

HOLMI

IX. évfolyam 2. szám

1997. február

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Határ Győző*: Máglyák • 155
Elárvulás • 156
Kozmetika • 157
Országszentelő • 158
- Nádasdy Ádám*: Teremtés • 159
A háziasszony dicsérete • 160
Mindennapi betevő • 160
Ahogy hosszú zoknit • 160
Nincs megállás • 161
- Gábor Miklós*: Az elvarázsolt taggyűlés • 162
- Lászlóffy Aladár*: A múltamért • 164
Minden szép szó • 164
Horizontok felett, alatt • 165
- Ungváry Rudolf*: A szókinccs bűvöletében • 165
- Szabó Magda*: Apokrif • 172
- Bényi Gergely*: Az isten és a kellékes • 178
- Kelevéz Ágnes*: „Hiszem az ezer istent” (A fiatal Babits
rendhagyó *Credója*) • 190
- Babits Mihály*: [A különbözőség fogalmáról] (*Közvetési
Kelevéz Ágnes*) • 202
- Dévény István*: Szolovjov és a világ vége • 204
- Térey János*: Az Igazi • 214
Vízmű • 215
- Peer Krisztián*: A régi élet • 216
- Kőrösi Zoltán*: Romkert • 217
- Zoltán Gábor*: Földet venni • 232
- Szauer Ágoston*: Áramlás • 242
Fényviszonyok • 242
- Hegyi Zoltán Imre*: Jelentés • 242

- Lackfi János*: A lomb • 243
A lábak ollói • 244
- Kovács Ilona*: Egy emlékirat kalandjai • 244
- Giovanni Giacomo Casanova*: XXX-né (*Ádám Péter fordítása*) • 252
- Gy. Szabó András*: Az édes mosolyú csapdavesztő • 259
- Lázár René Sándor*: Neveimről, szüleimnek • 263
Gaillarde provençale • 264
Genius loci • 264
Cyrano dő Berzserákossy újabb szenvedései • 265
Aranyos Julim! • 266
Cinq cartes postales • 267
- Brokés Ágnes*: Megváratlak • 268
A kardigánod véres, kedvesem • 268
A vitorlás • 268
- Fischer Mária*: Idegen város • 269
- Hárs Ernő*: Párhuzamok Camões és Tasso epikájában • 270
- Robert Frost*: Jártasnak kell lenni vidéken • 279
Alak az ajtóban • 280
Beleegyezés • 281
Faljavítás • 281
Kilátópont (*Imreh András fordításai*) • 282
- Tóth Krisztina*: Szemhunyas • 283

FIGYELŐ

- Rába György*: Sátán és Isten foglya (Baka István: Tájkép fohással) • 284
- Dessewffy Tibor*: A hűséges százlábú (Eörsi István: Az ötlábú bárány) • 289
- Lászlóffy Aladár*: A nyomon követendő nyomtalanság (Kőbányai János: Szarajevói jelentés) • 292
- Kalmár Melinda*: Standeisky Éva: Az írók és a hatalom, 1956–1963 • 295
- Goretity József*: „Vigyázz, vigyázz, sose repülj zangyalokkal” (M. Nagy Miklós: Nikkelszamovár) • 298
- Bényei Tamás*: Salman Rushdie: The Moor’s Last Sigh • 301

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 750, egy évre 1500 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
A fényszedést az Írisz Multimédia Center végezte
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük
ISSN 0865-2864

Határ Győző

MÁGLYÁK

máglyák vagyunk
 lassúdan égünk
 ameddig kiméretett
 minékünk

e lassú égés
 hüvelye kényes
 szörnyen karban-
 tartásigényes

takarjuk bőrrel
 házzal mezzel
 porccal vázzal
 páncéllemezzel

bundagarázzsal
 hócipővel
 országos lázzal
 hajcihővel

dögségen dúlásokon
 keresztül
 lassúdan felégünk
 mindenestül

borítékunk dús
 körítéke:
 a Mennyiségtan
 és Vidéke

spirituális Ő
 Mindmagasztos –
 ki? merre? hol?
 ne firtassuk azt most

bebútoroztuk:
l á t n i vélünk
 s a *N a g y K é p*
 megmarad mivélünk

repülj robot
hevülj serényen:
hidd meg magad s
tűnődj a lényen

lényen ki lenni
véletlenülünk
levekből kövekből
azzá hevültünk

fűljünk tovább mert
mit is tehetnénk:
hol volnánk ha
a hőt levetnénk?

máglyák vagyunk
lassúdan égünk
ameddig kiméretett
minékünk

ELÁRVULÁS

ballagok billegek
harangozva járok
pacalom leveleg
kobakom kóvályog

pörrentem a labdát
de gyenge a szervám
megmutatnám! – csak hát
senki nem figyel rám

jönnék csutorával
szépen dudogálnék:
tüntetőleg távol
mind az egész háznép

szájtól fülkagylóig
igen nagy a hézag
szózatom szóródik:
oda se bagóznak

cilinderbül ma még
 kihúdom nyulamat! –
 hátat fordít a nép
 s a más nyulán mulat

mondok Mene Tekelt
 Istenlátogatást
 dögvészt – nem érek el
 vele semmi hatást

szereznék magvasat
 Bölcselmekbül – s legest
 rám vetnék a vasat
 haránt s függőlegest

felhányom a fertályt:
 kellek-é – s maholnap
 keresem erretájt-
 keresnivalómat

nyálam csapja csorog
 könnyúm is szivárog
 foghíjam ficsorog:
 éljek? mire várok?

tótt puttonnyal jöttem
 kincsem hét káddal áll
 egy komám van itten:
 a meghívott halál

KOZMETIKA

a csúnyákkal az akasztófára fel!
 kukurikú! ladiladilom!
 éljenek a szemrevalók tillárom haj! a szépek
 a rondácska csak annak való – az udvaron
 seprűnyél-robotos rableány cselédnek

a csúnyát kihurítom! lazsnakolom!
 kukurikú! ladiladilom!
 az édeset tillárom haj! danolom-énekölöm
 csak a szépten-szépet csipem fujtom kamelom
 csak az édesten-szép az egy-igaz-jó életöröm

el a csúnyákkal: pokol fenekére!
kukurikú! ladiladilom!
csak a szépnék tillárom haj! teszem a szépet
vagy a szebbnél szebbnek ha oly nősirom-
orcájú hogy nénje húga helyébe léphet

ha ki csúf – hajdú deresre: húzza-csapja!
kukurikú! ladiladilom!
a szépség tillárom haj! nekem szikrázzon
és kápráztasson míg sínylem lakolom puszilom
és dini-dombját diadémmal koronázom

a rújtát rúttalanítani rögvest: rendelem!
kukurikú! ladiladilom!
addig kenceficéllék tillárom haj! gyönyörítsék
míg ajzó nem lesz mind mint Parázna Babilon
rútnak lenni legyen tilos-üldözendő vétség

kukurikú! tillárom haj! ladilom

ORSZÁGSZENTELŐ

Költészet Napjára

I wish you all the best!
oh kakaja preleszty!

I wish ye kommszta wieder
u bringszta gurrelieder!
que cékla cékrulórum
gabrele gabrulorum
hiber gubernatorum
szartórum szar natórum
alvarho alvaréze
nyedárom Tzimbaleze

szívből kívánom ezt!
oh kakaja preleszty!

I wish you all the best!
oh kakaja preleszty!

maior malsciagurato
premeptorál kilátó
Kolony Braganza Párizs
Bolony peremptorális
Szigur Szefér Khorandza
'kuresti sziguranza
kalendanurbinézer
ad Grékasz márkinézer

szívből kívánom ezt!
oh kakaja preleszty!

I wish you all the best!
oh kakaja preleszty!

hagy mázoltas natúrám
a nagy hibernatúrán
púszty pársivíjque bármily
csudesztvo muzikáljnj!
bájuski bá jubúja
leill Allah! lelúja
surrexit Paraclito
qua Supremum Lódító

szívből kívánom ezt!
oh kakaja preleszty!

Nádasdy Ádám

TEREMTÉS

Hibás darab, mondtad, és kiemeltél
a futószalagról egyenletes
ütemben jövő darabok közül,
föltartottál a fény felé, szakértő,
keskenyre húzott szemmel nézegettéél,
forgattál ujjaid finom begyével,
megnyomkodtál kicsit, aztán körömmel
kocogtattál, sőt valami savat
is cseppentettél rám (bár meg kell adni,
ez utóbbi igen figyelmesen,
üvegrudaddal épp csak birizgálva),

de minden stimmelt, textúrára, színre.
Még meg is szagoltál, de semmi, ott se.
Hibás darab, mondtad, és visszatettél
a sok egyforma késztermék közé.

A HÁZIASSZONY DICSÉRETE

Ahogy a kertész idomítja durva,
zöld-érdes nyelvű dudvát virággá;
ahogy az ács a szálas, bárdolatlan
fatörzset karcsú oszloppá simítja;
ahogy a festő a lágyan kenődő
olajból fényes izmot merevít –
úgy kezelsz minket, mesterséges népet:
idomítasz, simítasz, merevítesz,
zabáltatsz velünk, önkéntes akolban,
szigorú szénát, szőrös levelet.

MINDENNAPI BETEVŐ

Nem izgatott, nem csípett: az enyém volt,
nem voltam érte félbolond, se félholt.
Mindennap egy nagy karéjjal megettem.
Fűszeres csemegék mellé szerettem.

AHOGY HOSSZÚ ZOKNIT

Biztos örülnek, gondoltam, hogy itt
finoman lefejtünk minden szorító
és húsbavágó tényezőt, ahogy
cipőt egész napos hőség után,
vagy hosszú zoknit, újragumizott,

negatív cérnamintát képező, öröklött
kék-zöld kockás zoknit kell letekerni,
sokáig figyelve, hogy úgy maradnak
a lábszárunkon az átlós kereszttek,
meg körben, fönt, a lilás szélű árok –
de nem, ők tényleg szabadok
akartak lenni, a húsukba rajzolt
zoknimintát vidám dörzsölgetéssel
eltüntették, ily módon biztosítva
a test jogát az önrendelkezéshez.
Hülyék. Kit érdekel a sima bőr,
a duzzadó test, a minden lyukat
hibátlan, büszke vérkeringés révén
kitöltő pozsgás önrendelkezés,
ha megadatik, hogy ábrát fogad be,
ha negatívja lehet, bárminek?

NINCS MEGÁLLÁS

A nagy kaland abban nyilvánul meg,
hogy az ember csak megy, csak megy, csak megy.
És mikor már a másik elaludt,
az ember nekidől, és fut és fut és fut.
Taxiba ül és úgy gondolkodik,
lemegy hídba és fényesre kopik,
szárnyakat kap, kemény mosolyokat,
hibásan ikszel, balgául fogad.
A zsebkendőjébe gyűri a parttalant,
kapaszkodik, dülöngél, nagy kaland.

Gábor Miklós

AZ ELVARÁZSOLT TAGGYŰLÉS

A taggyűlésre a Nagy-budapesti Pártbizottság

ismét Horváth Mártonnét küldte, aki meglepetésünkre helyeselte felszólalásaink melegségét. Vita és hozzászólások közben a terem egyik ablakában egyszerre csak mit láttam? azt láttam, hogy a Wesselényi utca túlsó oldalán, a szemben lévő ház első emeletének éppen szemközti, nyitott ablaka mögött, a sötét szoba mélyén egy meztelen lány tesz-vesz. Épp kettejük, az elnökségi asztalnál velünk szemben ülő párttitkár és Horváthné válla közt láttam, és nyugodtan nézhettem őt, hisz az elnökék háttal ültek az ablaknak, nem is sejtették, hogy mi történik mögöttük, a Wesselényi utca másik oldalán, gyanútlan arcuk jóhiszemű volt, csaknem szánalmas, mint azoké a kis fizetésű és jó szándékú tanároké, akiket a tanulók kétségbeesésbe kergetnek rossz magaviseletükkel, és akik nem sejtik, hogy a fegyelmezett csend, amellyel az osztály ezúttal a megszokott ordítózás, röhögés és füttyögés helyett fogadja őket, és amelytől boldogok lesznek, mert azt hiszik, hogy tanári életük új korszaka kezdődik, hogy eddigi önfeláldozó szenvedéseiknek, odaadó szeretetüknek és pedagógiai tudásuknak most beéri a gyümölcse, nem sejtik szegények, hogy ez a csend ravaszul kigondolt csíny csapdája csak, újabb gazemberségek előkészületeit leplezi, és a jámbor fiúarcok a visszafojtott, cinkos vihogástól oly merevek, így párttitkárunk és Horváth Mártonné is, épp most, mind elégedettebbek lettek, úgy látták, hogy a Madách Színház pártélete örvendetesen fejlődik, úgy találták, hogy a taggyűlés ezekben a sorsdöntő napokban a szokottnál komolyabb és izgalmasabb, ettől ők is lelkesebbek lettek, alig várták, hogy újabb felszólalónak adhassák meg a szót, az arcok rendkívül feszült kifejezését látva ma sokat vártak a tagságtól, nem tudhatták, hogy nem azért elmélyültek és szinte komorak az arcok, mert izgalmas felszólalásra készülnek a kommunisták, hanem mert kettejük háta mögött, odaát, egy szoba mélyén, alig kivehető sötét bútorok, kredencek és vitrinek közt, egy nagy ebédlőasztalt időnként megkerülve egy meztelen lány jön-megy, az ő fehérségét követi mindenki oly koncentrált figyelemmel, ezt nem tudta a szegény párttitkár, sem a szegény Horváth Mártonné, nem tudták, hogy mind, *az egész taggyűlés*, a pártszervezet egész tagsága a leányzót lesi önfeledten, ők nem tudhatták, mert *mind* hűséggel őriztük titkunkat, a pártszervezet tagsága e pár percben valóban egységes volt, mint az illegálisok sejtje valamikor. Az a mindennapos meztelen lány csoda volt így, egy taggyűlés közepén megjelenve, mintha egy kosár kenyérből és egy kosár halból vendégeltek volna meg mindünket, az egész alapszervezetet, nem az imperialisták szokott sztriptíze volt ő, nem is vihogás, középiskolás kamaszok sértő viccei nem érheték, költészet volt, titok és csend, *szívdobogás*, tündér volt ez a leányzó, aki percek múlva ügyis felölti hattyúruháját, és örökre tovaröppen szárnyain, még egyszer nem láthatjuk, soha többé nem láthatjuk, és hisz ha látnánk is, nem ismernénk fel, soha közelről nem nézhetünk az arcába, annyit se tudunk meg soha, hogy valóban csinos-e, szerelmes izgalomunk a közeli örök elválást, a *lehetetlent* is tartalmazta, anélkül nem is létezett, és még olyan is volt a leányzó, mint aki *tudja*, hogy nézik, mint aki nem kacérságból, hanem jóságból *úgy tesz*, mintha nem tudná, nesztek, drága párttagok,

mintha vigasztalt volna minket, a szegény taggyűlést. Így távolról fiatalnak tűnt, csinoskának, mindennapinak képzeltem, olyanak, amilyen nők *vannak*, de amilyeneket általában csak az utcán látunk, mellettünk elsietőben, soha így meztelenül, legfeljebb Degas fürdőzőiként a lavórban, ilyen átlagosan csinosat, ilyen édesen mindennapit csak akkor láthat az ember meztelenül, ha már feleségül is vette, vagy ha meglesi. Én ilyennek képzeltem. Kicsi és szúrós melle volt, két épp most érett diáklánymell, mint egy pisze jégcsap, olyan formájú. Legalábbis mintha ilyennek láttam volna, amikor egy pillanatilag mintha láttam volna. És akkor én, ott távolabb, a szoba hátsó falánál, egy nagy kredenc ovális tükörében, egy nem tükörnek használt kicsi darab dísztükörben néhány hosszú pillanatilag a lány meztelen hátsóját is láttam. Erről a tükörképről biztos, hogy a lány nem tudott, ettől fokozottan *meglesetté*, tehát még csupaszabbá lett testének ez az amúgy is legcsupaszabb fertálya, ráadásul olyan jó helyen ültem, hogy ebbe a kis tükörbe és így a lány fenekébe speciálisan csak én láthattam bele, mint ahogy csak bizonyos oldalpáholyokból lehet véletlenül belátni az ügyelő posztjánál a színpad mögötti sötétbe, a színpadnak olyan területeire, amelyek már nem a közönség szemének valók, és ilyenkor a néző illúziója csorbul ugyan, de kárpótolja ezért, hogy láthatja, *meglesheti* a primadonnát zihálva, megöregedve, a félhomályban túlzott és közönséges színpadi sminkkel ernyedte arcán, miközben öltöztetőnője igazít valamit hátul a ruháján, egy kapcsot talán, kapkodva, hisz a következő pillanatban a művész nő már ismét felragyogó arccal, közismerten édes mosolyával, ismét megfiatalodva kilép a fénybe. Néhány pillanatilag egyszerre láttam a közelben a párttitkár és Horváth Mártonné arcát, és ugyanakkor láttam a két nagy arc mögött a két ablakot, a távolabbit a közelebbi keretében, majd a kisebbik ablak sötét mélyében egy ide-oda mozgó világos alakzatot, amelyről azt *képzeltem*, hogy egy csinos meztelen lány teste, és még ennél is *odébb* azt a titkos és öntudatlan hátsót a tükörben – nem is tudhattam ilyen távolságból, hogy azt látom, csak valami testvilágosság és abban valami hosszanti sötét árnyék volt ott, csak én neveztem ki hátsórészének és hátsórésze vágásának azt, amit láttam, és annyira hittem, hogy az, hogy nyomban heves és erős érzéki vágy rohant meg láttán. De hisz magát a lányt sem láttuk igazán, csak egy fehéresrózsaszín emberi lényt láttunk mozogni ott a szobában, egy világos árnyat a szoba sötétjében, voltak pillanatok, amikor szinte zavarba jöttem, mert mintha mégiscsak egy fiú lett volna! De aztán az a világos nem tudom, mi eltűnt egy-kettő a kredenc-tükörből, majd eltűnt a meztelen test a színpad, illetve az ablak előtéréből, nem láttunk semmit, csak a mozdulatlan bútorokat, és a lány csak akkor jelent meg újra, ezúttal a nyitott ablakhoz közelebb, az utcai világosság szobájába szivárgó, bágyadt fényében, amikor fiatal mellkasának kirajzolódó bordáit a mennyezet felé kapálózó karral éppen magas nyakú, sötét, alighanem fekete pulóverbe bújtatta. Ezúttal egy pillanatilag megbizonyosodhattunk, hogy valóban egy fiatal, meztelen női test volt, amit láttunk, az ott valóban két handszárhajlattal hegyesedő emlőcske, de abban a pillanatban már nem is láttunk semmit, tetőtől talpig beburkolta már magát ruhájába, készen az utcai megjelenésre, örökre elhagyta először az ablakot, aztán a távolban egy pillanatra újra feltűnve, a hátsó falon keresztül, az ajtón át, a szobát is. Ekkor aztán az ablak egyszerre végképp elsötétedett, és ebben a percben eljutott fülünkig a történelmi események sűrűjéből szólva párttitkárunk hangja is, mintha mély víz sötétjéből emelkedtünk volna ki a felszínre, a világ hangjaira, mintha a fülünk pattant volna a levegő ritkább nyomásától, minden hang felerősödött, és most már felszóllhattunk volna, ha lett volna mit, az egész elvarázsolt taggyűlés együtt ébredhetett a valóra.

Lászlóffy Aladár

A MÚLTAMÉRT

Mellékvágányon mellékálmok,
állnak a marhavagonok.
Rossz álmaimban felkiáltok,
akad reá egy vagon ok.

Hajnalban hideg alkonyokkal
ér minden szerelvényem célt.
Kész lakosságcsere a vérem,
vámvizsgálják a múltamért.

A tudat-transzszibériákon,
még jóval Stephenson előtt,
megszökött egyik kiskabátom,
s majd nagykabátként visszajött.

Ez a kiesett kor, a féltés,
a tehetetlen fájdalom
napközben néha felüvölt és
én álmaimban hallgatom.

MINDEN SZÉP SZÓ

Segítsetek, ha meg kell halni,
mondjátok ti is, hogy a kor
érdemtelen, banális, talmi,
befejeződött valahol,

hogy nem tréfált József Attila,
mikor két sorba fogta be
a szűkülést, mely így lett trilla,
a reccsenést, mely így zene.

A világ Kékszakállú vára:
szellemes szenny, lapos titok.
...És mégis, mit keresnek arra
meg sem született Juditok?

HORIZONTOK FELETT, ALATT

De jó, de jó, Liliputban
mélység helyett mini kút van,
s nekik, kik máshonnan mérik,
mélységesnek számít mégis.

De jó, beléptem a PEN-be,
térdig tinta-Antwerpenben
Londonokig kelek ott át
vonszolván az egész flottát.

De jó, de jó papírhajó,
admirális-légynek való –
fedélzetre lép egy ökör,
s behorpad a tengertükör.

De jó ott a tenger alatt:
felettünk a felleg halad,
de a tengerfelszínjelleg
bírja, ha nehéz a felleg.

Ungváry Rudolf

A SZÓKINCS BŰVÖLETÉBEN

**Bartos Tibor: EGYMÁST ÉRTELMEZŐ MAGYAR SZAVAK
ÉS FORDULATOK TÁRA – *Holmi*, 1996/11.**

A XVIII. században fel kellett fedezni az élő magyar nyelvet, a XIX. század elején pedig meg kellett újítani. Mindez szavak felfedezésével és új szavak megteremtésével járt. Mondhatnánk azt is, hogy azokban a századokban irodalmi és intellektuális szemantikai forradalom zajlott le a magyar kultúrában. Azóta garmadányi szavunk tűnt (avult?) el, és – különösen ami a szaknyelvet illeti – még több új keletkezett. Kérdés, ma ugyanazt a magyar nyelvet beszéljük-e, mint kétszáz évvel ezelőtt? Ami a szókincs et illeti, aligha.

Bartos Tibor a felejtéssel szegül szembe. Évtizedek alatt érlelt szótárával olyan, akár egy szemantikai erőművész: egyéni teljesítmény formájában emeli az aktualitás magaságába az általa összegyűjtött, kiegészített és elrendezett irdatlan mennyiségű szókincs et.

Ehhez van tömérdek tapasztalata. Köztük talán a legfontosabb, hogy a – találó – megfogalmazáshoz vezető folyamat kaotikus. Olyan véletlenszerű, még a valószínűségeknek is fittyet hányó dolog, akár a felhőgomolyok fraktáljai. Nemhiába „füstölög” az ember, ha olyasmin jár az esze, ami bosszantó, nehezen megoldható vagy felfogható. A gondolat, a füst vagy a felhők gomolygása egyaránt zűrzavaros folyamat terméke, melyet a matematikusok a „nem lineáris” jelzővel illetnek, és – legalábbis ami a füstöt és a felhőképződést illeti – a mai káoszelméletek kedvelt példái. Bartos mindezt egyszerűbben, a fordítói kézművesség nyelvén fogalmazza meg: „Aki... ír, annak lehető hosszú sorokon kell a szemét legeltetnie. Hiszen ha tudná az ilyen, mit keres a szótárban, nem is kellene keresnie... a tudás sejtelve vezetí inkább... amire véletlenül bukkan, az kell neki éppen. Merő más, mint amit kerest.”

E tapasztalatából következik, hogy olyan szótárt készített, amelynek struktúrája lényegét tekintve nem a megformálásában, a felosztásában van, hanem a tartalmában; abban, hogy egy-egy fogalomkörön belül milyen szavak sorjáznak egymás után oldalakon keresztül, egymásból következő, egymásnak jelentésükkel felelgetve. Más szóval ez a szerkezet elsősorban nem explicit, hanem implicit formában létezik. Szótára ugyanis minden látszat ellenére inkább afféle „regény”: szöveg és nem

a R b_n

formájú lexikai struktúra (ahol **a** vezérszó, **R** valamilyen [azonossági, ekvivalencia, generikus, partitív, oksági stb.] reláció, **b_n** pedig *n* számú kapcsolódó szó). Látszatra ugyan nála az **a** jelű vezérszavakat az egyes fogalomkörök címszavai (pl. **195. HATÁR**, **196. BENN**, **197. KINN**), az **R** relációt a pontosabban nem meghatározható „rokonértelműség”, a **b_n** jelű kapcsolódó szavakat pedig az a rokon értelmű szótömeg képviseli, amely az egyes vezérszavakhoz tartozik.

Egy-egy vezérszóhoz tartozó szóösszességet Bartos fogalomkörnek nevez. Ezek a fogalomkörökön belül meglehetősen szabadon, Bartos képzeletének szárnyalása által vezérelten következnek a szavak. Inkább beszélhetnénk velük kapcsolatban szereteágazó szemantikai „történetekről” (például az itt bemutatott **195. HATÁR**, a **196. BENN** és a **197. KINN** a történetek „címe”). Maguk a „történetek” nemcsak az adott fogalomkör vezérszavával függnek össze (például a **gyepű**, az **oldalvonal**, a **kerítés** a 195-ös „határossággal”, a **határon túl**, a **szélső**, a **szérűskert** a 197-es „kinnséggel”), hanem tartalmuk következtében az azonos fogalomkörön belüli szavak is összefüggnek egymással (például a **gyepű** a **határon túllal**, az **oldalvonal** a **szélsővel**, a **kerítés** a **szérűskerttel**). Ugyanúgy elábrándozhatunk rajtuk, fellelkesülhetünk, vagy kataritikus „aha” élményeink lehetnek, akár egy prózai mű olvastán.

És van Bartos szótárszerkesztésében annyi önkény is, mint bármelyik prózai történetben (például a **gyepű**, az **oldalvonal** vagy a **kerítés** tartozhatna akár a **197. KINN**, a **határon túl**, az **oldalvonal** és a **szérűskert** pedig akár a **195. HATÁR** fogalomköréhez).

Bartos ez ügyben is a szellemi kézművesek évszázados tapasztalatára hivatkozik, amiért özönnyi szót sorjáztat egy-egy fogalomkörben a lehetséges asszociációk érdekében: „Az *abécérendes szinonimátarat is azért csapjuk be dolgunkvégezetlen, mert két-három társítható szó aprajával fizet ki. Ahol a bökkenő támad a tollforgató fejében, ott bizony lazítandó a teljes környék, csak úgy gördülhet el az útból, aminek az angol neve írástorlasz.*” Vagy ahogy egy másik helyen írja: „...körbelazítani a bökkenőt, nem fejjel a gondolati torlasznak!” Fogalomkörei tehát azért csordulnak minduntalan túl, mert teljességre tör; minden lehetséges szótárhasználói képzetársítást ki akar elégíteni; ezt csak úgy valósíthatja meg, ha szinte végteleníti a szóba jöheto „rokon értelmű” szavak felsorolását.

Alighanem ebben a burjánoztatásban van a leginkább igaza. Érdekes, hogy éppen ezen a ponton védekeznek: „*Csak hát az illem! Repesés, sikoltozásig, hová vezet ez? Más nemzet mintha inkább megbocsátaná fiának-lányának a vértolulást...*” Nyilván azért illetlenség, amit csinált, mert – saját szavaival – „*személyes volt, mert az mulattatta*”; de éppen ez a személyesség a teljesítményében a maradéktalanul hiteles.

A tapasztalatain kívül van néhány vezéreszméje is.

Az első vezéreszméje a logikával és annak haszontalanságával függ össze: „*Soha szót aszerint nem keresünk, hogy egy rendszerelmélet vektordiagramjában merre helyezkedik el.*” A mulatságos ebben az eszméjében nem is a „*soha*”, és nem is az, hogy „*a vaslogika baj volt már kezdetben*”, mert hát az ész bajjal jár, hanem az, hogy valójában ő maga is valamilyen vaslogika szerint jár el, csak éppen nem annak nevezi. A több száz általa kiválasztott és sorrendbe rakott fogalomkör jó néhány jövődöbéli használójának szemében eleve szigorú „*vaslogikát*” képvisel, és csak e logika szerinti észjárás indokolhatja, hogy Bartos melyik szót melyik fogalomkörbe sorolja.

Az osztályozáselméletben enumeratív rendszernek nevezik azt a csoportosítást, amelyet Bartos használ. Az ő csoportosítása is intellektuálisan szerkesztett, van annyira logikus, mint bármely más, netán az általa említett rendszerelmélet eredményeit felhasználó, „*vektordiagramokkal*” (is) reprezentált struktúra. Vagy saját fogalomkörének rendszerét s a fogalomkörökön belül azt a rendezést, mely szerint rokon értelmű szavait felsorolja, ő nem tartaná logikusnak?

Minden „logika” csak bizonyos nézőpontból hasznos. Bartos logikája elsősorban az *intuitív*, „kaotikus” kereső igényeit elégítheti ki. Ebből azonban nem következik, hogy nincs szükség a *módszeres* kereső formalizáltabb „logikai” igényeinek kielégítésére. Más szóval: csak a mindennapok gyakorlatában ritkán alkalmazható formális, kétértékű logikában létezik az az eset, hogy egy igaz állítás tagadása csak egy hamis állítás lehet. A mindennapi, de még a politikai és filozófiai gondolkodásban is ennél jóval nagyobb a szabadságunk: egy értelmes fölismerésnek, egy hasznos dolognak az ellentéte egy másik értelmes felismerés, egy másik hasznos dolog lehet.

Az a fogalmi rendszer, mely Bartos élvezetes ösztönösségéből megszületett, és annyira összhangban van a „kaotikus” kereső igényeivel, akkor lenne maradéktalanul praktikus, ha a módszeres keresés követelményeit *is* kielégítené. Magyarán: Bartos – akárcsak Póra vagy Roget – fogalomkörei úgy istenigazából önmagukban nem állnak meg, noha nagyon is használhatók. Mire gondolk?

(1) Egyrészt arra gondolok, hogy nem is olyan egyszerű a helyzet ezzel a szinonímiával; abban az értelemben, hogy „azonos értelmű”, tulajdonképpen nem is létezik.

Ehhez gondoljuk végig a következő példát: értelmes állítás, hogy „aki nem tud magyarul, nem tudhatja, hogy a telefon ugyanazt jelenti, mint a távbeszélő”. Ha e két szó jelentése *tényleg* azonos volna, akkor egymással nyugodtan fölcserélhetők lennének, hiszen ami azonos, az maradéktalanul helyettesítheti egymást. De ha példánkban ezt tennénk, a mondatnak már semmi értelme nem lenne: „aki nem tud magyarul, az nem tudhatja, hogy a telefon ugyanazt jelenti, mint a telefon”.

Vagy: a **kutya** nem ugyanazt jelenti, mint az **eb**. Nem mondhatom, hogy „kutya ura fakó”, „késő bánat, kutya gondolat”, vagy „eb legyen, ha...”, de még csak azt sem, hogy „kutyaadó”. Más szóval a **kutya** fogalmának nem ismertetőjegye, hogy szerepelhet a felsorolt állandósult fordulatokban, és az sem ismertetőjegye, hogy a kutyákra vonatkozó adó (az ebadó) összetett szavának előtagját vele fejezik ki.

Ugyanakkor teljesen meghatározatlan, hogy hol ér véget a szinonímia? Szinonimája volna a **határnak** a **partvonal**?

Valójában szinonimián mindig csak azt az esetet értjük, amikor két szónak ugyanaz a terjedelme (szűkebb logikai értelemben ezt nevezik „jelentésnek”, megkülönböztetve a használat által keletkező „értelemtől”). Ez a **telefonra** és a **távbeszélőre** meg a **kutyára** és az **ebre** érvényes (mindkét szópár esetén mindig ugyanazokra és csak ugyanazokra a dolgokra mutathatunk rá).

A **határ** és a **partvonal** esetén más a helyzet: a **partvonal** terjedelme sokkal kisebb, sokkal kevesebb dologra vonatkozik, mint a **határ** (hiszen az **országhatár**, az **időhatár** vagy a **mezsgye** nem **partvonal**, más szóval minden **partvonal határ**, de nem minden **határ partvonal**). A két fogalom között más az összefüggés; nem a szinonímia, hanem a generikus kapcsolat. A **partvonal fajtája** a **határnak**, nem pedig *szinonimája*. Ha használni kell a generikus kapcsolatot, kiderül, Bartos is pontosan ismeri, hiszen azt írja, hogy „a *hajóács csak ács, elvégre kutya a hátúszó kutya is*”. Mi más ez, mint annak megfogalmazása, hogy a **hajóács** fajtája az **ácsnak**, a **hátúszó kutya** pedig fajtája a **kutyának**. Csak éppen az utóbbi például más (esetünkben a viselkedési) szempontból a fajtája, szemben mondjuk a **vadászkutyával** és a **rendőr-kutyával**, melyek a rendeltetés szempontjából a **kutya** fajtái.

Rokonértelműség tehát meglehetősen sokféle összefüggésben lehetséges. A **határ** és a **védelem** esetén a „tárgya”, a **kés** és a **vágás** esetén az „eszköze”, a **patak** és a **folyó** esetén az „eredete” (ezeket az oksági összefüggéseket foglaltuk össze a következő oldalakon látható példában a **ráutalnak** kapcsolatnévvel), a **határ** és a **netovább** esetében a „tulajdonsága” az összefüggés alapja.

Mindezzel a rokon értelmű szavak szótáraitban előbb-utóbb számot kell vetni, és a hagyományosnál pontosabban jelölni kellene, mikor van szó valódi szinonimákról, és mikor a különféle kapcsolatfajtákról. (A „valódi” szinonímia esetét tüntettük föl a későbbi következő példánkban **határ – limes** esetén.) A szinonímia ugyanis nem annyira rokonértelműség, mint inkább azonos terjedelműség, s mint ilyen, alapvetően különbözik minden (generikus, partitív, oksági stb.) értelmi összefüggésen alapuló rokonértelműségtől, ahol két fogalom között nincs szó azonos terjedelemtől. Egy-egy szó rokon értelmű szavainak a száma valójában annyi, mint égen a csillag, hiszen minden mindennel összefügg. Épp az ellenkezője igaz annak, mint amit Bartos állít: „a *szavak [nem] rokon értelműek eleve*”. Olyan rokon értelmű szavak szótárára lesz előbb-utóbb szükség, melyben a szavak közötti rokonértelműségeket az összefüggések típusai szerint csoportosítva tüntetik fel.

Mindebből következik, hogy Bartos munkájának terméke sokkal több, mint szinonimatár. Tezaurusznak kellene neveznünk, már csak a szónak abban az értelmében is, hogy valódi és gyönyörűsége kincsestár. De mert ez nem annyira magyaros szó, nevezhetjük úgy, ahogy Póra Ferenc is nevezte a magáét: *a beszélt magyar nyelv rokon értelmű szavainak tára*.

(2) Az előbbi (1) gondolatomból következik a másik. Minden csoportosítás, még a leglogikusabb, de még a legköltségteljes is az eleven szemű önkény terméke. Minden önkényes csoportosítás hátrányát csak egy másik önkényes, az elsőével lehetőleg teljesen ellentétes szempont alapján végzett csoportosítással lehet kiegyensúlyozni. Kutya-harapást szőrivel...

Bartos szótárának fogalomcsoportjai nem alkotnak úgynevezett diszjunkt, egymástól tartalmilag egyértelműen elváló osztályokat. Se szeri, se száma az egyes csoportokban az olyan szavaknak, szavak csoportjainak, melyek valamelyik másik, sőt még har-

madik vagy negyedik csoportba is besorolhatók volnának. Ez így is van rendjén, más-képp nem is lehetne. Csak kéne egy teljesen más elveken alapuló kiegészítő rendező rendszer is, amely – szemben Bartos intuitivitásával – formális elveken alapszik.

Nem a szavak betűrendes mutatójáról van szó, mert az eleve természetes tartozéka az olyan szótárnak, mely főrészeiben csoportosítva tartalmazza a szavakat. Arról van szó, hogy a fogalomkörökben szereplő minden egyes szó maga is kapcsolódik más szavakhoz, mégpedig nemcsak olyanokhoz, melyek az adott fogalomkörben találhatóak. Ezek a szavak közötti közvetlen kapcsolatok legalább olyan fontos „sorvezetők” a keresők számára, mint az a laza, a metaforaképzés ösztönösségét követő szóösszeség, mely a fogalomköröket alkotja. (Hangsúlyozom: minden ilyenfajta fogalomkörre érvényes ez a lazaság, nem csak azokra, amelyeket Bartos alkotott.)

Például a **határ** fogalmával kapcsolatban joggal igényelhetjük egyes fajtáinak módszeres felsorolását, mégpedig csoportosítva a fajtaképzés egyes szempontjai szerint (formális határok, mint **állam-**, **közigazgatási**, **illetékességi**, **birtok-** stb., érzelmi-történelmi határok, mint **ezeréves**, **trianoni** stb., metaforikus határok, mint **látóhatár**, **időhatár**, **túréshatár**, **csillagos ég** stb., különleges, tájnyelvi és speciális határok, mint **mezsgye** stb.

Csoportosíthatók a közvetlen fogalmi összefüggések a partitív, egész-rész viszonyok vagy valamilyen oksági összefüggés szerint is (mint például a **határ** esetében **védelem**, a **támadás**, a **beszivárog** stb.), illetve a tulajdonságok (mint például **netovább**, **tilos**) szerint. Szóba jöhetnek további értelmi összefüggések is (mint például az antonímia, az egymással ellentétes jelentésű szavak közötti kapcsolat).

Formálisan, a teljesség igénye nélkül, csak szemléltető példaként, vezérszónak kiválasztva három szót a **195. HATÁR** fogalomkörből:

Határ

Színónimája: limes.

Átfogóbban: végződés.

Fajtái: (1) államhatár, birtokhatár, illetékességi határ, közigazgatási határ, zöldhatár,

(2) ezeréves határ, trianoni határ,

(3) csillagos ég, időhatár, látóhatár, túréshatár,

(4) alsó határ, felső határ.

Ráutalnak: (1) beszivárog, határvédelem,

(2) őriz, támad.

Tulajdonságai: határérték, határhelyzet, határvonal.

Egyéb: (1) él, front, perem, szél, végződés,

(2) határvidék.

Fogalomköre: 195. HATÁR

Ellentéte: határtalan.

Határvonal

Színónimája: kontúr.

Átfogóbban: vonal.

Fajtái: demarkációs vonal, oldalvonal, partvonal, őrvonal, választóvonal, záróvonal.

Tulajdonságai: határjel.

Egyéb: határ menti.

Régiés: mezsgye.

Fogalomköre: 195. HATÁR

Határjel*Átfogóbban:* jel.*Fajtai:* határkaró, határkő, tilalomfa.*Tájnnyelvi:* péce.**Fogalomköre: 195. HATÁR**

Az egyes vezérszavakhoz (példánkban a **határ**, a **határvonal**, a **határjel**) közvetlenül kapcsolódó szavak jelentős része nem szükségszerűen fog ugyanahhoz a fogalomkörhöz tartozni (lett légyen bármilyen a csoportosítás rendszere). Nem arról van szó, hogy a bemutatott rendszer jobb, mint az az enumeratív, fogalomkörökön alapuló, intuitív alapon rendező rendszer, melyet Bartos alkalmazott, hanem arról, hogy *kiegészíti*.

A fenti példák arra jók, hogy szemléltessék: valamilyen – akármilyen, de lehetőleg az intuitívval ellentétes, formálisabb – kiegészítő rendszerre szükség volna. Bartos Tibor igényességében és „személyességében” kiemelkedő vállalkozása csak az ellentétével együtt igazán teljes.

A példákban bemutatott szócikkek valójában az információkereső teauruszok szabványosított (MSZ 3418-86) szócikkeinek szerkezetét követik közérthetőbb formában. Ilyen teaurusz – elsősorban az automatizált adatbázisok számára – számos szakterületen készült már Magyarországon, számuk kb. 40. Nem a Bartos által annyira szeretett hagyományos, sokszor kihalófélben levő mesterségek, hanem a mai technika és ipar szavait tartalmazzák. Szókészletüket ugyan sohasem összesítették, de biztos, hogy hasznos források lehetnének a beszélt magyar nyelv ama teauruszához, melyet Póra után most Bartos készít.

Bartos másik vezéreszméje a mesterségekkel függ össze. A mesterembereket tartja az igazi szóteremtőknek. „*A mesterember a világ teremtése óta mind okos ember, az tudni való... Magam végül úgy döntöttem, hogy ipar nélkül szélütött a nyelv.*”

Lehet, hogy majd úgy érzi, mintha a fogát húznák, de a marxizmus szerint is a munka tette az embert. Egyébként apám is mindig a munkáról beszélt nekem, pedig nem volt marxista. Csak éppen a marxizmus meg apám nyomasztó fölénye miatt tovább tartott, míg hajlandó voltam elfogadni, hogy ebben van valami. Mindezzel csak azt akarom mondani, hogy Bartos eme vezéreszméjénél mi sem természetesebb: aki csak egy kicsit is beleszagol az automatizált adatbázisok információkereső rendszereinek és nyelveinek világába, tapasztalhatja, milyen nagyságrendekkel nagyobb szókincset kezelnek ezek az adatbázisok, mint amit a mindennapi, beszélt nyelvben használunk. Ezek az adatbázisok ugyanis egy-egy mesterség (ma úgy mondják: szakterület) szókincsét kezelik. Csakhogy Bartos – legalábbis személyes beszélgetéseinkben – irgalmatlanul semmibe vette az olyan szavakat, mint **csúcsrajárat**, **formatervezés**, **képernyő**, **noteszgép**, **porlasztás** vagy **tömegcikk**. Ehelyett erejét sok esetben az olyan régies szavakra fordította, melyeket ma már senki sem használ, noha nagyon szépek és nagyon érdekesek (mint **lőcs**, **bókony**, **hiú** [padlás]). Nem feleslegesen, mert a teljességre törekvés és pontosság erkölcsi kötelesség. Csak éppen van más irányban is erkölcsi teendő: a mai ipari világ szavai legalább annyira léteznek a mindennapok nyelvében, akár régebben a **szekerce** vagy a **bitó**.

Ide tartozik, hogy a „pesties” kiszólásokból annak ellenére a kelletténél kevesebb szerepel a példaként megadott fogalomkörökben, hogy Bartos kiáll az argó, a szleng hasznossága és szépsége mellett. (A **195. HATÁR** fogalomcsoportból a **tílt** mellett

ugyan miért hiányzanak például az olyan szlengkifejezések, mint **coki**, **csekáj**, **kuss**, **pofa be**, **stop?**)

Harmadik vezéreszméje Bartosnak, hogy valójában minden szavunk az igék alkot-ta sorvezetőt követi, vagy jó volna, ha követné. „*Mesterszókinsének igebősége vezetett rá éppen, hogy mi, írástudók... a főnevek múzeumaiban élünk. S azért nem elevenedünk meg, mivel igénk nincs elegendő.*” A civilizációra nagyon jellemző, milyen egyensúly alakul ki adott dolog igésített, illetve főnevesített változatai között. Bizonyára a személyesség mértékét fejezi ki, hogy mennyire „igésülnek” a dolgok. A bárd használatának évszázadai teremtették meg a bárdol igét, miközben a számítógép használata nem jár együtt olyan igével, mely csak ennek a gépnek a fogalmából eredeztethető. Kétségtelen, hogy civilizációnkban a fizikai tárgyak számának tömegesedése nyelvi főnevesedéssel jár együtt. A fogalmak rendeződése azonban nem kizárólag a tevékenységet jelentő szavakon múlik. Az a fogalmi rendező rendszer például, melyet Bartos a **195. HATÁR**, a **196. BENN** és a **197. KINN** fogalmaival példáz, arra utal, hogy a nyelvi rendszer mélyén sokkal bonyolultabb szerveződések lapulnak, semmint hogy csak az igékkel egyedül meg lehetne ragadni a grabancukat.

Vezéreszméje Bartosnak végül, de nem utolsósorban az értékmentés. Emiatt nem bírta ki, hogy kedvencét, a nyelvet, melyet annyira a magáévá tett, hogy még egy semmiféle nyelvjárásban nem létező beszédmódot is kialakított magának, mely írott szövegeiben is félreismerhetetlen cirkalmasságával jelen van, valamilyen formában ne rögzítse az örökkévalóság számára. Legalábbis anyanyelvének a szókinsét. Ez okozza, hogy rá is érvényes, amivel Pórát megrótták: „*a tájszavak fölvetelésében... nem tudott mértéket tartani*”.

Annak fényében, hogy valószínűleg egyike lesz az utolsóknak, akik számára az ilyen szavak még egyáltalán élnek, annak fényében, hogy az utolsó időket éljük, amikor még egyáltalán megragadhatók, ez a kifogás csak tudományoskodás. Még az sem számít, hogy lendületében olykor nem kizárólag fogalmak neveit – tehát általános neveket – vett föl szótárába, hanem tulajdonneveket is (mint Vaskapu, Vég-Szendrő, Őrség, Tripolisz). Az sem számít, hogy helyenként, a szakember szemében teljesen véletlenszerűen, nemcsak etimológiai fejtegetésekbe bocsátkozik, hanem valóságos művészeti és történeti ismeretterjesztésbe fog („*középkori lábsházaink Zsolnán, Lőcsén, Késmárkon, Eperjesen, megmaradt egy-egy Győrben, Sopronban*”). Noha az ő számára ez talán a közös nemzetünkhöz fűződő érzelmeiből következik, nem azért jók, hanem azért, mert személyesek, ezért „kaotikusak”, ezért meglepők és ezért asszociatívak. Aki szótárt forgat, éppen az asszociativitást igényli. Bartos ebben mester. És amit csinál, az szép.

A kérdés az, hogy be tudja-e fejezni. Merthogy még nem látni a végét. Csak lenne végre készen! Aztán majdcsak lesz megint valaki, aki újra a kezébe veszi és továbbalakítja.

Szabó Magda

APOKRIF

Barátság kötötte össze őket, amely nemcsak izlésük, igényeik, kultúrájuk azonosságán, hanem helyzetük groteszk iker-tükör mivoltán alapult, ez formálta ki a két családalan férfi találkozási módját és időrendjét. Sem a csillagásznak, sem az orvosnak nem volt az egymáshoz való kötődésen kívül egyetlen más követhető, kideríthető kapcsolata, mindketten hivatalba lépésük percétől számoltak állásuk kockázataival. Az orvos gyerekként került rabszolgapiacra, a komoly, nehezen oldódó heréltek közé tartozott, aki a kezdeti traumajelenségek enyhültével testi állapotát nemcsak zokszó nélkül tűrte, de később előnynek, szerencsének tekintette, mert a veszélyhozó tényezők egyik legfontosabbja, a másik nem varázsa nem zavarhatta életét, a csillagász pedig, aki otthon, Rodoszbán, tanulóévei alatt egyik szirttől a másikig csapódott a testi vágyak és szeretkezések hullámverésében, Alexandriába kerülve hamar megtapasztalta, mennyivel egyszerűbb az élet az állandó féltékenykedés és gyanakvás nélkül, mekkora méltánytalanság egy értelmes, rangos férfinak vihogó nőstények rabja- vagy áldozataként élni – azt is, mennyivel veszélytelenebb egy hamvas kamasz vonzalma, aki egyben mesterét tiszteli benne. Mire az Udvarhoz kerültek, mindketten megfelelő helyre parancsolták életükben a nemi vonzás jelentkezését, közönnyel állták az érdeklődő vagy ajánlkozó pillantásokat, Heródes udvarában, már nem is fiatalon, nagyra tartották ismételtetlen életük értékét, tudták, a tánc lépéseit egy esetben nem véthetik el, ha meg se kezdik, lehetőleg hát nem is mozdultak, és azt se vállalták, ha más mozdult feléjük. A szerelem egyik formája se zavarta már őket, természetük higgadt volt, edzették is magukat a fegyelmezettségre, hisz szinte légüres térben kellett lenniük, életük múlhatott egy felelőtlen megjegyzésen, helytelen gesztuson. Alapérzéseik az idő folyamán elporlottak, nem voltak se boldogok, se boldogtalanok, *voltak*, ami nem volt kevés, gazdagságuk és tekintélyük miatt az udvartartásban sokan irigyelték őket, ezen néha elmosolyodtak, míg átsuhantak az örök szegélyezte folyosókon mohazöld és gránátvörös hivatali öltözkükben, és szánták a fantáziátlan butákat, akik nem gondolnak a kulcspozíciók veszélyére: egyikükre jelene, jövője titkait, másikukra teste rejtelseit, valódi állagának ismeretét bízta Heródes király. Ilyen terhelés mellett szó sem lehetett közöttük szabályos társadalmi érintkezésről az udvartartás tagjaival vagy a városbeliekkel, nem voltak rabok, de szabadok sem, a király úgy találta, megfelelő lakosztályokat biztosított nekik a palotában, miért kellene hát elhagyniuk, az Udvar körlete biztonságos volt, amellet saját őreiken kívül a római helyőrség is védte.

Barátságuk lassan fejlődött, aztán elmélyült, volt az egymáshoz való ragaszkodásban valami olyan többlet, amely a szintén állandó veszélyben élő társnak szólt. A király termeiben persze naponta találkoztak, de kettesben csak úgy juthattak beszélgetéshez, ha megszervezték. Kialakított gyakorlatuk szerint ha a tudósok szakrális szókincséből választott üdvözlő szóval köszönt egyikük a reggeli találkozáskor, a másiknak meg kellett teremtenie az ürügyet, amely természetes magyarázatot ad aznapi, betervezetlen együttlétüknek, a hely szerencsére adott volt, a palota legtetején, az obszervatórium-ban találkoztak, ahol Dagosz, a csillagász dolgozott és lakott. Ki merte volna hábor-

gatni őket, Dagosz idejében tudatosította mindenkiben, hogy az égitestek világa sér-tődékeny, váratlan látogató nem zavarhatja meg a méréseket, az alája rendelt asztrológusok mind tudták, milyen kényes, szigorú és a feleletet megtagadó minden égitest, előzetes bejelentés nélkül maga Heródes se tört volna be az obszervatóriumba, aki volt, ami volt, de műveltségét ellenségei se merték letagadni. A király tulajdonságai közül a legveszedelmesebb mindig lényének valamelyik pozitív vonása volt, Heródes lényegesen többet tudott az ég titkairól, mint egy átlagos képzettségű asztrológus, épen emiatt lehetetlen volt félrevezetni. Dagosz meg se próbálta, tudta, hogy rajtaveszít, nem hazudott neki, csak a vipera fogát húzta ki, s persze nagyon meg kellett erőltetnie képzelőtehetségét, hogy az égi jelek közül bármit is ügyesen mitigáljon, de mindeddig sikerült. Anthész, az orvos ugyanezzel a veszéllyel gyógyított és állított fel diagnózist, Heródes mások és saját betegsége tüneteit is megfejtette, foszló teste titkait undorító bátorsággal fedte fel Anthész előtt a fürdőben, az orvos elvben sugalmazhatott volna új reményt, valami hihető, elképzelhető csodafélét, de csak hitelét kockáztatta volna, megpróbálta enyhíteni a bajt, s nem ígért semmit, kezelte s viselte a há-ríthatatlan bűzt – a király bomló epidermisze jelzéseit –, s a súlyos szag átütött illatszereken, füstölőkön. Míg felvillantotta orvosmosolyát, és azt mondta a betegnek, a betegség egyensúlyban tartható, élélhet vele sokáig, Anthész gyakran elgondolta, egyszer nem munkája eredménytelensége miatt adja halálnak őt, hanem irigységből, mert az orvos idős korában és herélten is szálas, férfiszabású embernek látszott, alig ráncosodó, sűrű húsával, ápolt tagjaival.

Mikor a Caesar reformálta naptár tizedik hónapja végén megjelent az a bizonyos csillag, Dagosz az első fogadáson kimondta a szakrális köszöntést, Anthész azonnal vissza is igazolta, közölte, Heródes veséjének aznapi vizsgálata után úgy érzi, az észlelt jelenség ügyében földi tapasztalatait egyeztetnie kellene az ég észleletével, engedélyt kért és kapott arra, hogy este felkeresse az obszervatóriumot. Ez persze korán, még az *epizód* lezajlása előtt történt, ha bármelyikük is sejti, mit hoz a reggeli étkezés, de-hogy kívánják a találkozót. Ami történt, azt nem lehetett se kitalálni, se kiszámítani, megtörtént, mint a csapások szoktak, vagy buta véletlenek: a reggelinél az első szájába vett korty narancslé után az ételkóstoló tisztviselő összeesett, és mire hozzáhajoltak, halott volt, erre a király az egész konyhaszemélyzetet, mind a hatvankét embert kivégzésre ítélte. Aznap senki se reggelizett, ami étel a konyhában volt, kiosztották a kutyák között. Heródes sokáig senkit se fogadott, csak az ebek között járkált, és figyelte, mikor múlnak ki, az állatok azonban, amelyek mindent felfaltak, ájultan heverték a napfényben vagy az árnyékban, és a legcsekélyebb jelét sem mutatták semmi rosszulétnek. Heródes persze ennek is tudta a magyarázatát: a merénylet eleve úgy készült, hogy a kutyák még hajnalban ellenmérget kaptak, az elkészített étel vagy ital csak emberre hathatott. A hóhér mindenesetre megkapta az utasítást a kivégzésekre, és a segédek hatvankét felpöckölt szájba nagy kínokat okozó, de lassan ölő mérget csorgattak. A király aznap egyáltalán nem akart beengedni senkit, de hogy még bonyolultabb legyen a helyzet, minden előzmény és jelzés nélkül egyszer csak megjelent a határőrök parancsnoka, az Udvar olyan volt, mint egy elátkozott méhkas, az orvosokat idegcsillapítóért ostromolták, maga Anthész különlegesen dúlt volt, mert a főszakácsot szerette, Kükhaniosz görög volt, mint ő, az, ami történt, nyilvánvaló ostobaság, a józan ész, a gondolkodás hiánya. Heródes étkezéskor az első falatot mindig a kutyáknak adja.

Hatvankét ember haldokolt a kivégzések udvarán, és a királyt nem lehetett figyel-

meztetni, a király nem tévedhetett soha. Hogy akkora terhelés alatt, ami egy ételkóstoló napi feladata, nem egy negyvenéves férfit visz el egy másodperc alatt a szívbénulás, de egy életerős tigris is, nyilván nem jutott Heródes eszébe. A szír konyhai tisztviselő öt év óta kóstolt meg minden italt, ételt, ami a király elé került, csoda, hogy eddig bírta. Anthész dült volt, kevésbé örült az esti találkozásnak, mint máskor, semmi nem tudta lekötni a figyelmét, egyre visszatért a kísértő gondolat a lelkébe, mi lenne, ha lemenne a kivégzések udvarába, és ügyes kis üvegpálcikájával, amely be van vonva azonnal ölő méreggel, végigsimítana legalább a főszakács ajkán, de tudta, hogy parancs nélkül senki se léphet abba az udvarba, ahol egyébként egyelőre nem mozdult semmi, hullát se hoztak ki, nyilván a haláltusa idejét estig tartó kínra szabályozták. Anthész tudta, most jó darabig pokol lesz mindenki élete idebenn, az udvarmesteré máris az, a kettes számú konyhaszemélyzetet berendelték, Anthész aznap értette meg, miért van minden ügykörben kettős készlet az Udvarnál.

Ahogy az alkony szállt, elindult Dagosz lakosztálya felé, ahogy szokta, vitte a macskáját, sehová nem ment a király személyes lakrészén kívül az állat nélkül. A macska hozzászokott a közlekedéshez, megült a karján, és kíváncsian figyelt. Ahogy haladtak, Anthész érzékelte, megerősítették az őrséget a folyosókon, talált a tisztek között ismerőst, a macska, akit Kutjának nevezett, nagyon megnézte a századost, meg is szagolta a vállát. A katona utálta az állatokat, de nem mutatta, Anthész környezetében semmit se volt okos utálni.

A rabszolga, aki bejelentette, azonnal eltűnt, ketten maradtak az obszervatóriumban, pontosabban hárman, mert a macska, akit Kutjának nevezett, Anthész életében embernek számított. Kutya ismerte a helyet, lecsúszott gazdája karjából a földre, körbejárt, szimatolt, Dagosz közben az utolsó függőnyt is elhúzta, hadd lásson be zavartalanul az ügyeletes kém, ha tud is ajakról olvasni, nem kezdhet semmit a szövegükkel, maguk kitalálta szavakat dobáltak egymásnak, minden mást jelentett, mint amit hangalakja vagy jelentése kifejezett. Anthész valójában most nézte meg műszerrel a csillagot, ami szóbeszéd tárgya volt, valóban nem mindennapi jelenségnek érzékelte ő is. Az égitest mintha egy szemmel nem látható mélységet, mintha egy, a kozmoszba fűrt lyukat akart volna befedni ragyogással egy mágikus kút zárólapjaként. Az orvos azt érezte, logikus, hogy Heródest nyugtalanította ez az égi jel, ha jót hoz, ha rosszat, az a csillag nem akármilyen.

Dagosz először a macskát kínálta meg pástétommal, az állat utálkozva bekaparta a tálat, csak nézett a csillagászra szigorú szemével. A bor a hűtővödörben volt, jégdarabok vették körül, de a csillagász a macskára is gondolt, ott állt az asztalon a kecsketej, az állat mellé guggolt, és lefetyelt.

– Jó kis nap – kezdte Dagosz –, ritka vidám. Eredetileg csak a csillagról akartam beszélni veled, de most már nagyobb lesz a műsorom, mert itt ez a víg emberirtás, és ne feledd a határőrparancsnokot, mert a vitéz felbukkanása a csillagra rímel, a csillag meg mindenre.

– Nyilván tudod, mi történt – mondta Anthész. – Rájöttél, amire a király nem.

– Nem volt nehéz – mondta a csillagász –, nem volt nehéz. Emiatt aztán haljon meg mindenki. Ha nevetni akarsz, én kiegészítem a képet, ha hiszed, ha nem, nem halt meg senki, és rosszul sincs. A hóhér és a gyógyszerészek őrzöngenek, a méreg nem hat. Azóta már üres a patika, háromszor töltötték újat beléjük. Jó, nem? Heródes folyton jelentést kér, Heródest folyton áltatják, hogy már alig él valaki.

Nem is volt olyan jó, egyikük sem nevetett. A macska végzett a tejjel, és felemelte a jobb lábát.

– Adj neki mézet – mondta Anthész. – Most éppen mézet kér. Hogyhogy nem hat a mérég?

– Nem vagyok vegyész – felelt Dagosz, és egy kiskanállal mézet csorgatott a tejestá-nyérra. Kutya nekiállt, az orra arany lett az édességtől, dühösen letakarította a nyelvél.

– Állhat mindez valami összefüggésben azzal odakinn? – kérdezte az orvos, és állával a csillag felé mutatott.

Dagosz elgondolkozott. – Elvben – mondta nagy sokára. – Ez nagy égi jel, azonnal tudtam, mihelyt megjelent. Egyébként ez a mai nap személyes ünnepem is. Mióta be-rohant a határőrparancsnok, tudom, hogy halálos veszélyben voltam, és mert nem hazudtam, egyelőre megmenekültem. Igyunk.

Anthész nem értette, mit beszél, Kutya igen. Kutya a legváratlanabb dolgokat is megértette. A csillagászhoz ment, s elterült a lábánál. Nem pihent, nem aludt, figyelt. Úgy figyelt, mint egy ember, nem gyanakodva, csak kíváncsian. Várta a folytatást.

– Tudod, hogy ő közepes csillagász – mondta Dagosz. – A lényegét magától meg-értette, amivel én kiegészítettem, valójában nem vette komolyan, csak azt méltányolta, hogy nem akarom félrevezetni. Ha letagadom, hogy uralkodó született, nagy király, ma nekem is végem. De nem tagadtam.

– Annál okosabb vagy – nézett rá az orvos.

– Annál okosabb vagyok. Annyira az, hogy a részletekkel nem terheltem, úgyse hitte volna el, pedig nem volt jelentéktelen adat, hogy nem akárhol születik akármilyen király. A föld tele van birodalmakkal, világra jöhetett volna mondjuk az Eufrátesz part-ján, de nem. Ez itt született, nálunk. Ez mentett meg, a hely, mert erre csak legyintett. A határőrparancsnok persze megzavarta, de az már nem az én ügyem. Én elmondtam, ami a csillagra tartozott, nem mindent, de sok lényegest, engem nem gyanúsíthatott semmivel.

– Mit nem mondtál el neki? – érdeklődött az orvos.

– Amit úgyse hisz el. Hogy milyen különös figura. Király, de koldus, meg az állam-rezonja a béke.

– Ez vicc – mondta Anthész.

– Nem vicc. A csillag azt jelezte, egyetlen érzést ismer, a szeretetet. Ezzel álljak a király elé? Dehogy mondtam el.

Ittak. Kutya elaludt, horkolt is. Anthész visszatért a csillagügyre, mert nem értett valamit.

– Nem csaptad be, eddig értem. Nem mondtál el mindent, ez logikus, mert a jel-zések hihetetlenek, amellet Júdeában nem születhetik király, mert már van, hacsak-nem tőle. De mit fordított volna a te sorsodon a határőrparancsnok?

Dagosz nevetett. Szívből derült, nem ironikusan, és megint csak töltött, Anthész rábámult, mert a csillagász nem szokott inni. Mindketten tudták, az italtól megoldódik a nyelv, és bizonytalan lesz a lépés a politikai sakkjáblán. De ezen a napon, amelyen a halálraítéltek egyszerűen nem óhajtának meghalni, és abszurd programú fejedelem születik, nem érvényes semmi régi szabály.

Anthész a borba nézett, nem a barátjára.

– Ha hamisan játszom, azóta nem élek, a határőr jelentése leleplezett volna, mert ő is tudja már, amit én, a személy, akit a csillag jelez, nem akármilyen király. A határ-

őrök ugyanis csak a papírokat nézték, és beengedtek három idegent, három utast, akik e miatt az esemény miatt jöttek. Egy szírt, egy arabot, egy egyiptomit. A ma élő tudományos világ három sztárját. A világ megváltójának imádsására megjöttek a mágusok.

A macska a mágus szóra felébredt, fel is állt. Emberi, borostyánkő pillantásával Dagoszra meredt.

– Tudsz követni? – kérdezte Dagosz. – Érted már, mi múlt azon, hogy nem tagadtam le a tényt? Ő kapott tőlem jelzést, amit aztán a mágusok mondanak, csak ráadás, igaz, hogy olyan, amibe belezöldül. A világ tudományos büszkeségei zarándokoltak ide, és azonnal mentek is tovább. A hülye barbár római őrök elkérték az útvámat, és engedték tovább a karavánt.

– A mai tudományos világ három legnagyobb csillagászszemélyisége nem őhozzá jött a palotába jelentkezni, hanem nekivágott az országnak?

– Mentek megtalálni, akit keresnek. A próféták és a zsidó írások réges-rég jelzik, hogy ez a nap eljön, még a helyszínt is rögzítették, de ki vette komolyan. Efrata Betlehem, ha zsidó volnál, tudnád, milyen abszurd. Betlehem komolytalan hely, Galilea is az. Ott mindenki makutyi a néphit szerint.

Az orvos nem ismerte a szót: makutyi.

– Milyen Galilea a néphit szerint?

– Makutyi – mondta Kutya tagoltan. – Olyan furcsa szó. Kicsit bohó.

Nem mertek egymásra nézni. Sokat ittam, gondolta Dagosz, azt hiszem, túl sokat, mert úgy hallom, hogy megszólalt a macska.

Anthész rágondolt az idegnyugtatóra, amit a tömeges kivégzések hallatára lenyelt, és ugyanazt gondolta.

Kutya elmosolyodott. Sose látták mosolyogni, nem is láttak soha mosolygó macskát.

– Miért jött a határőrök parancsnoka – kérdezte Anthész. Nem nézett Kutyaóra, nem mert ránézni.

– Mert ami történt, valahogy külügy is. Nem értetted, mit mondtam? A művelt világ három akkora tudományos személyisége érkezett ide, amit nem lehet nem tudomásul venni. Ő utánuk parancsolt egy katonai osztagot, de a római őrség nem figyelte meg, milyen útírányt említettek. Nem bizonyos, hogy a szabványúton haladnak, az se, hogy nem álltak-e meg a város határában titokban pihenni. A királynak mindenképpen el kell érnie őket, mert megöli a nyugtalanság. Ok nélkül nem tesz baráti látogatást három világhírű ember. Most már félni kell attól az újszülötől, aki a határt átlépő vendégek érkezésétől kapott valami titokzatos visszaigazolást.

Megint hallgattak, Dagosz forgatta a kupáját. Mintha követ vertek volna az ajtajára, úgy hangzott a csendben a finom kopogtatás, egymásra néztek, ami történt, éppoly abszurd volt, mint az egész este. Soha senki nem merte háborgatni ezeket az együtt töltött perceket.

A csillagász indulatosan kivágta az ajtót, az udvarmester állt a küszöbön, és nagy zavarban volt. Bocsnátot is kért, és sokkal mélyebben hajolt meg, mint máskor.

Dagosz nem segített neki, csak Kutya. Kutya kíváncsian a küszöbig osont, és ránevetett az udvarmesterre.

– Uram – kezdte Heródes küldöttje, és nyomorúságos arccal ott pironkodott a sorozatos szabálytalanság miatt –, bocsáss meg, de a király küldött. Senki sem akar meghalni odalenn, most már a kutyák is felébredtek, az udvari istállóba hatoltak, ráugráltak a lovakra, és most mindenki táncol.

– Mit csinál? – kérdezte Dagosz. Azt hitte, rosszul hall.

– Táncol, uram. Kutya és lovak mind táncolnak. A király azt hiszi, valami tévedés történt, mert az ételkóstoló felébredt, és nem érti, mi a helyzet. Szíveskedj megvizsgálni, ilyenkor szokta felvinni a király esti italát. Képzeld el, uram, mi volt a teremben, mikor belépett, kezében a gránátalma levével. Többen elájultak.

– Nahát – mondta Kutya. – De örülök!

Az udvarmester körbenézett, mert az orvos szája is néma volt és a csillagászé is.

– Kivételesen nem érted jöttem, uram – mondta Dagosznak –, hanem Anthész urat hívja őfelsége. Magyarázatot kér arra, miért nem hatott a kivégzések udvarán a méreg, mert mindenki él és boldog, és az elítéltek mind táncolnak, mint az istállóban az udvari paripák. A hóhérok, a gyógyszerészek és orvosok valamennyien megszöktek, egyetlen orvos nincs a palotában, uram.

– Mi van itt ma éjszaka? – kérdezte Anthész döbbenetben. – Az ételkóstolót még csak értem, keringési zavar, kollabált, aztán magához tért, a többit nem értem. A többit, akiket valóban megmérgezték, meg a táncoló kutyákat és lovakat.

Anthész felállt. – Mennem kell, udvari asztrológus úr. Engedelmeddel, míg eljárak őfelsége ügyében, itt hagynám a macskát.

Dagosz meghajolt. Anthész elrohant az udvarmester után. A csillagász visszaállt az ablakhoz, és kinézett a sötétkék égre. A csillag visszanézett rá. Aztán zajt hallott, akkor megfordult, Kutya két lábra állt, és táncolt, kis mancsait összecsapta a feje fölött, Dagosz még a zenét is hallotta, valahol messze pásztorok muzsikáltak, és hárfá is szólt, és valami nem nélküli szoprán kiáltott is valamit.

A macska, akit Kutyanak hívtak, hátsó talpára ereszkedett, és nagyon komolyan azt mondta:

– Táncolj te is. Ma meghalt a halál.

És megint felemelkedett, összecsapta a mancsait, és nevetett. A csillag izzott, a távoli szoprán éles volt, mint a penge. Soha ilyen boldogító hangot – gondolta a csillagász, és elképzelte a halált, amikor a hatalma megtört ezen a valószínűtlen és babonás éjszakán, és utolsót lehelt odvas, nyomorult fekhelyén.

Kutya táncolt, énekelt, és akkor már, furcsa, de ő is, pásztorokról, aztán hirtelen abbahagyta. Úgy érezte, nincsenek többé kettesben az állattal. Megszégyellte magát.

Angyal – érzekelte Dagosz. – Valami angyal van itt, lehet, hogy nem is egy. Seregek!

– Seregek! – mondta Kutya. – Mit restelkedel? Dalolnak ők is.

Bényi Gergely

AZ ISTEN ÉS A KELLÉKES

Szín: színpad előadás után. Jobb oldalon a kellékes rendezgeti a színpadot, bal oldalon a jóisten a körmét piszkálja. A kellékes nem látja az istent, az viszont látja őt

KELLÉKES Ezek se normálisak, hogy így itt hagyják ezt a sok holmit... Tessék! Egy páróka! A szék alatt! És ráadásul szőke. De hát miért is ne legyen egy szőke páróka a szék alatt... *(Lehajol érte, beleáll a fájás a derekába, lerogy egy székbe, fogja a derekát)* A lumbágóm! Az istenit!

Jóisten abbahagyja a körmöpiszkálást, ingerülten megköszörüli a torkát

Ki a fene van ott?

JÓISTEN Ne is zavartasd magad.

K. Micsoda modor ez?! Csak úgy letegezzük az embert? Hogy képzeli... Szzzzz! *(A derekát fogja)* Ki a fene van itt?

J. Csak én, az isten.

K. Mi? *(Jelentősegteljesen)* Ja! *(Félre)* A fene a büdös pofájába! *(Fennhangon)* Ó, valóban?

J. Igen.

K. *(ironikus ájtatossággal)* Jaj, ne haragudj, istenem, nem látlak, csak a hangodat hallom, nem tudhattam, hogy ki az...

J. Megbocsátok.

K. *(megállapítja, honnan jön a hang, és a székkal együtt arrafelé araszol)* Mekkora megtiszteltetés! El se merem hinni! Biztos, hogy nem hallucinálok?

J. Biztos.

K. Vagy nem örültem meg?

J. hallgat, újrakezdi a körmöpiszkálást

(Félre) Kíváncsi vagyok, melyik marha az. Miért jó nekik szórakozni velem! *(Egy paraván eltakarja előle J.-t, K. ezért megpróbálja elhúzni, de nem éri el)* Uram, itt vagy még?

J. Itt.

K. Uram, ha tényleg te vagy az, akkor mondd meg nekem, tulajdonképpen hol vagy te most, amikor velem beszélsz? Hogy mindenütt vagy-e egyszerre, vagy a plafonnál, vagy hol?

J. A paraván mögött.

K. Á, szóval a paraván mögött! *(A lábával próbálja ellökni a paravánt)* És mit csinálsz a paraván mögött?

J. Piszkálok a körmömet.

K. A körmödet piszkálsz. Nahát, neked van körmöd?

J. Miért ne volna?

K. Hát, nem is tudom, ezek a társadalmi beidegződések annyira... szorítanak... *(Egyre jobban erőlködik)* Szzz! Én azt hittem, hogy az istennek nincs körme, aztán kiderül, hogy mégis van... *(Kínlódik)*

J. Nehéz dolog ez. Tulajdonképpen még az istennek is.

K. *(sikerül belerúgnia a paravánba, és az szépen rádől, és beborítja)* A rohadt életbe! A бүdös, rohadt, kurva életbe!!

J. Máskor legyél óvatosabb!

K. *(felháborodva)* Hát ez már mindennek a teteje! Eddig hallgattam a hülye viccét, de most már elég volt!

J. Na, na, csak nyugalom!

K. *(sikerül kiszabadítania magát, ledobja a paravánt, és ordít)* Fogja be a száját, és kifelé innen! Rögtön fellármázom az egész színházat, aztán nézhet! *(Belenyilall a derekába)* A franca!

J. *(kissé zavartan)* Nézd, beszéljük meg a dolgot...

K. *(még jobban ordít)* Nem beszélünk meg semmiféle dolgot! Most azonnal eltakarodik innen, vagy nem tudom, mit csinálok, addig ordibálok, amíg meg nem hallják, és idejönnek, és szétverik azt a mocskos pofáját!

J. Csssss!

K. *(még jobban ordít)* Tűnjön innen! Takarodjon, de azonnal! Kifelé!

J. Ne ordíts!

K. Takarodjon! Gyerünk, tűnjön el gyorsan! Akkor lássam újra, amikor a hátam közepét! Ki innen! Ki innen!

J. idegesen egy bankjegyet csúsztat K. zsebébe

(Hirtelen fojtottan) Ki innen! Takarodjon! Indulás! Nem ordítok, de azonnal tűnjön el!

J. Nem beszélhetnénk meg...?

K. Elegem van magából, érti? Ilyen szar napom nem volt évek óta, reggel bevartam a térdemet, a buszon ellopták a táskámat, leszidott az ügyelő, az az undorító fráter, aztán még a fájás is beleáll a derekamba, és akkor jön maga a hülye viccével! *(Megment kiabál)* Elegem van, hordja el magát!

J. Jól van, nyugodj meg...

K. *(újra kifakad)* Kicsoda maga, hogy azt hiszi, így szórakozhat velem?!

J. Az isten...

K. Maga teljesen nem normális... *(Átmenetileg apátiába süllyed)*

J. kihasználva a pillanatnyi nyugalmat, körbesétál, nézelődik

(Fáradtan) Miféle isten az, aki a körmét piszkálja, miközben imádkoznak hozzá?

J. Körömpiszkálós isten.

K. Nézze, nekem dolgom van, én nem érek rá ilyen hülyeségekkel foglalkozni, úgy-hogy most szépen tűnjön el!

J. Nem hiszel?

K. *(fáradtan)* Menjen már!

J. De ha egyszer tényleg én vagyok az isten...

K. Persze, és az isten pénzt ad, hogy ne hívjam az őrt. *(Kiveszi a zsebéből a pénzt, és oda-*

nyújtja) Ne alázzon meg ennyire, kedves isten, nem fogadhatom el. Menjen szépen haza a mennyországba.

J. *(elveszi a pénzt)* Hát akkor... élj boldogul.

K. Gyorsan menjen békével.

J. lassan kimegy

(Küszködik a lumbágóval, és az lassan enged) Na végre...

J. *(visszajön, mord közönnyel)* Zárva van az ajtó. Nem tudok kimenni.

K. *(felegyenesedik, gúnyyal)* Hát akkor talán menjen át a zárt ajtón, kedves isten. Ez önnnek meg se kottyan.

J. Nincs kedvem. Hol a kulcs?

K. *(felfortyan)* Hogyhogy nincs kedve?

J. Nincs kedvem semmihez, mert ilyen ostoba és szűk látókörű vagy, kedves gyermekem.

K. Még hogy én ostoba és szűk látókörű? Más ember nem hagyta volna ennyit szórazkozni ilyen marhaságokkal, hanem egyből kirúgta volna magát, és jó napot! Menjen isten hírével. *(Nevet)* Bezzeg én minden lehetőséget megadtam, hogy bebizonyítsa ezt a marhaságot, ha már mindenáron ez a dilije, nyugodtan megtehetette volna, hogy...

J. *(közbevág)* Nem adtál meg minden lehetőséget. Egyáltalán nem adtál semmi lehetőséget.

K. Miféle lehetőséget kellett volna megadnom?! Két hónap próbaidőt?

J. Egy kis igazi hitet. Egy egészen apró, pillanatnyi hitet. De annyit sem kaptam.

K. Hát jó. Adok egy lehetőséget. Nem tudom, mi van velem, lehet, hogy front van. *(Gondolkodik, közben pakolászik a dísztetek között, hirtelen megfordul)* Szóval maga az isten.

J. Igen, már mondtam egypárszor.

K. Akkor menjen át a bezárt ajtón!

J. *(meglepett értetlenséggel)* Minek?

K. *(dühösen)* Maga hülye, hát hogy elhiggyem, hogy maga az isten!

J. *(dühösen)* Miért érdekem nekem az, hogy bebizonyítsam neked?

K. Hogy ne dobjam ki, azért.

J. Miért bizonyítaná neked ez, hogy isten vagyok? Én nem tudok átmenni a bezárt ajtón. De ettől még én vagyok az isten!

K. *(ordítva)* Olyan isten nincs is!

J. *(ordítva)* Honnan tudod, voltál már isten?

K. *(ordítva)* Különben is, egy isten nem ordibál!

J. *(ordítva)* Mit csináljak, én egy ilyen ordibálós isten vagyok!

K. *(ordítva)* Na, ebből elegendem van, menjen innen! Megkapta a lehetőségét, hogy szépen eltűnjön, jó?

J. Most azt hiszed, adtál egy lehetőséget...

K. *(agresszívan)* Arra van a másik ajtó. *(Mutatja)*

J. ...pedig ez csak egy hülye tesztfeladat volt...

K. *(még agresszívakban)* Az nyitva van!

J. ...amilyeneket a patkányoknak adnak a kutatóintézetekben! Hogy lehet így tesztelni az istent!?

(Dühösen indul kifelé)

K. *(elbizonytalanodva áll, gondolkodik, aztán J. után szól)* Jöjjön vissza! Hallja? Jöjjön vissza egy kicsit!

J. visszajön, leül

De nehogy azt higgye, hogy bevettem a meséjét! Csak... kíváncsi vagyok, hogy meddig van pofája elmenni. Nem gondolja, hogy szentségtörés, amit csinál?

J. De.

K. Egy isten lehet szentségtörő?

J. Képzeld, kedves gyermekem, lehet. Egy isten akár púpos teve is lehet, ha akar.

K. De a csukott ajtón nem bír átmenni.

J. Azon nem.

K. (*ironikusán*) Kezd érdekelni a dolog. Jó, mondjuk, hogy maga az isten. Tegyük fel. Mit kell ekkor tennem?

J. Hogyhogy mit?

K. Hát imádkozzam, vagy gyónjak meg magának, vagy valami mást...

J. Ne légy nevetséges. Szerinted egy ilyen istenhez imádkozni kell?

K. Elég kellemetlenül érezném magam.

J. Akárcsak én.

K. De hát valahogyan csak meg kéne adni a tiszteletet...

J. (*bólogat*) Meg kellene.

K. Már úgy értem, hogy másképp kéne viselkednem egy istennel szemben, mint a többi emberrel.

J. Erről van szó!

K. Na de hogyan viselkedjek? Mit csináljak?

J. Bőven elég, ha elhiszed, hogy én vagyok az isten. Ez a legfontosabb.

K. Semmi másra nincs szükség?

J. Nincs.

K. Akkor ugyanoda jutottunk! (*Hangosabban*) Honnan tudjam, hogy maga az isten?

J. Szerintem, fiam, te vagy hülye, nem én.

K. (*hangosan, sértetten*) Kikérem magamnak!

J. (*gyorsan*) Bocsnátot kérek. Visszavonom. Csak ne firtassuk tovább ezt a dolgot.

K. (*járkálni kezd, idegesen maga elé*) Lehet, hogy tényleg nem vagyok normális... Itt ül ez a pasas, és én azt akarom, hogy bizonyítsa be, ő az isten... Komolyan mondom, hogy nem vagyok normális.

J. Gyermekem, te nem vagy normális, én meg most szépen elmegyek.

K. Én nem vagyok normális, és ő meg szépen elmegy. És én vagyok az ő gyermeke...

J. Na, csak ne idegeskedj, most már tudom, hogy semmi keresnivalóm itt. Elmegyek, és soha többet nem zavarlak, ígérem.

K. Itt marad.

J. (*elképedten*) Hogy mondtad?

K. Azt mondtam, itt maradsz.

J. Márpedig én nem maradok itt. Nem fogom rád pazarolni az időmet.

K. (*visszanyomja a székre*) Márpedig addig nem mész el, amíg be nem bizonyítod, hogy isten vagy. (*Fogja a vállánál*)

J. Bizonyítja a halál. Ilyen alakoknak a fene se fog bizonygatni.

K. Itt maradsz, és kész. Nem ejtesz pofára.

J. Mi ez? Erőszak? Mit képzelsz magadról?

K. Te mit képzelsz magadról?! Így kiborítasz, aztán meg csak úgy hipp-hopp elillannál?

J. Egyáltalán nem hipp-hopp! Mióta próbállak már jobb belátásra bírni, de te nem hallgatsz az okos szóra! Eressz el!

K. (*elengedi*) Ha összeszednénk, amiket nekem elmondtál, a világ legnagyobb marhasága kerekedne ki belőle. Miféle okos szóról beszélsz te itt nekem?

J. Eleget próbálkoztam, hogy megértessem veled a helyzetet, kockázatot vállaltam, most már elég. Elmehetek?

K. Nem. Csak próbálkozz tovább, a te állapotod nem érdekel, inkább érdekeljen téged az enyém, mert ha nem hiteted el velem, hogy te vagy az isten, akkor nagyon megbánod!

J. Rendben. Talán mondd meg azt is, hogy ezek után hogyan fogják hozzá!

K. Kezdjük az elejéről. Szerintem te egyáltalán nem úgy viselkedsz, mint az isten.

J. Jó, kezdjük az elejéről.

Szünet

Voltál már isten?

K. Nem.

J. Na akkor most leszel. Űlj ide a székbe, és tégy úgy, mint egy isten, én meg majd téged játszalak el.

K. Ezt most nem egészen látom át. Mire jó ez?

J. Egy kicsit kipróbálsz, hogy milyen istennek lenni.

K. Így?!

J. Csak fantázia kell hozzá. Az van neked, nem?

K. (*ironikusan*) Végtelen. (*Beleül a székbe, feszeng, nem tudja, mit tegyen, vár*)

J. (*tesz-vesz, mint a kellékes tette, és hirtelen K.-hoz fordul*) Maga kicsoda?

K. (*zavartan*) Öööö... én vagyok az isten. (*Felcsattan*) Ezt így nem lehet!

J. Na ugye, máris kezdődnek a problémák! Nem is olyan könnyű, nem is olyan egyszerű...

K. És ha most mondjuk le akarnék sújtani egy villámmal, akkor mi van? Mert mondhatok akármit, villám nem lesz belőle! Persze lehet, hogy ez neked könnyebben menne...

J. Ne aggódj, eljátsszuk a villámot is. Na, kezdjük újra! (*Már a kellékes szerepében*) Maga kicsoda?

K. (*mennydörögve*) Én vagyok az isten! Bummm! (*Magyarázólag*) Ez volt a villámlás...

J. (*földre borul, sírós hangon*) Jajj, jajj, édes istenem, ne bánts, kérlek, bocsáss meg nekem, bűnös léleknek, kérlek, bocsáss meg... (*Hangja zokogásba fullad*)

K. (*türelmetlenül*) Ez így nem jó.

J. Jajj, jajj, tudom, uram, hogy ez így nem jó, bocsáss meg nekem, bűnös léleknek...

K. Hagyd már abba!

J. Rosszul csináltam? Nem ezt akartad?

K. Ennek semmi értelme nincs, hogy lesújtok egy villámmal, és szegény ember sírva fakad félelmében.

J. Na látod. Ezért nem tettem így.

K. Mintha meg tudtad volna tenni.

J. Erről most ne nyissunk vitát, jó? Az előbb tévedtél, amikor az istent játszottad, hát most szállj magadba!

K. Még nem fejeztük be, folytassuk! (*Felveszi az istenpózt*)

J. Á, újabb ötlet! Kíváncsi vagyok, mit találtál ki. (*Elfordul, majd hirtelen vissza*) Maga kicsoda?

K. (*karját ölelésre emeli, kenetteljesen, atyailag*) Én vagyok a jóisten.

J. Én meg a jó édes öreganyád vagyok. Na, túnés innen, de gyorsan, nem szórakozom!

K. De hát... gyermekem... hát én vagyok a jóisten...

J. (*kiabál*) A saját gyerekével szórakozzon! Azt ölelgesse, maga hülye!

K. Fiam, vigyázz, mert ezt még megbánod!

J. Maga bánja meg mindjárt, hogy megszületett! Hordja el magát, vagy megverem! (*Felé suhogtatja a seprűt*) Hess, krampusz, hess innét! Hess, hess, hess!

K. (*nevet*) Hé, te megőrültél, hagy már abba! Elég, elég, igazad van.

J. (*leengedi a seprűt*) Na látod! Nem is olyan könnyű.

K. (*hirtelen elkomorodik*) De igen, nagyon is könnyű! Könnyű így hülyét csinálni belőlem semmiért. Bejössz ide, egy vadidegen ember, aztán egy félóra múlva itt bohóckodom veled. Mondd meg, de most igazán, hogy ki vagy te. Most ne játssz szerepet, kérlek szépen, hanem igazán mondd meg. Nem bánom már, hogy bolonddád tettél, hogy egész este kinevettél magadban. Már örülök, hogy nem tudtalak elküldeni. Jó volt ez a játék, ez a legjobb estém hónapok óta. Végre sikerült elfelejtenem egy kicsit, hogy ki vagyok, hogy hol vagyok, és ez igazán csodálatos, de most már szeretném tudni az igazat. Ki vagy te?

J. Az isten.

Szünet

K. Hát akkor mondd!

J. (*megrázza a fejét, kézen fogja a kelléket, és a színpad végébe állítja*) Mit láatsz? (*Előremutat*)

K. A színpadot.

J. Nem.

K. Akkor... (*Bizonytalanul elhallgat*)

J. Nagyon figyelj!

K. Egy erdőt...?

J. a fejét rázza

Egy mezőt... Tengert?

J. a fejét rázza

Akkor egy teret. Egy nagy sziklát. Egy légballont. Bombatölcsért. Agyat. Barlangot. Könyvtárat. Kerítést. Hófelhőt. Kórházat. Csecsemőt. Festményt.

J. végig a fejét rázza

Templomot.

J. bólint

Egy templomot. A te templomod. Ez a te templomod, igaz?

J. Igen.

K. *(lelkesen)* Lássuk csak, milyen is ez a templom... *(Körbepillant, és elindulna előre)*

J. *(rászól)* Vigyázz, ne lépj oda! Nem látod az ágyásokat?

K. Virágágyak?

J. Kakukkfű.

K. *(óvatosan lépdel az ágyások között)* És ez?

J. Levendula. Mák. Csombor. Tárkony. Szagosmüge. Koriander. Zsurló.

K. *(leül a földre, letép egy levelet, megszagolja, felnéz a plafonra)* Az ott mi?

J. Láncok. Azon csorog le a víz a mennyezetről. Jó lesz elkerülnöd, ha nem akarsz elázni.

K. *(felkel, és amennyire lehet, közel megy)* De hát honnan kerül ide víz?

J. A padló alól szívárog, és felkúszik a falakon. Nézz körül: csupa nedves moha a fal.

K. *(megtapogatja a falat)* És milyen puha. *(Megnyalja az ujját)* De hisz ez sós!

J. Hát persze, hiszen a tengeren vagyunk. Vagy talán nem érzed, hogyan ringatnak a hullámok?

K. És mitől van ilyen világos? Nincsenek is ablakok.

J. Nézz ide. *(A levegőbe mutat)*

K. De szép! Mi ez? *(Megpróbálja megfogni)*

J. Egy csillag.

K. *visszarántja a kezét*

Ne félj, nem forró. Üvegből van.

K. *(markába fogja a csillagot)* Most sötét van.

J. Igen, most teljesen sötét van. És mi itt vagyunk kettesben egy templomban, amely a tengeren úszik, a falain fölfelé folyik a víz, és a padlóján gyógynövények teremnek.

K. *(örömmámorban úszik)* Igen, igen! Érzed az illatukat? Ó, a levendula, a menta...

J. És te a kezekben szorongatsz egy világító üvegcsillagot, ami eddig a levegőben lebegett.

K. Milyen finom érzés! Milyen meleg a kezemben, és a fénye átdereng a bőrömon!

J. *(felcsattan)* Nagyon könnyen ment, túl könnyen!

K. *(elengedi a csillagot)* Mi ment túl könnyen?

J. Ez az egész! Csak játszol! Csak egy szavamba kerül, és azonnal kizökkensz, és már nincs a kezekben semmi!

K. *(a levegőbe mutat)* De hiszen ott lebeg...

J. *(lecsapta a karját)* Te még mindig azt hiszed, hogy csak játszom! És hogy örömet szerezz, hogy megnyugtass, hát úgy teszel, mintha elhinnéd, de közben folyton arra gondolsz, hogy micsoda jópofa, bolondos fickó ez a... ez az isten! És közben szórakozol, milyen jól szórakozol!... és mindent rám hagysz! Nem elhiszed nekem, hogy egy templomban vagyunk, csak rám hagyod. És meg se fordul a fejedben, hogy ez nekem esetleg nem elég, hogy ez nem lehet elég az istennek! Az istennek teljes és föltétlen odaadásra van szüksége, nem pedig szájalomra! Makulátlan hitre van szükségem, nem tettetésre, érted?

K. Mert hit nélkül nem vagy semmi.

J. Mert hit nélkül te sem vagy semmi.

Szünet

K. Akarok hinni neked. Akarok hinni benned. De nem vagyok képes rá. Nem tudom magam rákényszeríteni.

J. Mert nem is lehetséges. Ó, ha az volna, azt hiszed, vitatkoznék veled? Azt hiszed, nem küldenék felfegyverzett angyalhadakat, hogy megtérítsenek benneteket? Azt hiszed, nem fenyegetnék meg halálosan? Megtenném, ha érdemes lenne! Megtehetném. De nem teszem. Nincs értelme.

K. Még soha nem éreztem magam ennyire tehetetlennek. Annyira szeretnék hinni neked! Olyan egyszerű lenne minden, olyan biztonságban érezném magam. De nem megy. Nem vagy isten.

J. Ha nem hiszed, tényleg nem vagyok.

K. De hát annyira szeretném! Ha te vagy az isten, akkor tudsz nekem hitet adni.

J. De csak akkor, ha elhiszed, hogy én vagyok az isten. (*Elmosolyodik*) Ördögi kör.

K. Hogy mondhatsz ilyet! Ennek nem szabad így lennie!

J. Valahol meg kell bontani ezt a kört. Én már megtettem az első lépést, amikor bejöttem ide, és felfedtem a kilétemet. Ennél többet nem tehetek. Most rajtad a sor.

K. De hát hogyan...

J. Elhatározással.

K. Nem tudom kényszeríteni magam!

J. Ne kényszerítsd!

K. Hanem...?

J. Fogadj el.

K. Hogyan?

J. Meggyőződéssel.

K. És nem lehet bennem egy csöppnyi kétkedés sem?

J. De igen, ha megvan benned a szándék, hogy elkerüld.

K. Nagyon nehéz.

J. Csak az elején.

K. Tehát csak annyit kell mondanom, hogy igen?

J. Ha ezt kimondanád, mindenhatóvá tennél.

K. Hát most nem vagy az?... (*Észbe kap*) Persze hogy nem, hiszen nem tudtál átmenni a csukott ajtón. Egyéb korlátoltságaidról nem is beszélve. Túl emberi vagy ahhoz, hogy isten legyél. Bennem teljesen más kép él az istenről. Nincs számára lehetetlen, és mindenható, örökkévaló és végtelen.

J. És hogyan jelenne meg neked?

K. Nem tudom. Végül is volt már példa ilyesmire. Lángoló csipkebokor vagy mondjuk tűzoszlop alakjában. Vagy Jézus Krisztus jönne el. Akkor hinni tudnék.

J. Olyan biztos vagy ebben?

K. (*elmerengve*) Gyerekkoromban a szüleim minden vasárnap elvittek a templomba. És én minden vasárnap iszonyú vágyat éreztem arra, hogy valahol másutt legyek. Gyűlöltem a lépcsőt, a szőnyeget, a padokat. Az orgona hangja teljesen megőrjített, legszívesebben ordítottam volna. Úgy remegtem, mint akit a hideg ráz. Dühös voltam! Mert az egésznek semmi, de semmi értelme nem volt! Amikor elmondtam ezt a szüleimnek, azt mondták, hogy azért nem értem a misét, mert nem figyelek eléggé oda. Ha odafigyelnék, akkor látnám, amikor megtörténik az átváltoztatás. Következő vasárnap nagyon-nagyon figyeltem. De az ostya ostya maradt, a bor pedig csak bor! És szégyelltem magam, hogy nem látom a csodát, amit, úgy látszott, mindenki más látni képes. És még dühösebb lettem, mert szégyelltem magam! Akkor magamban azt ki-

vántam: istenem, tegyél csodát! Változzon emberi hússá az ostya, nyers hússá, és ne törjön meg a pap kezében! Változzon igazi vérré a bor, és köpje ki a pap, amikor belekóstol! De semmi sem történt. Akkor rájöttem, hogy nem tudok hinni. Képtelen vagyok rá, érted? De csak egyetlen csodát adna az isten! Egyetlen tagadhatatlan csodát!...

Szünet

J. Akkor hinnél.

K. Igen.

J. *(előrehoz egy széket)* Nézd ezt a széket! Hiszed, hogy ez a szék létezik?

K. Persze hogy hiszem, mert látom.

J. De hát honnan tudhatod, hogy nem hallucinálsz-e? Hogyan győződsz meg erről?

K. Megérintem.

J. kételkedve néz

Megszagolom. Megkopogtatom. Megízlelem.

J. Tudod, hogy még ennyire sem bízhatok magadban!

K. De hát ez nem lehet! *(Odarohan a székhez, megszorítja)* Nem lehetek teljesen örült! Itt ez az asztal, a paraván, a söprű, a fogas. *(Közben sorban odarohan hozzájuk, és megérinti őket)* Megérintem őket, és tudom, hogy léteznek! *(Nagyokat lélegzik, kiáltva)* Levegő! *(Ujjával port töröl föl, és szétcsapkodja a levegőben)* Por! *(Tovább csapkod, közben fel-le jár)* A csattogás! A lépteim zaja! Nem lehetek teljesen örült!

J. Miért ne lehetnél?

K. De hát... de hát...

J. Miért ne lehetnél teljesen örült?!

K. *(egyre hangosabban)* Nem, nem, nem, nem, akkor is... *(Kétségbeesetten gondolkozik)* Akkor is van bennem valami belső bizonyosság! Nem tudok semmit sem bebizonyítani, de akkor is van bennem egy belső bizonyosság, hogy nem vagyok örült! Különben hova lennék...?

J. És ha azt mondom, hogy ez nem egy szék, hanem egy fenyő? Vagy egy viharfelhő?

K. *(kiáltva)* Akkor is bennem lenne az a belső bizonyosság!

J. Ami csak belőled fakad, és semmi köze a székhez.

K. *(idegesen, összezavarva)* Nem, nem... kívülről jön. A székből fakad...

J. Ami lehet, hogy csak képzelet!

K. Akkor nem tudom... Csak úgy van!

J. Honnan? Kitől?

K. *(mélységesen feldúlva)* Nem tudom! Sehonnan! Magától! Nincs indoka! Nincs indoka!

J. *(hangot váltva)* Miért vagy ilyen ideges? Történt valami, ami felforgatta a világot?

Szünet

K. *(elcsöndesedve, megzavarodva)* Nem... Vagyis igen. Rájöttem, hogy semmiben sem bízhatok.

J. A belső bizonyosságodban bízhatok. De csak abban.

K. De hát mi az a belső bizonyosság?

J. A hit. Ezért nem teszek csodákat. Minden, ami látható, hallható és megérintható, bizonytalan. Végül úgyis csak az a sehonnan sem eredő bizonyosság marad. A hit.

K. De ha az isten csodát tenne... Ha te csodát tennél, ha megjelenne itt egy felirat a falon, vagy szél támadna a nézőtéren, vagy világítanának a deszkák, akkor bólintanék, és idehívnék minden embert, hogy lássák a csodát. És akkor azok az emberek hinnének, és én is hinnék, és végre megnyugodhatnánk.

J. De az az isten, aki így megmutatja magát, olyanná válna számotokra, mint egy szék.

K. Ezt hogy érted?

J. Soha nem jutnátok el a bizonyosságig, mint ahogy te sem voltál képes hinni abban, hogy ez a szék létezik, amíg fel nem bolygattam benned ezt az egészet. A szék létezése... de ez rossz szó, mert ebben nem lehetnél biztos... A szék láthatósága, kézzelfoghatósága túlságosan elkényelmesített ahhoz, hogy elgondolkozz felőle, és így lennél velem is, ha hatalmas jelek közepette jelentem volna meg neked. Nem jelentene problémát a létem, mert elvakítanának az érzékelhető dolgok, és nem a hit, hanem mindenféle ösztönös beidegződés irányítana.

K. Úgy mint?

J. Úgy mint rémület, döbbenet, egyfajta igen erős katartikus élmény, mint mondjuk egy óriási vihar villámokkal, jégesővel. És persze hatalmas boldogság is, a kiválasztottság boldogsága. Hatás, hatás, hatás! De sehol egy gondolat, sehol egy választás. Egy igazi, felelősségteljes választás, mint amilyet neked kell meghoznod velem kapcsolatban.

K. Tehát ha csodát tennél, akkor csak rád hagynám, hogy te vagy az isten, nem pedig elhinném.

J. Igen. *(Átszellemülten)* Csakhogy ez sokkal, de sokkal veszélyesebb, mint az, amit nemrég játszottunk. Emlékszel: a templom, a víz a falakon, a lebegő üvegcsillag... Az csak kifelé tűnt hitnek, belül magadban végig tudtad, hogy csak játszol. Ha viszont csodát tennék, akkor befelé, saját magadnak is úgy tünne, mintha hinnél... pedig csak rám hagynád az egészet! Ezzel még a lehetőségét is elvesztenéd annak, hogy igazán higgy!

K. *(felindultan)* Nem teszel csodát, hogy higgyek...! Ez kész örület!

J. *(izgatottan)* Igen, a hit örület! Ha te elhiszed, hogy én vagyok az isten, mindenki örültnek fog tartani! Pedig akkor tényleg hinni fogsz, és én isten leszek!

K. Miért, hát most nem vagy az?

J. De igen, csak számodra nem!

K. *(kezd kétségbeesni)* De hát mibe kapaszkodjak?

J. Nincs kapaszkodó! Nem adhatok kapaszkodót, mert nincs értelme!

K. *(kiáltva)* Mire jó neked ez az egész? Ha úgyis te vagy az isten, akkor minek neked az én hitem?!

J. Amikor megteremtettem az embert, téged, akkor lemondtam mindenhatóságom egy darabjáról. Szabad akaratot adtam neked, és a döntéseidbe nem tudok beleszólni. Én akartam így, nyomorékká tettem magam saját akaratommal, és magam is szenvedek, akárcsak te. Egészen addig, amíg vissza nem adod nekem a hatalmam. És pontosan ezt teszed, ha hiszel bennem.

K. De hát akkor mire való az egész teremtés? Miért kellett magad megnyomorítani, mire kelletttem én, ha nélkülem tökéletesebb volt a világ?

J. *(mámorosan)* Hát miért írnak az emberek regényeket, verseket meg drámákat, miért rajzolnak és festenek és készítenek szobrokat, miért komponálnak zenét, miért csinálnak színházat, és miért csinálnak filmeket, és miért lesznek színészekké? De az egészen

egyszerű, hétköznapi ember is... miért ültet bokrot vagy virágot a kertjébe? Miért hímez terítőket, miért készít különleges ételeket? Miért díszíti fel a karácsonyfát, miért fest tojást, és karácsonykor meg húsvétkor miért hazudik a gyerekeinek? Miért vesznek fel ünneplőruhát, és miért tesznek virágot a vázákba? Egyáltalán, miért vásárolnak vázákat, apró szobrocskákat, kék levélpapírt, kanárimadarat, faragott székeket, piros villanykörtét, aranyperemű tányérokat, pepita mintás salát? Miért tesznek ennyi értelmetlen dolgot, amiknek semmi hasznát nem látják!? Miért áldozzák a fél életüket arra, hogy ostobaságokat műveljenek?

Szünet

Látod, nincs válasz. Ezek önmagukért való dolgok. Művészet... Játék... A hétköznapi életben semmi értelmük, csak elvonják az ember energiáit, nem tud arra koncentrálni, amire *(ironikusan)* szükséges és illendő lenne. De magukban ezek a dolgok sokkal értékesebbek minden egyébnél. Ezek teszik az embert emberré és bizonyos értelemben istenné is. Az istennek, nekem pedig ez a lényegem! *(Átszellemülten)* Játék! Hátsó gondolatok és önzés nélkül, csak a dologért, csak a dolog miatt! Világot teremteni a világért, a világ lehetséges létezésének okán! Csak úgy...

K. Tehát nincs értelme az egésznek...

J. *(felcsattan)* De igenis van értelme! Csak ennek van értelme!

K. *(elfordul, és leroskad, hosszú ideig így marad, aztán felkel, elindul valamerre, hirtelen megáll, tétovázik, leül a földre, lefekszik, összekuporodik magzati pózba, hosszú szünet után halkán)* Nahát... *(Könnyezik)* Na tessék... *(Nevet)* Ez nem lehet igaz, ez nem lehet igaz... *(Ingatja magát)* Szóval mégis... te vagy az isten. *(Nehezen, de bizonytalankodás nélkül)* Én ezt nem akartam elhinni. Nem akartam igazán. Nem ezt akartam elhinni. Máshogyan képzeltem. Másféle változást képzeltem el. Azt hittem, hogy ez hatalmas, felelősségteljes döntés. Hogy ezzel is irányítom a sorsomat. És nem. Éppen hogy átadtam az irányítást neked, és felelőtlené lettem, mint egy gyerek. Most a tiéd vagyok teljesen. Nem úgy, ahogyan anyámé vagyok, nem úgy, ahogy a szerelmesemé vagyok, még csak nem is úgy, ahogy saját magamé vagyok. Ez egészen másfajta odaadás, ez olyan, mintha kapnék. Mert egyszerre csak belenézek a lelkembe, és látom, hogy hiszek. Minden átmenet nélkül. Így történt. Most már tudom, hogy te vagy az isten. *(Elmosolyodik)* Sose gondoltam volna, hogy ilyen vagy. Hogy ember vagy, legalábbis annak nézel ki. Hogy gúnyolódsz. Hogy félsz. Hogy korlátaid vannak. Kiabálsz. Nevetsz. Hülyéskedsz. Kimelegszel a magyarázkodásban. És csapongsz a gondolataid között. Persze ez mind csak külsőség, te akard ilyennek, hogy annál erősebb legyen a hitem. És igazad lett. Mindenben igazad lett.

Szünet

J. *(odamegy hozzá, döbbszent, félelemmel vegyes örömmel)* Hát tényleg hiszel?

K. *bólint, mosolygva nézi*

De hát nézz rám, és gondold vissza, mennyi hülyeséget beszéltem...

K. *(megrázza a fejét)* Nem baj. Te vagy az isten! *(Hirtelen kitörő örömmel)* Te vagy az isten! Istenem! *(Felugrik)* Megtaláltalak! És tudom, hogy tehozzád nem kell úgy imádkoznom, ahogyan *(tréfásan felfelé bök az ujjával)* hozzá kellett... volna *(Nevetve járkál a szin-*

padon) Végre... Ez nem is lehet igaz, olyan hihetetlen... Tényleg csak belenéztem a lelkembe, és egyszer csak ezt láttam benne! Igen, én a szívemben mindig ilyen istenre vágytam, mint amilyen te vagy.

J. (*magában*) Sikerült. Tehát sikerült. (*Felindultan*) Hát mégis lehetséges! (*K.-hoz*) Egészen biztos, hogy hiszel?

K. (*örömmámorban*) Igen, igen, igen, igen!! Hiszek benned, istenem!

J. Ez döbbenetes... (*Magából kikelve*) Ez nem lehet igaz! Hogy én milyen hülye vagyok... Milyen szerencsétlen hülye...! (*K.-hoz*) Hogy lehet, hogy neked sikerült? Hogyan lehetséges, hogy én, aki a legapróbb részletekig tisztában voltam az egész elmélettel, képtelen voltam érvényesíteni azt, te pedig, aki most hallod először az egészet, ilyen iszonyú rövid idő alatt...

K. (*döbbenet*) Mít beszélsz?

J. Te egy csoda vagy... Hogyan voltál képes erre? Mi győzött meg, mi volt az, ami megváltoztatott, melyik kis részlet?

K. (*zavartan*) Semmi... Egyszer csak hittem, ennyi az egész. Tudom, hogy te vagy az isten... (*Erőteljesen*) Tudom, hogy te vagy! Tudom!

J. De biztosan volt valami apróság, egy nyilvánvalónak tűnő bizonyíték. Kellett, hogy legyen! Az nem lehet, hogy így...

K. Nem... nem, semmi... Ez a belső bizonyosság...

J. Gondolkozz! Próbálj visszaemlékezni! Valami kis részlet, ami félrevezetett...!

K. Semmi sem vezetett félre! Te vagy az isten!

J. (*magába roskadva*) Nem, dehogy vagyok isten... Ostoba, gyarló, hitetlen ember vagyok. Uramisten...

K. (*kétségbeesve*) Te vagy az isten!

J. (*eszélősen*) Mit csináltam...?! Nem tudom, hogy most mit kell mondani, nem tudom, mit kell mondani...

K. (*megrázza J.-t*) Hé, én hiszem, hogy te vagy az isten! Itt van a lelkemben, nem tagadhatom le! Te vagy az isten!

J. (*rémülten*) Nem, ne! Értsd meg, nem én vagyok, én csak ki akartam próbálni, hogy lehetséges-e... Csak egy hirtelen ötlet... Nem tehetek róla, hogy épp te lettél az... Uramisten!

K. (*eszeveszett haraggal*) De hát én elhittem! Én elhiszem! Még most is elhiszem!

J. Nem... ne, ne! Jaj, ne! Nem szabad!

K. Istenem, ezt nem teheted velem! Nem lehetsz ilyen kegyetlen!

J. (*arcába ordít*) Értsd már meg végre, hogy nem én vagyok az isten!!

K. (*vádlón*) Miért hazudsz nekem?

J. (*kétségbeesve*) Én ezzel nem bírok szembenézni... Engedj elmenne! Kérlek, engedj elmenne!

K. (*összetörve*) De hát én nem akarlak elengedni! (*Zokogva*) Épp hogy csak megtaláltalak! Ne hagyd itt, kérlek!

J. Én nem akartam, hogy így legyen. Bocsáss meg! Én nem tudok itt maradni veled!

K. De megint össze fogok törni! Olyan leszek, mint régen! Gyűlölni fogom az egész életem!

J. Nem... ne! Próbálj meg valami másban hinni! Én nem tudok segíteni rajtad, értsd meg végre!

K. (*hirtelen indulattal*) Most már itt kell maradnod örökké! Olyan közel, hogy bármikor megérinthesselek! (*J. felé nyúl*)

J. Ne nyúlj hozzám! (*Próbál kitérni előle*)

K. Megfoglak, és nem eresztlek el! Itt maradsz, mert én hiszek benned! Most már akárhogy is az én istenem vagy!

J. (*rémülten*) Hagyj békén... (*Mikor K. éppen elérné, ordítva*) Nem vagyok a tiéd! Senkié sem vagyok, mert én nem vagyok isten! Különben is, nincs isten!

K. Van!

J. Minek az isten?! Az istent úgysem láthatod, úgysem beszélhetsz vele soha!

K. (*dühvel*) Látlak, istenem! Veled beszélek, istenem!

J. Nem vagyok isten! (*Kiforgatja a zsebeit, pénz, bérlet, személyi igazolvány, használt papír zsebkendők esnek a földre*) Tessék, győződj meg róla, te szerencsétlen hülye! (*Mutatja az igazolványt*) Tessék, a nevem, a címem, a foglalkozásom... születési dátum... Mi kell még?

K. Semmi! Maradj itt!

Szünet

J. (*pár pillanatig meredten nézi K.-t, aztán hirtelen*) Na, most megyek el. (*Elteszi az igazolványát, és minden mást otthagya kirohan*)

K. (*utánaordít eszeveszett gyűlölettel*) Szemét csaló! (*Mindent, amit a keze ügyében talál, utánahajít*) Undorító rohadt dög! Szemét! Rohadj meg, te disznó! Fulladj bele a saját mocskodba! Rohadék! Undorító, nyálas, rohadt féreg vagy! Pusztulj innét! Takarodj, soha többé ne lássalak! (*Hirtelen föleszmélve*) Jaj nekem... Miért kellett ez az este... Micsoda aljas gazember!... Most kelj fel, és folytassam a pakolást, mintha mi sem történt volna... Aztán menjek haza, és aludjak... Mintha sikerülhetne... Aztán holnaptól újra... Istenem... Mi ez itt bennem? (*Körbekiált*) Miért vagy még mindig itt?

Függöny

Kelevéz Ágnes

„HISZEM AZ EZER ISTENT”

A fiatal Babits rendhagyó *Credója*

„Fogarason egyedül / megtanultam görögül.” A sokszor idézett rövidke két sort Babits élete vége felé veti papírra abban az *Iskolai füzetnek* nevezett egyszerű fedelű füzetecskében, melyet nagy műtete előtt talán leginkább a számvetés szándékával nyitott. Fogarasi magánya és görögségélménye még ekkor is szorosán összefonódik benne. Görög tárgyú verseit, bár két kötetébe is felveszi őket, 1909 őszétől 1911 tavaszáig lényegében másfél év alatt megírja. Legutoljára keletkezett a HISZEKEGY, amely az utolsó, mégis a legátfogóbb, legszemélyesebb, sőt szinte kihívó érvényű verse e témakörben.

Ez a HISZEKEGY címével ellentétben nem az egy Isten mellett tesz hitet. E verscím többszörös paradoxon. Az APOSTOLI HITVALLÁS kezdő két szava a magyar nyelvben

az évszázadok folyamán eggyé olvadva vált használatossá, így e cím jelentése eltér a latin eredetitől (hiszen nemcsak annyit állít, hogy hiszek: *Credo*, hanem arra is utal, hogy miben hiszek), mégis hasonlóan a latinhoz a magyarban szintén a hitvallás általános értelmű szinonimájaként is szokás alkalmazni. E sajátos köznyelvi használatban rejlő konkrét és átvitt értelmezési lehetőséget ismeri föl és használja ki Babits, mikor megírja a maga hitvallását, hiszekegyét.

„*Nem hiszek én egy istenben, mert bárhova nézek,
istent látok, ezért, s nem szomorú a világ.*”

Versét a címben sugallt állítással ellentétesen kezdi, ugyanis elsőként azt szögezi le, hogy miben nem hisz, vagyis szerkezetileg és tartalmilag egyszerre tagadja a mintául használt eredeti szöveget: anticredót kezd el írni. A folytatás, a saját hittételek felsorolása is ellentéte annak, amit a cím sugall. „*Nem hiszem én az egy istent; hiszem az ezer istent.*” A vers szövege felől nézve a cím elszakad megszokott jelentésétől. Új tartalma szerint pedig így hangzana helyesen: HISZEKEZER. Költői játék csupán ez a tagadva állító politeista hitvallás? Rónay György Babits hitét vizsgáló tanulmányában e versét inkább csak pastiche-nak, mint pastiche-ba bújtatott vallomásnak tekinti, s nem tulajdonít komolyabb világnézeti, hitbéli jelentőséget neki, és nemcsak a költő későbbi katolicizmusából, nyilatkozataiból és verseiből meríti érveit, hanem abból is, hogy a *Nyugatban* 1911 júniusában a HISZEKEGY mellett, mintegy annak jelentését szándékosan kioltva közölte Babits a VÁGYAK ÉS SOHA című költeményét is, mely éppen ellenkezője a pogányos hitvallásnak, és Dante sugallatáról tanúskodik.¹ Pedig Babits ihlettörténeti vallomása, melyet Szabó Lőrincnek tett, ennél többre enged következtetni. „*Ebben az időben szoktam mondogatni, hogy a görög vallás híve vagyok, Zeust hiszem. Ezt mindenkinek mondtam. Sokistenség híve vagyok.*”² Pusztá szerepjátéknál mindenképp többről van szó. Hangoztatott sokistenhitének nemcsak kulturális, hanem filozófiai és vallási gyökerei is vannak. Az érett költő katolicizmusának benső vívódásait csakis e korai korszakának valódi dilemmáin keresztül érthetjük meg.

Már 1904 augusztusában, Rába György szavával élve, „...*első »görögös« hulláma*”³ idején egy Kosztolányinak írt levélben politeistának vallja magát. „*Az istenek sokáig aludtak, de már ébrednek. Ím feltámadt a nagy Pán, a Színek Kedvelője [...] Ébrednek az istenek; Pán hívei legyünk [...] én a magam részéről polytheista vagyok.*”⁴ Majd pár sorral lejjebb így folytatja: „*Fittyet hányok én minden pástorodnak, monotheizmus és monizmus [...] én polytheista vagyok és polysta, és pogány!*” Nemcsak pillanatnyi felindulás vagy a fiatalkori levelezésében nem ritka teatrális gesztus miatt nevezi magát sokistenhívőnek. Kettős felosztásának, ahol a monizmus áll szemben polizmussal, s ahol ő a művészi alkatának jobban megfelelő polizmus mellett dönt, filozófiai magyarázatát is adja: „*a (spinozai legtágabb értelemben vett) szellem első és egyetlen tudomása a különbség. Akár időben (változás; minden érzet) – akár térben. Akár successív, akár simultán. Először csak a második érzését érezheti; vagy ikreket. [...] Bizony: elseje és utolsója annak, amit érzünk, a különbség; s annak, ami létezik, talán nem? A lét fogalma nem zárja-e magában a különbséget is? Ha egy volna csak, volna-e valami? a világ kettőnél kezdődik: (így mondom én) s ha született, a világánya elsőszülöttei ikrek voltak.*” A „görög” számára annak a művészi szemléletnek a szinonimája, amelynek „*több szeme van a különbségre, mint az azonosságra*”. Világnézet, istenhit és művészet szorosan összekapcsolódik gondolatmenetében, s bárhonnan indul el, újra és újra a monizmussal szemben határozza meg nézeteit.

A *különbség*, valamint a *kettősség* problémája hosszú időn keresztül foglalkoztatja. A jelenségvilág sokszerűségének éppen változatosságában való megragadása és birtokbavétele nem egy versének visszatérő motívuma, sőt szervezőelve lesz. „*Szín a különbség, különbség az élet*”, olvashatjuk a filozófiai tömörségű mondatot a HIMNUSZ IRISHEZ első szakaszában. De az IN HORATIUM befejezése vagy a MESSZE... MESSZE... egésze „*az unalmas-egy-való világ*” tudatosan választott ellenpontja. Mint arra Rába György is rámutatott már, e különbségtétel az alapja kettős építkezésének a THEOSOPHIKUS ÉNEKEK-ben, ahol a keresztény és az indus világnézet szólal meg párhuzamosan, vagy a STRÓFÁK A WARTBURGI DALNOKVERSENYBŐL című versében, mely Wolfram és Tannhäuser egymást ellenpontozó szerelmi ikermonológjai, vagy a KÉT NÖVÉR-ben, ahol az emberi individuum két meghatározójaként a „*fekete Bánat*” és „*vérszínű Vágy*” fonódik össze, és kergeti egymást vég nélküli körforgásban. Épp e kettősség jegyében született egy napon a nietzschei értelemben véve apollói világnézetű HEGESO SÍRJA és ellentétes párja, a dionüszoszi BAKHÁNSLÁRMA. A GÓLYAKALIFA megkettőzött világa is a dolgok több szempontból való szemlélésének gondolkodói hajlamát mutatja. Sőt ebben látom alapját a tizes évek elején az általa olyannyira kedvelt dialogikus értekező formának is. A TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET című esszéjében a Tudat és az Élet vitatkozik egymással, a JÁTÉKFILOZÓFIA-ban Szókratész és Phaidrosz.

A JÁTÉKFILOZÓFIA minden ízében, művészi megformáltságában és gondolatmenetében egyaránt a monizmussal, illetve vallási szempontból a monoteizmussal folytatott vita, melynek hátterében a *hit* vagy *kétkelés* dilemmája húzódik meg. Ez a többszörösen rejtőző írás, minden áttételessége ellenére legalább annyira vallomás, mint a HISZEKEGY. A kettősség művészi megjelenítése már az is, hogy két képzeletbeli alak, Szókratész és Phaidrosz vitájából, a különböző nézetek összecsapásából, két pólus ábrázolásából bontakozik ki Babits vélekedésének körvonala. Belső dilemmáit két véleménnyé feszíti szét, s ezáltal éppen gondolatmenetének nyitottságát hangsúlyozza. Az értelmezés lehetőségének sokszínűségét nemcsak a vitázva érvelés adja, hanem az az elbeszélői helyzet is növeli, hogy nem tudhatjuk pontosan, ki beszél. Babits ugyan sejteti, hogy Szókratész valójában az ő szócsöve, a görög filozófus véleménye mégsem lehet *azonos* a szerzőével, hiszen ő valaki más. Az esszé leglényegesebb jellemzője a közvetett beszéddel is jelzett, egyértelmű itélettől való tartózkodás, a kétkelés kötelességének művészileg is megragadott állandó jelenléte, amit Babits épp ekkortájt Anatole France nyomán fogalmaz meg önmaga számára követelményként A KÉTELKEDÉS KÖTELESSÉGE (1912) című tanulmányában: „*A hit minden gonoszságoknak anyja; aki nem tud kétkedni, rossz ember.*”

Dienes Valéria Babits gondolkodói alkatának épp ezt a vonását rajzolja meg rendkívül érzékletesen visszaemlékezésében: „*Mintha óvakodnék attól, hogy valamilyen legyen. Mintha félne, hogy akkor nem lesz szabadságában bármilyenné lenni. [...] Sugárzanak belőle az ellentétek. Jelenléte maga az élő nyugtalanság. Az a benyomásom, hogy mihielyt állást foglal valamiben, álarcot visel. [...] Nem egyszer hallottam, hogy miután álláspontját megvédte, ellenfelét meggyőzte, mosolyogva hozzátette: de azért az ellenkezője is lehet igaz. Ilyenkor messzenézés, felsőbbiségérzet és valami enyhe kicsinylés volt tekintetében azokkal szemben, akik vélnek valamit. A vélekedésben valami elszegényesedést láthat, elzárkózást a többi lehetőségtől, befalazkodást talán [...] Véleményekért nem, csak önmagáért érzi magát felelősnek.*”⁵ Életének másik, filozófiai és művészeti szempontból érzékeny tanúja, Szabó Lőrinc is hasonlóan jellemzi „*örökké igaztolt, örökké bontó-építő*” szellemét: „*Fogékonysága semminek sem tudott kitérni [...] tétélei kérdőjeles állításokkal*” vannak teli.⁶ A JÁTÉKFILOZÓFIA egyik gondolati eredménye ép-

pen az, hogy mikor Szókratész mondanójának végére ér, melyben a dolgok differenciálódását tüntette fel az élet alapirányának, s barátját, Phaidroszt már-már meggyőzte igazáról, gyorsan hozzát teszi: „*Hisz az egészet megfordítva is elmondhattam volna*”, vagyis a differenciálódás helyett az egységesülést mutathatta volna föl az élet lényegéént. Babits szerint tehát az ítéletalkotásban is óvakodni kell az egyneműsítéstől, olyannyira, hogy aki a pluralizmus pártjára áll, annak a monizmus lehetséges igazán is el kell gondolkoznia.

A JÁTÉKFILOZÓFIA gondolkodói alapállásával magyarázhatjuk, hogy a HISZEKEGY című verssel éppen ellenkező végkicsengésű költemény is születik ekkortájt Babits tolla alatt. Az 1908. ősz OKTÓBERI AJTATOSSÁG-ban a bűnbánó ima az Úrhoz szól, aki „*úr vagy száz seregek felett*”; ez a költemény a különbözőségi elvével éppen ellenkezően (de feltűnő módon annak gondolati érvkészletét használva) az Egy dicséretét hirdeti:

*„Pedig a soknál mennyire több az egy,
az Egy, aki Valaki, mégis,
akire hallgat a föld is, ég is.”*

Nem véletlen tehát, hogy Szókratész a differenciálódás, a különbözőségi elvét fejti ki sajátjaként, hiszen minden kérdőjele ellenére ekkor Babits is ehhez áll közelebb. A majd' tíz évvel korábban Kosztolányinak írt levélből ismerős spinozai különbségtétel gondolatai visszhangoznak itt, melyek 1910 táján már Bergson filozófiájából is erőt merítettek: „*azt mondom, hogy kettőnél kezdődik az élet*” – szövegi le játékosan a görög filozófus szájába adva gondolatait Babits. – „*Már most képzelj el egy tudatállapotot, ami csak egy. [...] Meglátod, hogy amit elképzeltél, az semmi, és hogy a lélekben egy egyetlen zérussal. A tudat a különbségnél kezdődik – ezt mondja a pszichológusok. Az érzet a változásnál kezdődik – ezt mondja a fiziológusok. A lét a kettőnél kezdődik – mondom egyszerűen. A másnál, az újnál – térben és időben.*” A HISZEKEGY ugyanennek a gondolatnak a jegyében született:

*„Semmi az, ami csak egy; semmi sem egy, ami él.
Nem hiszem én az egy istent; hiszem az ezer istent:”*

A versben eztán következik az istenek neveinek zuhatagszerű felsorolása, s ez az érzéki sokaság a politeizmus elsöprő diadala: hiszem „*Kronost az öreget s Bacchost a fiataalt, / az arany Aphroditét [...] Artemisz enyhe nyilát / Zeüsz a komor dörgőt s Próteüsz a tengeri bolygót*”. A görög istenvilág maga a sokszínű élet.

Babitsot e kérdéskör annyira izgatta, hogy a különbözőségi fogalmát a filozófia esz-közével is igyekezett megragadni. Próbálkozásáról egy kéziratban lévő, mindmáig kiadatlan filozófiai tanulmánytöredéke tanúskodik. Az írás jelentőségét növeli, hogy bár Babits eredetileg filozófusnak készült, és egész életművét áthatja az elvont gondolkodás iránti vonzódás, de filozófiai, tudományos igényvel bíró szöveget néhány korai recenzió kívül nem írt. A JÁTÉKFILOZÓFIA eredeti címe sem véletlenül volt MESE A NAGYVILÁGRÓL. Határozottan jelezni akarta vele, hogy nem értekezést ír, hanem szépíródalmi művet. Publikálatlan töredékében a különbözőségi eszméjét nem „*a világ összes tüneményei*”-re, hanem szűkebb területen, a gondolkodás jelenségeinek vizsgálatára alkalmazza. Részletesen kifejti, hogy a „*lelki élet alaptüneménye, a legelemibb érzés már kétség kívül nagyon kifejezetten különbözőségi, sőt ez a két szó: különbözőségi és érzés a lelki életéről szólva teljesen felcserélhető. Egyetlen érzet nem képzelhető el: az érzet önmagának a különbö-*

zódásával azonos”.⁷ E töredék egy félbemaradt kísérlet nyoma, melyben a JÁTÉKFILOZÓFIA és a HISZEKEGY művészileg megjelenített filozófiai lényegét, a polizmus melletti állásfoglalást a tudományos kifejtés eszközével fogalmilag szeretné megragadni. Nincs adatunk rá, vajon felkérésre vagy önszántából kezdte-e el szövegét, s azt sem tudjuk, miért hagyta abba. (Talán éppen a szaknyelv által megkövetelt egyértelműséget érezte tűrhetetlen béklyónak.)

A JÁTÉKFILOZÓFIA-ban lételméleti szinten valóban – a töredékben alkalmazott saját definícióját használva – a világ összes tüneményét a különbözőzés fogalmára vezeti vissza. A születés és a halál is „*az élet különbözőzésének eszköze*”. A Babits–Szókratész által felvázolt világban nyomósító ellentétként jelenik meg „*az Isten mellett az ördög*” és „*a rossz hozzátartozik a jóhoz*”.⁸ Ugyanígy egymással szemben kétféle erkölcs, kétféle érzésmód áll. A világtörténet e kettősség szempontjából jellemezhető: „*az egyik a gyökeres pluralizmus, a másik a monizmus*”. A kettő közül Babits–Szókratész a pluralizmus mellett foglal állást, még ha játékosan, többször is kétségbe vonja önmaga igazát. A két nagy, általa felvázolt, egyéni csoportosítású irányzatot az élettagadás és az életigenlés egymással szemben álló képviselőjeként jellemzi: „*Élettagadás felé hajlik a buddhizmus, [...] Spárta, a stoicizmus, a régi kereszténység, a puritán protestantizmus, a szocializmus, a monizmus, Schopenhauer, Tolsztoj tana, az egységesítő tudomány. Az élet felé Athén, a tarka művészi ököljogos középkor, a reneszánsz katolicizmus, a romanticizmus, Nietzsche, a művészet.*” Ilyen alapon jelentheti a HISZEKEGY-ben az ezer isten az áradó életörömet, amivel szemben az egyneműsített, egy istenben hívő világ mint maga az aszketikus szomorúság jelenik meg: „*istent látok, ezért, s nem szomorú a világ*”. (Más kérdés, hogy végül, lelkialkatából következően, görögös verseinek világát is leginkább a tragikus hang hatja át.)

Babits e korszakának és a HISZEKEGY sokistenhitének legfontosabb mondata azonban a JÁTÉKFILOZÓFIA végén csattan: „*Végelemzésben azonban a két világnézet közti választás konvenció dolga.*” Ez a körülményektől függő világnézet, a hit kérdésének állandósított dilemmája csillagévnyi távolságra áll attól a vallomástól, mely az érett, a világháború megrázó élményén túlkerülő Babitsot jellemzi majd. ÖRÖKKÉK ÉG A FELHŐK MÖGÖTT címmel írói jubileumára, 1924-ben a sokfelől támadott költő „*Vallomás helyett hitvallás*”-t készít (ahogy azt az alcimben saját maga határozza meg), vagyis új credót, „hiszekegyet” ír, amely ellentétben korábbi versével, minden játékoságtól mentes, sőt a hitvallás valódi pátoza fűti át. Nem kétséges, hogy határozott döntés eredménye az eredeti szövegre rájátszó prózai forma alkalmazása. Egy későbbi alkalommal ki is jelenti, hogy a versnek „*nem okvetlen feladata pozitív konfessziót tenni, nyilvános hitvallást valamely egyház hittételei mellett. Erre az egyszerű és hagyományos próza (a HISZEKEGY prózája) alkalmasabb*”. 1924-es, pódiumon felolvasott „*nyilvános hitvallása*”-ban egyértelműen, bár tudatosan nem az elsők között (kezdeként ez áll: „*Hiszek abban, hogy élni érdemes*”), a katolicizmus mellett foglal állást: „*Én katolikus vagyok; azaz hiszek a nemzeteken felülálló, egész világnak szóló katolikus igazságban.*” Ekkor azonosítja először határozottan az egyetemes Igazság utáni vágyát a katolicizmussal mint az emberiséget csonkítás nélkül képviselni tudó, a kulturális értékeket összefogó egyetemes vallással. Hosszú út vezetett idáig, s a szakítás nem volt könnyű régebbi, szépségszissel átítatott világszemléletével, mely pluralista alapon a többféle igazság létezésének lehetőségét hirdette, és a politeizmussal rokonszenvezett. Már 1918-ban A VESZEDELMES VILÁGNÉZET című tanulmányában maga ellen fordult, és szinte önostorozó módon a századelő irracionalista, vitalista tanainak gondolati eredményeivel együtt saját régebbi világnézetét is felülbírálta.⁹ Teleologikus szemléletének, katolicizmusának egyre erősö-

dő vonalát már többen is elemezték,¹⁰ most inkább az önátformálás néha fájdalmas műveletének szemérmesen takargatott nyomaira vessünk pillantást.

Már az ÖRÖKKÉK ÉG A FELHŐK MÖGÖTT egyértelmű konfessziónak szánt szövege is csupa rejtett vita régi önmagával. A költő egyrészt az APOSTOLI HITVALLÁS prózai, kifejtő formájának patetikus vállalásával felel régebbi pogány, játékosan incselkedő anticredójára, valamint írásának elején visszatekintve finoman és egyértelműen kritikáját adja fiataalkori világnézetének, a „soha-meg-nem-elégedés” világának: „*gazdagságomban szegénynek éreztem magamat és fáradtságomban nyugtalannak*”. Valamint nem véletlenül idézi éppen itt mondandójának illusztrálásul Tolsztoj mondatát, mely határozott ellenpontja az általa hajdanában kötelességgé emelt Anatole France-i kételkedésnek. „*A hit az élet ereje: az ember, ha egyszer él, valamiben hisz... Ha nem hinné, hogy valamért élnie kell, akkor nem élne.*” Más ekkortájt keletkezett műveiben is tetten érhető az önmagával való vita. Erről tanúskodik a RÉGEN ELZENGTEK SAPPHO NAPJAI (1922) című vers befejező sora – „*Az istenek halnak, az ember él*” –, mely következő kötetének egyenesen címadója lesz, ekkor már nagybetűkkel is hangsúlyozva az eszmék mulandóságának és az emberi lét folyamatosságának ellentétét. A sor valójában negatívba átfordított tükörképe a HISZEKEGY végső hitvallásának: „*Élnek az istenek és még érzi hatalmukat egyre / bárha nem is hisz már bennük a léha világ.*” Tehát e nem akármilyen jelentőségű, nietzschei hangulatú mondatban a saját politeista múltjára is visszautaló jelentésréteget is felfedezhetünk. Megerősíti ezt az értelmezést az ISTENEK ÖZVEGYE¹¹ című verse is. Itt a fiataalkori hitek elmúlását, az eszmék felismert mulandóságát szintén az istenek halálának képével kapcsolja össze: „*Amíg te aludtál / isteneid meghaltak.*” Más verseihez hasonlóan címként emeli ki a mű egészéből kibomló önszemléleti szimbólumot, mely rendkívül erős érzelmi töltetű, akárcsak a CIGÁNY A SIRALOMHÁZBAN, A VÉN KÖTÉLTÁNCOS, a MINT KÜLÖNÖS HÍRMONDÓ vagy a HOLT PRÓFÉTA A HEGYEN esetében. Az önmagára utaló „*özvegy*” szóban a magáramaradottság érzése, az elvesztés fájdalma, a kényszerűnek tűnő változás lehangolt tudomásulvétele kap különleges hangsúlyt. Sőt kései esszéjében, melyben már a közvetlen életveszély árnyékában töpreng az élet talán legsúlyosabb kérdéséről, vagyis arról, hogyan haljunk meg, milyen is A JÓ HALÁL (1938), újra a kétféle gondolatrendszert állítja egymással szembe, bizonyítékként annak, hogy a megtagadott és túlhaladott „pogány” életfelfogás mint lehetőség mindvégig kísértette őt. A két lehetséges magatartást két mottó segítségével vázolja föl. „*Hirtelen halálnál nincs nagyobb szerencse – mondja az idősebb Plinius.*” S ezzel homlokegyenest szemben áll „*a könyörgés a mindszentek litániájából: Hirtelen és váratlan haláltól ments meg, Uram, minket! [...] Ez a két mottó ahogy egymással szembenéz, mintha ma a pogány és a keresztény lélek nézne szembe. (S mindegyik egy kicsit ijedten a másiktól.) A két lehetséges emberi magatartás a halál irányában. Nincs más lehetőség! [...] Mondd meg, mit jelent számodra a halál, és megmondom, ki vagy.*” Babits nem válaszol egyértelmű bizonyossággal a saját maga által feltett kérdésre, vibráló stílussal kitér az állásfoglalás elől, és éppen ez a talányosság adja szövegének szuggesztív, gondolati erejét; a kérdés szinte kézzelfoghatóan ott marad a levegőben, követelve mindenkitől; gondolkozzon el maga a válaszon. Ekkori versei sokkal többet árulnak el vívódó hitéről, nyíltabban vallanak megváltás utáni vágyáról.

Visszatérve a tízes évek legelejéhez, a JÁTÉKFILOZÓFIA oldalain még egyértelműen a többféle igazság létezésének lehetőségét vallja, amikor világnézetet, vallást saját környezetének és adott körülményeinek hatására választ az ember: „*konvenció dolga*”. Vagyis a közhiedelemmel ellentétben a mindvégig alapvetően katolikusnak tartott Ba-

bits számára ekkor nem eredendően adott az egy Istenben való hit. Politeizmusának valódiságát egyelőre még nem elemezve, a monoteizmussal szembeni kételyének születését, annak érzelmi gyökerét vizsgáljuk meg.

Több életrajzi adatból is megállapíthatjuk, hogy a habozás, a hit és hitetlenség közti választás lehetősége kisiskolás korában merült fel benne először. Szabó Lőrincnek tett vallomása szerint szorongó alkatú, vallásos kisgyermek volt, aki már azt is halálos bűnnek érezte, ha a gyónás napjának éjszakáján, éjfél körül, elfeledkezve magáról, szomjas lévén vizet ivott, s ezzel megszegni vélte a gyónás előtti böjt szabályát. Számára igazi és mély megrázkódtatás volt apja szabadelvűségének és hitetlenségének felismerése. *„Mikor második gimnáziumba kerültem, kezdtem kételkedni. Sokkal okosabb voltam, sem-hogy ne láttam volna, hogy apám nem hisz Istenben.”* A cisztercita papok szigorú légkörű pécsi iskolájában nevelkedő kisiskolás állandó szorongásban élt e két lehetséges világnézet ütközési pontján. Így folytatja: *„Az apámat pedig szörnyen csodáltam. A tanáraink is iszonyú tekintélyek voltak, és ez így iszonyú diszharmóniát képezett.”* Az élőbeszédből gyorsírással lejegyzett laza mondatok szélsőséges, ismétlődő és szinte fokozhatatlan jelzője, az „*iszonyú*”, megrendítő válságról árulkodik. A feszítő belső konfliktust az átlagosnál érzékenyebb és labilisabb érzelmű kisgyerek előbb a vallás eszközeivel igyekezett feloldani: *„Én imádkoztam az apámért minden este, hogy ne jusson pokolra.”* Végül nem a hit, hanem az ész segítségével döntött a feloldhatatlannak tűnő vészhelyzetben. *„Lassan elkezdtem gondolkodni, hogy hátha az apámnak van igaza, hiszen az okos ember, ő jobban tudja. Akkor az jutott eszembe, hogy én hitetlen vagyok, és meg kell térnem, mert hátha most rögtön meghalnék. És akkor csináltam azt a Pascal-féle gondolatot, hogy ha nem is biztos a túlvilág, hinni kell, mert legalább biztosít és megnyugtat.”*¹² Feltétel nélküli hitét elvesztve, Babits tudatosan választ tehát, nyitva hagyva maga számára annak gondolati lehetőségét, hogy még sincs túlvilág és megváltás. Kételkedőkorszakának nyomát megelhetjük nagy visszatekintő verseinek egyikében is:

*„Igy hordom én is titkos örvét
annak aki e rengeteg
öleiben elfogott, de önkényt
újából elveszni engedett.”*

(AZ ELBOCSÁTOTT VAD)

Ebben az 1934-ben írt versben már evidenciaként (még ha paradoxonba burkolt evidenciaként is) van jelen Isten. A hitetlenséget, az eltévelyedést is a hozzá való viszonyban érzi meghatározottnak: *„mert nem annak kell az imádság, / ki Istent megtalálta már”*. Az ESZTÉTIKAI KATOLICIZMUS (1933) című vitairatát, melyet egy jezsuita lap támadására írt válaszként, általában mint a katolicizmus melletti határozott konfesszióját szokás idézni. Ám még ott is nyomára bukkanunk vívódásainak (bár múltbeli kételyeit nyilván nem ebből az alkalomból akarja elemezni részletesen): *„katolikusnak születtem, e vallás csarnokaiban találkoztam és küszködtem Istennel, kételyeimnek és legmisztikusabb reményeimnek egyformán a katolicizmus adott először testet, színt, szavakat. [...] Van-e mélyebb érzés, mint ami Istenhez köt, akár hiszünk benne, mondhatnám, akár nem?”* (Kiemelés tőlem – K. Á.)

A gyermeki kételkedés gondolatmenete meghatározó és emlékezetes számára, olyanira, hogy a Pascal-történet szinte szó szerint bekerült a HALÁLFIAI-ba is, megtoldva egy önmarcangoló kérdéssel, melyet már az érett gondolkodó illeszt fejszójával a

végére. „Imrus összekulcsolta kezét a paplan alatt, hogy hitetlen apja lelkéért imádkozzon: önmagát ezúttal hívónak tekintve, ami mégis a legbiztosabb óvatosság, mely számol minden lehetőséggel! (A Pascal pari-elmélete volt ez, egy gyermek lelkében rekonstruálva.) Bár lehet-e ott hit erőltetni, hol egyszer fölébredt a kétely? s mit ér az ilyen ima?”¹³

A HALÁLFIAI-ban Babits saját szellemi fejlődésének sok tekintetben hiteles rajzát adja, így azt is nyomon követhetjük, ahogy az egyetemista Imre (vagyis saját magának a regényben ábrázolt stilizált énje) a hit rombolásának területén még ennél is tovább lép. Nemcsak hit és hitetlenség dilemmáját látja, hanem a kereszténytől eltérő hit vállalásának lehetőségét is. Imre kortársaival folytatott vad világnézeti viták közepette a JÁTÉKFILOZÓFIA-ból ismerős kettős lehetőséget állítja fel ön maga számára, vagyis a hit kérdésében megint a döntés situációjára helyezi a hangsúlyt: „Imrus e napon a kereszténység és pogányság, a zsidó és hellén életnézet heinei dilemmáját döntötte el magában, melyet az időben Tolsztoj és Nietzsche újból fölvetettek. Imrus a pogány életöröm felé hajlott, melynek oly kevés szellője hatott be a Szomorú Asszonyok Házába, mely most otthona volt.”¹⁴ Ugyanerről a dilemmáról vall egyes szám első személyben a regény közvettsége nélkül AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETÉ-ben is: „Nekünk akkor [a század legelején] Európa egész szellemi élete úgy tűnt föl, mint egy hatalmas párbeszéd vagy dilemma a Tolsztoj és Nietzsche szelleme között. Ez voltaképpen ugyanaz a két szellem volt, amit Heine mint zsidó és hellén szellemet állított szembe egymással: aki a kereszténységet is zsidó-valaminek tekintette. Ha Tolsztoj az evangéliummal kezében üzent hadat a modern világnak: Nietzsche maga volt az Antikrisztus. [...] S az emberiség szelleme, mely nagyjaiban élt, a végső, kétségbeesett aszkézis, s a minden erkölcs fölé emelkedő ujjongás végletei között hánykolódott. Soha ilyen zúrza-avar az erkölcs alapjaiban.”¹⁵ Az IRODALOMTÖRTÉNET lapjain filozófiai magyarázatát adja fiatalkori döntésének, s Anatole France hatásával indokolja azt: „A kor kedvezett renani szkepszisének. Nem volt-e az egyetlen lehetséges életforma a nagy dilemmák közt, a Szellem számára, aki nem akar választani? Mindent megérteni, mindent élvezni, és nem választani, és semmit sem hinni!...”¹⁶ Ennek a szkeptikus világnézetnek volt szinte kiáltványyszerű megfogalmazása a már fentebb is idézett tanulmánya, A KÉTELKEDÉS KÖTELESSÉGE. A regényben Babits a főhős választását visszatekintve és a regényírás eszközeivel megszűrten, lélektani és nem bölcséleti érvekkel indokolja: a hellén életöröm menekülési lehetőség a Szomorú Asszonyok Házának légköréből. S valóban, az életöröm kontra szomorúság fogalompár mint a pogány és keresztény világ fő és egymástól eltérő érzelmi jellemzői a JÁTÉKFILOZÓFIA és a HISZEKEGY központi fogalmai is voltak: „istent látok, ezert, s nem szomorú a világ”. Végül a regényíró Babits az egyetemi világnézeti választás történetét is egy olyan kérdéssel zárja, mely hasonlóan az előzőhöz, hallgatólagosan magában hordja tagadó válaszát: „Lehet-e saját nem létező szakállunkra dönteniünk egy világnézet mellett, s föltámasztanunk eltűnt isteneket?” A kissé ironikusan, bár szeretetteljesen feltett kérdésből egyvalami újabb megerősítést kap: valóban volt egy korszaka, melyben eltávolodott a kereszténységtől, és filozófiai meggondolások alapján eltűnt istenek föltámasztására törekedett.

A HISZEKEGY mellett a panteisztikus, nietzschei MINDENK SZERELME árul el leg többet abból a végleteket ostromló azonosulni vágyásból, ami a fiatal Babitsot a görög életeszme és hitvilág irányába hajtja, s ez összecseng a JÁTÉKFILOZÓFIA Phaidroszának összegzésével: szerinte a monista világ egyformaságával, demokráciájával, lemondásával, békéjével és erkölcsével szemben áll a pluralista, mely „csupa tarkaság, különség, egyenlőtlenség, változás, harc, erkölcstelenség”. A pluralista oldalt sajátjaként elfogadva írhat Babits ódát a Bűnhöz és a Szépséghez, így lehet együttérző Laodameiának a ha-

láltól sem irtózó, a közmegegyezésre fittyet hányó, minden erkölcsi normát áthágó szenvedélyével. A JÁTÉKFILOZÓFIA meghatározásában a MINDENEK SZERELME felbuzgó, a természet minden jelenségét elfogadó pánerotikájára ismerünk:

*„Ezer szeretóm van nekem
és én szeretem mindet
és mindenik tekintetem
mind szerelmi tekintet.*

*A föld szerelmét élvezem
s pusztulok élvezőben,
istenekkel szeretkezem
magamban a mezőben.”*

A századelő magyar kultúrpolitikai közéletének állapotára jellemző, hogy akkor vádolták őt (teljesen alaptalanul) haszonleső katolicizmussal, vagyis a konzervatív Mária-kongregációba való, pusztán egzisztenciális érdekeit követő belépéssel 1911 őszén, amikor az világnézetileg a legtávolabb állt tőle, s akkor indítottak ellene sajtóhadjáratot FORTISSIMO című békeverse miatt, istenkáromlás címén 1916-ban, amikor már egyre inkább a katolikus hagyomány és hit keretein belül vívta harcát önmagával. Mégis érdemes a szocialista oldalról támadó Bresztovszky Ernő igazságtalan cikkét felidézni,¹⁷ mert Babits a vele folytatott disputában fogalmazza meg legtisztábban e korszakának művészi hitvallását. MŰVÉSZET ÉS SZABADSÁG címmel nemcsak a katolicizmushoz való viszonyára utal, tudatosan elkerülve a színvallást a hit kérdésében („*Uraim, ha nekem tetszik a katolicizmus, önöknek abba semmi beleszólásuk*”), nemcsak a kongregációval kapcsolatos szóbeszédet cáfolja („*Nem is vagyok tagja egy [klikknek] se. A kongregációnak persze a legkevésbé*”), hanem tömören megfogalmazza művészi ars poeticáját is, s szövegébe – nyilván tudatosan – a MINDENEK SZERELME című versének szavait olvasztja: „*A művészet maga a szabadság: bizonyos oldalról nézve ez a lényeg. A művész az az ember, aki mindent belülről lát, ekként mindent belülről megért (a tudós az, aki kívülről érti meg), és mindennek megérti a létjogosultságát. Ekként a művész az, aki mindent megenged, sőt akinek minden tetszik, a rossz is, a csúnya is. A művész az egész világ szeretője, vagy inkább a művész maga az egész világ egy lélekbe sűrítve.*”¹⁸

Aki a fogarasi mezőt ilyen plasztikusan népesíti be a görög mitológia alakjaival, az nem egy klasszika-filológus precizitásával törekszik újraéleszteni a görög világot, hanem szinte vele együtt lélegzik. Végül is tegyük fel a kérdést: hitt-e a görög istenekben, s ha igen, milyen hit volt ez? Egyik visszatekintő hírlapi nyilatkozatában 1928-ban azért határolja el magát például Leconte de Lisle költészetétől, mert ő pusztán rekonstruálni akarta a múltat, „*nála a görögség csak cél volt*”. Babits másképp határozza meg a hellén kultúra szerepét költészetében: „*Nálam sohasem cél, mindig csak kifejezőeszköz. Nálam a görögség csak hangulat, amelynek a felszíne alatt örök, tehát egyszerre régi és új, ókori és mai, konzervatív és modern érzések forrnak.*” Ami csak hangulat, az nem valódi sokistenhit – vonhatnánk le az egyszerű következtetést. Ám ha Babits másik vallomásának állítását – „*Zeuszt hiszem [...] sokistenség híve vagyok*” – természetesen nem vakbuzgó hitnek értelmezzük, hanem olyan gondolkodói magatartásnak, melynek lényege egyrészt a világnézet megválasztásának *lehetőségében*, másrészt a legkülönbözőbb jelenségek élményszerű átélésének *szabadságában* áll, közelebb kerülünk ekkor vallott

nézeteinek lényegéhez. Így folytatja interjúját: „Az igazi költészet nem azért nyúlik vissza a múltba, hogy a múlt kísérteteit ébresztgesse; ez a költészet azért száll vissza a múltba, hogy röptében végigélje valamennyi elmúlt kor lelkivilágát, hogy leszálljon az emberi érzéseknek az ősidőkben fakadó gyökeréig, hogy megmutassa, mit fejlődött azóta az emberi lélek, hogy egy közös formában egyszerre élje végig a lélekvilág egész gazdagságát – a legrégebb időktől máig.”¹⁹

A megélt és a jelenben is ható és létező múlt Babits fogarasi éveinek egyik központi gondolata, mely Bergson filozófiája által kapott megerősítést. „Az egész múlt él és hat a jelenben: ez a teremtő idő” – összegzi Bergson-tanulmányában, melyet a MINDENK SZERELME című verssel körülbelül egy időben ír.²⁰ Épp ezért vágyik és törekszik arra, hogy saját életének részévé tegye régmúlt korok kultúráját, hogy ne csak ismerje világukat, hanem a hit által személyes élményévé váljon a görögség, s így szellemi elődei közvetlenül alakíthatóak jelenének, művészetének minden pillanatát. Ezért lesz számára a kulturális múlt, egy letűnt világ hitének elevenként való felidézése elrendő és megvalósítandó cél, ezért hihet teljes meggyőződéssel Zeuszban s rajta kívül még ezernyi más görög istenben is. Az ő álmai ekkor valóban „klasszikus álmok”, s fáradt gondolatai szeretnek „öltetni hosszuredőzetű tógát”. Egy 1909 táján keletkezett versében, melyet végül nem publikált soha, ez a kifélé tudatosan zárt, de belülről gazdag, végtelen és vérbő világ, mely a görög mitológiából táplálkozik, plasztikusan jelenik meg.²¹

„Ha most a szobámba nyitnál be, modern fi
látnál kicsi gyertyát, hunyó tüzezet
nagy könyvet előttem kinyitva heverni
s könyvben kerek ósdi görög betűket.
Ha most a szívembe nyitnál be (de nem tudsz)
látnád hogy előnti egy ókori báj;
s ha képzeletembe jutnál be (de nem jutsz)
egy tájra találnál.”

(ODYSSEIABELI TÁJKÉP)

E bevezető strófát öt további követi, melyekben az antik világ teljes gazdagságával és tomboló érzékiségével elevenedik meg, ahol „messzire tárva a légszerű tenger”, és ahol „mélyöblü hajóban a tágszívű ember” küzd a habokkal. A szűkös, gyertyafényes bezártsággal csalogatóan és elbűvölően áll szemben a parttalan távolság és a nehézségnek nekigyürköző, feszülő izomzat.

Babits számára Szókratész és Phaidrosz az Olt partján valóságosan sétáló és vitatkozó emberpár, akiket csak véletlenül hallgat ki, s az ott tapasztaltakat igyekszik mindenki okulására tolmácsolni. „Egy mezei úton sétáltam, mikor két idegenre lettem figyelmes, kik kissé távolabb előttem haladtak, [...] beszédjükből teljesen meggyőződtem: valóban ők voltak. Szókratész és Phaidrosz. Hogy kerültek ide az Olt partjára? Nem tudom. De hallottam, és megjegyeztem minden szavukat.” Ebből a szempontból vizsgálva a JÁTÉKFILOZÓFIA dialogikus érvelése nemcsak annak eszköze, hogy véleményét többszörös szűrőn keresztül, nyugtalan mozgékonyssággal bocsássa elénk. Több ez művészi fogásnál. A hagyomány folytonosságának és továbbélésének szimbóluma a két sétáló idegen, akik úgy érkeztek az antik görög világból, hogy Tolsztojt és Nietzsche-t is emlegethetik, akik úgy elevenednek fel a múltból, hogy már a jelent is magukba olvasztották. Nem véletlenül mondja Szókratész a sokat idézett mondatot a világ szokszinúségéről érvelve: „egyszer, mikor Fechner voltam, azt mondtam, hogy élet is van!” Ez a Fogaras mellett bandukoló Szókratész

a gondolkodói hagyomány folyamatosságának élő megtestesülése. Így egyszerre lehet vele azonos és tőle elkülönülő az esszé írója. Mint erre már Rába György felhívta a figyelmet, Babits egy korai versében is ugyanezt az egyes szám első személlyel kifejezett játékos azonosságot találjuk: „*Mikor Heraklit volt a nevem, / Már akkor is értük égtem.*”²² Ez a megkettőzve egy Babits–Szókratész úgy gondolja: egy kicsit volt ő már Fechner és volt Hérakleitosz is, volt Heine és Nietzsche is. Ugyanígy, az ezer istent dicsőítő HISZEKEGY-et csak olyan költő írhatta, aki a huszadik század felől, a kétezres éves keresztény hagyomány birtokában közelít a görögséghez, ahol az APOSTOLI HITVALLÁS annyira az általánosan elfogadott kultúra alapja, hogy kezdő szavait címként kimondva az ismeretek óriási tárháza mozgósul. Babits – ahogy Szókratésze megfogalmazza – arra vágyik, hogy *egyszerre* éljen benne az emberi „*lélekvilág egész gazdagsága*”, ne csak a keresztény, hanem a pogány is. Számára ekkor valóban „*Élnek az istenek*”. Versében poétikailag is az élő, sokrétegű és gazdag hagyományú múlt érzékelés kifejezésére törekszik. A klasszikus disztichonok végén ezért csendül modernül ható rímet, amit IRODALOMTÖRTÉNET-ében a keresztény költészettel együtt megszülető verselés jellegzetességeként határoz meg, és „*bethlehemi csengettyű*”-nek nevez.²³ Még a vers szövetében is az eltérő kultúrák egymásba fonódását akarja megragadni.

E minden irányban való nyitottság miatt vallhatja HISZEKEGY című versében magát politeistának, és ezért írhatja meg bűnbánó imáját is, az OKTÓBERI AJTATOSSÁG-ot, így lehet egyszerre hívő és kételkedő. A kettő nem érvényteleníti egymást. Épp ezért a tízes évek fordulóján sem csak a görög mitológia alakjai népesíthetik be szobáját, hanem Dante színjátékának szereplői is. Babits számára ekkor mindkét világ párhuzamosan élhet és létezhet. Úgy érzi, szabadságában áll döntené, nincs benső kényszer, mely választást követelne. Ezért jelenhet meg a HISZEKEGY című verssel együtt, ugyanabban a *Nyugat*-számban a Dante hatásáról tanúskodó VÁGYAK ÉS SOHA, mely épp ellenkezően a „*végtelen vágyára vágyódás*” költeménye. Az egymással vitatkozó két költemény ugyanannak a gondolkodói és művészi világgépnek más-más megvalósulása. Ebben a korszakában Babits világnézettől és vallástól függetlenül, a hagyomány őrzőjeként a kulturális és szellemi örökség intenzív és személyes átélésével a folytonosság élő lánczemevé akar válni.

Bár a huszadik század mindent szétziláló évtizedeiből egyre többet maga mögött tudva úgy érzi, hogy istenei meghaltak, világnézete átformálódott, azonban a személyes átélésnek a képessége és a teremtő folyamatosságnak a törekvése elkíséri élete végéig. Ez a szemlélet szüli meg két évtized múlva egyik legnagyobb vállalkozását, AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETÉ-t, ahol a nagy alkotók „*együtt-eggyek, egymás folytatásai, egyetlen lélekáram részei, s tovább élnek mindnyájunk lelkében [...]* A világirodalom benne él minden olvasójában, s én megpróbálom itt úgy leírni, ahogy énbennem él”.²⁴ A második világháború árnyékában éppen az európai kulturális hagyomány szerves egészként való felmutatásában és a maradandó értékek saját művészi egyénisége által hitelesített továbbadásában érezte elvégezni vállalt erkölcsi-költői küldetését. Fiatalkorának világnézeti dilemmáival szemben irodalomtörténetében, mint életének nagyobbik részében, egyértelműen a keresztény s azon belül a katolikus hagyományba és erkölcsbe vetett bizalom a vezérlő elv. Szellemi fejlődéstörténetéhez, izgatón sokrétű személyiségéhez azonban szorosan hozzátartozik fiatalkorának világgépe, mely a múlt és jelen minden elemét egyformán élményként olvasztja magába, és a pluralizmus jegyében, minden világnézeti fenntartás, valamint alá-főlé rendelés nélkül az eltérő kulturális hagyományok általa felrajzolt mindkét fő ágának elfogadására törekszik.

Jegyzetek

1. Rónay György: BABITS HITE. In: Rónay György: HIT ÉS HUMANIZMUS. Bp., 1979. 403. o.
2. Gál István: BABITS EGYES VERSEINEK KELETKEZÉSÉRŐL. *It.*, 1975. 2. sz.
3. Rába György: BABITS MIHÁLY KÖLTÉSZETE, 1903–1920. Bp., 1981. 33. o.
4. Babits levele Kosztolányi Dezsőnek. Szekszárd, 1904. (augusztus 20.) BABITS–JUHÁSZ–KOSZTOLÁNYI LEVELEZÉSE. S. a. r. Belia György. Bp., 1959. 31. o.
5. Dienes Valéria: ILYENNEK LÁTTAM. Magvető Almanach, 1966. 1. 243–250. o.
6. Szabó Lőrinc: A KÖLTŐ. In: BABITS EM-LÉKKÖNYV. Szerk.: Illyés Gyula. Nyugat, 1941. 11. o.
7. OSZK Kézirattár Fond III/1450.
8. Babits Mihály: MESE A NAGYVILÁGRÓL. (Köteteibe JÁTÉKFILOZÓFIA címen vette fel.) *Nyugat*, 1912. június 16. 991–1009. o.
9. Ezt a gondolatmenetet teljesíti ki AZ ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSÁ-ban. *Nyugat*, 1928. szeptember 16. In: ESSZÉK II. 207–234. o.
10. Szabó Ferenc: „CSILLAG UTÁN” (SZÁZ ÉVE SZÜLETETT BABITS MIHÁLY). *Vigília*, 1983. december; BABITS MIHÁLY VÁLASZTÁSA. *Kat. Szemle*, 1983. 4. In: Uő: „CSILLAG UTÁN”. ISTENKERESÉS AZ IRODALOMBAN. Bp., 1995; Reisinger János: HANEM KI VÁLT MEG ENGEMET? BABITS ÉS A KERESZTÉNYSÉG; BABITS ÉS A KATOLICIZMUS. In: MINT KÜLÖNÖS HÍRMONDÓ. Szerk.: Kelevéz Ágnes. Bp., 1983. 45–67. o. Pór Péternek egy múzeumi kiadványban cím nélkül eltemetett kitűnő tanulmánya foglalkozik Babits teleologikus szemléletének elemzésével a ZSOLTÁR FÉRFIHANGRA kapcsán. In: VITA A NYUGATRÓL. Szerk.: Kabdebó Lóránt. Irodalmi Múzeum, Bp., 1973. 74–113. o.
11. *Pesti Napló*, 1928. február 19. A verset nem vette fel egyik kötetébe sem.
12. Babits Mihály: [ÖNÉLETRAJZ A GYERMEK- ÉS IFJÚKOR ÉVEIBŐL] Szabó Lőrinc lejegyzésében. In: „ITT A HALK ÉS KOMOLY BESZÉD IDEJE...” S. a. r. Téglás János. Bp., 1993. (A továbbiakban: ITT A HALK...) 45. o.
13. Babits Mihály: HALÁLFIAL. Bp., 1984. 265. o.
14. HALÁLFIAL. 329. o.
15. Babits Mihály: AZ EURÓPAI IRODALOMTÖRTÉNETE. Bp., 1979. (A továbbiakban: IRODALOMTÖRTÉNET.) 443. o.
16. IRODALOMTÖRTÉNET. 444. o.
17. Bresztovszky Ernő: TŰNETEK. 1–2. *Népszava*, 1911. október 4–5.; Gellért Oszkár: BABITS, A KÖLTŐ ÉS BRESZTOVSZKY, A KRITIKUSA. *Nyugat*, 1911. október. 16. 20. sz. 686. o.; Ignotus: TŰNETEK. *Nyugat*, 1911. október. 16. 20. sz. 683–686. o.
18. Babits Mihály: MŰVÉSZET ÉS SZABADSÁG. *Nyugat*, 1911. november 1. 782. o.
19. Bende László: A JUBILÁNS BABITS MIHÁLY ELMONDJA, HOGYAN LETT KÖLTŐVÉ... *Esti Kurir*, 1928. június 27. 13. o. In: ITT A HALK... 137. o.
20. Babits Mihály: BERGSON FILOZÓFIÁJA. *Nyugat*, 1910. július 16.
21. AKI A KÉKES ÉGBE NÉZ. S. a. r. Melczer Tibor. Bp., 1985. 41–42. o.
22. Babits Mihály: Újév. *Nagyváradi*, 1909. január 1. 1. o. Vö. Rába György: BABITS MIHÁLY KÖLTÉSZETE. 1903–1920. Bp., 1981. 26. o.
23. IRODALOMTÖRTÉNET. 97. o. Vö. J. Soltész Katalin: BABITS MIHÁLY KÖLTŐI NYELVE. Bp., 1965. 55. o.
24. IRODALOMTÖRTÉNET. 13. o.

Babits Mihály

[A KÜLÖNBÖZŐDÉS FOGALMÁRÓL]

Közéteszi Kelevéz Ágnes

Egy régebbi tanulmányban megpróbáltam felhíni a figyelmet pontosabb és érdeke-
sebb értelmezésére annak a triviális színű kijelentésnek, hogy bizonyos szempontból
a világ összes tüneményeit a *különböződés* szóval jellemezhetem. Az ott kifejtett eszmé-
ket szeretném most alkalmazni a gondolkodás jelenségeinek vizsgálatára.

A lelki élet alaptüneménye, a legelemibb érzés már kétségkívül nagyon kifejezetten
különböződés, sőt ez a két szó: *különböződés* és *érzés* a lelki életről szólva teljesen felcse-
relhető. *Egyetlen* érzet nem képzelhető: az érzet önmagának különböződésével azonos.
Az érzés akkor áll be, mikor állapotunkban valami különbőség lép föl, térben vagy idő-
ben; az érzés mindig így szól: „Ez más! ez változott!”

De – amint általában a világ nagy tarkaságát, gazdagságát nem egyedül e szétágazó
különböződés hozza létre, hanem hozzájárul az a tény is, hogy a szétkülönböződött
elemek egymással ismét új meg új kombinációkba lépve mintegy újabb egységeket
alkotnak, úgy a lelki életben is vannak olyan tünemények, melyek kombinálódásnak,
visszanyúlásnak, mintegy újabb egyesülésnek felelnek meg: a gondolat jelenségei. E
jelenségek ősfomája ugyanis éppen a ráismerés: és ha az érzet így szól: „Ez más! ez
változott!”, a gondolat viszont ősfomájában azt mondja: „Ez megint az! ez már volt!”

A gondolat tehát primitív alakjában azonosság megállapítása, visszanyúlás, egysé-
gesítés. A ráismerést mondom primitív alakjának, és nem a megkülönböztetést. Két
egymást követő pillanata között ugyanis ráismerésről nem beszélhetünk: ha a két pil-
lanat érzéskomplexuma egészében hasonló volna, a közvetlen érzés azonosítaná őket,
és lélektanilag nem képeznének külön pillanatok; a részletekben való hasonlóság-
nak felismerése pedig már részekre-bontani-tudást feltételez. A két érzetkomplexum
különböző voltát ellenben az érzet – mint láttuk – közvetlenül adja, ami mellett a ha-
sonlóságra való esetleges figyelés külön időt és erőt igénylő tevékenység lenne. A pri-
mitív lény tehát, aki úgyszólván csak pillanatról pillanatra élne (akinek csak érzései
volnának), és régebbi pillanataira visszanyúlani nem tudna, teljességgel képtelen volna
felismerésre; ellenben folyton gyakorolná bizonyos értelemben vett primitív formáját
a megkülönböztetésnek, éppen azért, hogy él, és egymás után következő különböző
pillanatok *érez*. Ebből az állandó és közvetlen különbőségérzésből sohasem lehetne a
ráismerést leszámaztatni; de a ráismerésből leszámaztathatjuk azon magasabb mód-
ját a megkülönböztetésnek, amely már többé nem közvetlen érzés, hanem összeha-
sonlítást feltételez.

A gondolat tehát ősalakjában *visszanyúlás*, és a közvetlen megelőző pillanaton túl-
terjedő emlékezetet implikál. Időben egyszerre és térben egymás mellett létező dolgok
összehasonlítása nem képezheti a gondolat ősalakját, mert előbb ezeknek a dolgok-
nak, melyek eredetileg az adottságban teljesen egységes érzéskomplexumhoz tartoz-
nak, bizonyos értelemben *különböződniük* kellene, ami (a figyelemnek előbb egyikre,
aztán másokra való fordításával) időt igényelne, úgyhogy esetünk a másokra volna

viSSZavezethető. Ilyen értelemben nevezhetjük a lelki életet egydimenziósnaK: adott-ságukban egységes és oszthatatlan pillanatok folytonos sorozatának.

Mármost mi közösséget találhat, mineK az alapján találhat közösséget a lélek jelenlegi pillanata és egy régebbi pillanat között? Ez a kérdés más szóval az értelem eredetének kérdése, melyet legújabban Rignano vetett vizsgálat alá. Rignano az értelem affektív eredetét igyekszik kimutatni: az ősalak szerinte az affektív klasszifikáció. Ez annyit jelent, hogy hasonlóságot voltaképp nem a külső tárgyak, nem is érzeteink, hanem pillanataink *hangulata* között találunk. Valóban, ha vizsgáljuk fogalmainkat, melyeket szavaink rögzítettek, a nekik megfelelő tárgyak között semmiféle objektív rokonságot sem fogunk felfedezhetni. Azok a tárgyak, melyeket az *étel* szóval jelzünk, alakjukra, színükre, kémiai összetételükre nézve egymástól mindenképpen különböznek. A közös szó tehát nem jelez mást, mint az azonos hangulatot, melyet az ilyen tárgyak az éhes emberben keltenek.

Hasonlóképpen okoskodna, ha más szavakkal is, korunk valamennyi pragmatista filozófusa. Bergson például talán azt mondaná: az azonos szó azonos cselekvési lehetőséget jelent. Az ész utilitáris eredetének eszméje megegyezik Bergson tanával; és mégis az elmondottak ellen valószínűleg éppen Bergson is igen komolynak ismerné el a kifogást, melyet mindjárt emelni fogunk. Az affektív klasszifikáció annyit jelent, hogy az egyforma érzéseknek adunk neveket, de lehet-e két érzés egyforma? Nem különbözik-e minden pillanat hangulata *toto coelo* minden más pillanat hangulatától? Valóban, ha például az ételről van szó: vajon az étel által keltett érzés az *egész* pillanat hangulatát kimeríti-e? Márpedig ez a hangulat, mint láttuk, egységes valami, és nem független elemekből álló. Hogyan bonthatja ezt az egységet az értelem elemekre, és hogyan fedezhet fel hasonlóságot olyan különböző dolgok között, mint két különböző hangulat?

Hogy a kérdésre megfelelhesünk és az értelem lényegét élesen láthassuk, forduljunk el egy pillanatra a primitív jelenségektől, és vizsgáljuk az értelmet legfejlettebb alkotásaiban: azokban a tudományokban, melyek legkizárólagosabban értelmi konstrukciók. Ilyenek a filozófia és matematika. Mi különbözteti meg őket a többi tudományoktól? mi jellemzi őket, mint ilyen par excellence értelmi konstrukciókat?

Két dolog.

Az első rendkívül erős egységük, konzisztenciájuk és evvel összefüggőleg egységesítő, általánosító, elvonó jellegük, melynek folytán a sokaságokkal mint egységekkel bánnak, és a valóság sokféleségeitől kisebb-nagyobb mértékben elvonatkoztatnak.

A másik a szkeptikus szigorúság az alapelvekben, a folytonos kritika, az adottaknak, a benyomásoknak kritikája.

Mínthogy ez a két dolog mindig együtt szokott járni, valószínűnek látszik, hogy egymással összefüggnek. És valóban úgy is van. Benyomásaink végtelen sokféleséget mutatnak: egységesítő ösztönünk vezet a benyomások kritikájához; és ez már az értelem legprimitívebb alakjain is tisztán felismer-[hető].

E cím nélküli, gépirású tanulmánytöredék a Babits-hagyatékban található (OSzK Kézirattár Fond III/1450). A három gépelt oldal az indigós másolattal együtt maradt fenn oly módon, hogy a szöveg az utolsó lap legalján egy szó közepén szakad félbe. A további részek vagy elvesztek, vagy (ami valószínűbb) Babits maga hagyta abba tanulmányának írását. A gépirat egyik lapjának hátára Török Sophie rá is írta: „*befejezetlen filológiai tanulmány (különbözöds)*”. Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy Babits milyen célból kezdte el írását, hiszen eddigi ismereteink szerint ebben a tárgyban nem adott elő és nem publikált.

A töredék keletkezése a tízes évek első felére, közepére tehető, nemcsak azoknak a gondolati összefüggéseknek az alapján, melyeket tanulmányomban elemeztem, hanem több más külső tényező figyelembevételével is. Babits tanulmányát minden bizonnyal a Bergson nézeteit ismertető cikkét követően (*Nyugat*, 1910. július 16.) írja, ugyanis „Bergson taná”-ra mint szélesebb körben ismertre hivatkozik. Sőt még ennél is később, feltehetőleg már a JÁTÉKFILOZÓFIA (*Nyugat*, 1912. június 16.) közlése után vagyunk, hiszen a „*régebbi tanulmány*” megnevezéssel minden bizonnyal erre az írásra utal vissza. Az írógép használata is segít a tájékozódásban: a hagyaték vizsgálata alapján tudjuk, Babits 1913–14-től rendszeresen alkalmaz írógépet tisztázat készítésére. Végül tanulmányában hivatkozik Eugenio Rignano (1870–1930) „*legújabb*” kutatásaira az értelem eredetének kérdésében. Babits itt feltehetőleg az olasz pozitivistá filozófus 1907-ben publikált korai könyvéről beszél (SULLA TRANSMISSIBILITÀ DEI CARATTERI OCQUISITI: IPOTESI DI UNA CENTRO-EPIGENESI), melynek hipotézisét Rignano 1920-ban kiadott kötetében folytatja és fejti ki részletesen (PSICOLOGIA DEL RAGIONAMENTO). Bár ez utóbbi a legismertebb, fő műve, mégsem tartom valószínűnek, hogy Babits ennek publikálása után írná szövegét, hanem vagy az 1907-es kötetre vagy egy folyóiratban olvasható tanulmányra hivatkozhat töredékében. Tudjuk, Babitsot kezdetben komolyan foglalkoztatja a gondolat, hogy filozófus legyen. Érdeklődése mindvégig megmarad, de a húszas évek elejére, az egyetemi katedrától való megfosztatása után már bizonyosan letesz e tudományág professzionális műveléséről, s ha ír is ilyen témáról, azt mindig esszéisztikus formában teszi. Ezzel szemben 1911 őszétől kezdve, Budapestre kerülése után, több éven át rendszeresen tart filozófiai vagy esztétikai előadásokat a Társadalomtudományi és a Természettudományi Társaságban, valamint a Galilei-körben (pl. AZ ESZTÉTIKA HELYE A FILOZÓFIÁBAN, 1912. február; IRODALOM ÉS TÁRSADALOM, 1912. március; A MODERN METAFIZIKÁRÓL, 1913. február; BEVEZETÉS A MODERN METAFIZIKÁBA, 1913. november). – Talán nem túlzás megkockáztatnunk, hogy Babits Mihálynak a „*különböződés*” problémáját felvető tanulmánytöredéke esetleg azért is érdekelheti a mai olvasót, mert témája közvetve kapcsolódik Jacques Derrida jóval későbbi (1968-ból származó) „*différance*”-elméletének egyik mozzanatához.

A szöveget a mai helyesírásnak megfelelően közöljük (például a Babits által leírt „*különböződés*” alakot „*különböződés*”-re változtattuk), az írógép használatából következő rövid ékezeteket pedig hosszúra.

Dévény István

SZOLOVJOV ÉS A VILÁG VÉGE

Közeledés

Vlagyimir Szergejevics Szolovjov orosz filozófus 1900. február 26-án (a gregorián naptár szerint március 10-én) a pétervári дума előadótermében olvasta fel RÖVID ELBESZÉLÉS AZ ANTIKRISZTUSRÓL című írását. Apokaliptikus látomása a HÁROM BESZÉLGETÉS A HÁBORÚRÓL, A HALADÁSRÓL ÉS A VILÁGTÖRTÉNELEM VÉGÉRŐL című dialógust egészítette ki. Másnap egy folyóiratban s rövid idő múlva – a három beszélgetéssel együtt – könyvként jelent meg.¹

Szolovjov a felolvasás után öt hónapot kapott az élettől. Röviddel halála előtt történeész apjának szavait idézve kijelentette: „Az emberiség beteg aggastyánhoz hasonlít, közel van a történelem vége... A drámát végigjátszottuk, már csak az epilógus van hátra, amelynek persze lehet még néhány felvonása.”

A legutolsó felvonásban megjelenő Antikrisztus nem Szolovjov képzelődésének terméke. A Biblia ezzel kapcsolatos kulcsmondata: „*Amint hallottátok, eljön az Antikrisztus. Már eddig is sok Antikrisztus támadt. Ebből tudjuk, hogy itt az utolsó óra*” (1 JÁN 2,18). Itt két előrejelzésről van szó: sok Antikrisztus fog megjelenni, de lesz egy igazi Antikrisztus. Ezen az alapon érthető, hogy két évezred során már jó néhány emberre ütötték ezt a bélyeget. Néhányszor a közhangulat is közreműködött. Természeti katasztrófák, háborúk idején az kapta meg ezt a megbélyegző jelzőt, akit az átélt borzalmakért tettek felelőssé.

Igy a XIX. század első éveinek korhangulatát idézte fel Tolsztoj, amikor a HÁBORÚ ÉS BÉKE első soraiban Napóleont „Antikrisztusként” emlegeti. Ez a szokás különös módon még ma is él. A közelmúltban jelent meg egy egyetemes német történelem, s Hitlerre vonatkoztatva azt állítja az író, hogy az „abszolút gonosz” megértéséhez a történelemkönyvek nem magyaráznak semmit, itt már csak a Biblia nyújthat segítséget. (J. Rován: DIE GESCHICHTE DER DEUTSCHEN. VON IHREN URSPRÜNGEN BIS HEUTE. München, 1993.)

Ha nem a néphangulat, hanem egyházi vezetők osztották ki az antikrisztus jelzőt, akkor ennek általában súlyos következményei voltak, olyannyira, hogy nem egy esetben néptömegek is megéreztek. Erre a sorsalakító szerepre csak egyetlen példa. Apokaliptikus képek kíséretében ütközött meg a XIII. században két uralkodó, IX. Gergely pápa és II. Frigyes császár. A pápa a császárról: „*Vadállat bukkan fel a tengerből, teleírva istenkáromló nevekkal. Ez a vadállat hasonlít a párduchoz, lába olyan, mint a medvéé, szája pedig mint az oroszlané. Káromlásra nyitotta száját Isten ellen.*” A Padovában tartózkodó császár válasza: „*Mi pedig megállapítjuk, hogy ő az a szörnyeteg, akiről olvassuk: »Egy tűzvörös ló vágatott elő. Lovasa hatalmat kapott, hogy megbontsa a békét a földön, hogy öldököljék egymást az emberek.« Ő az Antikrisztus...*” (E. Kantorowicz: KAISER FRIEDRICH DER ZWEITE. Stuttgart, 1980. 460–461.)

A harc más eszközökkel is folyt, de az nyilvánvaló volt, hogy a Szentírás szavaival a pápa hatékonyabban harcolt, mint egy „laikus”. Az 1239-ben másodszor kiközösített és Antikrisztusnak nevezett II. Frigyes ugyan haláláig (1250) megőrizte hatalmát, de rövid idő elteltével a megbélyegzett Hohenstaufen-dinasztia lelépett a történelem színpadáról, egyúttal semmivé vált az a kísérletük is, hogy a Karoling-időkhöz hasonló európai politikai egységet hozzanak létre.

Szolovjovtól távol állt, hogy megbélyegezze kora történelmének valamelyik gonosz alakját. Nála egy másik hagyományvonal érvényesült: a végső idők Antikrisztusát látja, aki nemsokára – szerinte a XXI. században – fog megjelenni. Régi hagyomány a „*pon-tos idővel*” való kísérletezés is. A IV. században egy észak-afrikai teológus, Tyconius, a Biblia szimbolikusan értelmezett adatai alapján számította ki az Antikrisztus idejét: 383-ban fog feltűnni, s elkezdí romboló munkáját: „*A mi korunkat már semmi sem választja el a végső időktől, amikor megjelenik az Antikrisztus.*” (H. Dieter: DAS BILD DES ANTICHRIST IM MITTELALTER. Münster, 1973. 105.)

Szolovjov jó évtizedet töltött a közeli világvég tudatában – először csak sejtésszerűen. Francia ismerősének, Eugène Tavernier-nek 1888-ban írt levelében ezeket a sorokat vetette papírra: „*A vidéken töltött tíz nap jótékonyan hatott egészségemre. Szomorúságom ugyan nem tűnt el, de gond nem nyomaszt. A dolgokat többé-kevésbé sub specie aeternitatis [az örökkévalóság szempontjából] vagy legalább sub specie antichristi venturi [az eljövendő Antikrisztus szempontjából] szemlélem.*”

A sejtésből életének utolsó két évében radikális értelmezés lett. Egy orosz barátjának

tíz évvel később, 1897-ben már világvégsejtelméről beszél: „*Valaki útra készen áll, nem-sokára megérkezik. Gondolhatod, hogy ez a »valaki« az Antikrisztus. A világ végének fuvalma érinti arcomat, de ezt még érezni is alig lehet. Mint a vándor érzi a tenger levegőjét akkor, amikor a tenger még nem is látható.*”

A dialógushoz és elbeszéléshez írt előszóban említi, hogy a Jó és a Rossz történelmi feszültségét elemezte, s „különös változást” élt át. A „jó” győzelmébe vetett optimizmusa eltűnt, s kérdést tett fel önmagának: „*Mi a rossz? Csupán valami hiány, tökéletlenség, mely a jó növekedésével magától eltűnik, vagy olyan valóságos erő, mely kísértésével egész világunkat hatalmában tartja, s csak akkor harcolhatunk ellene sikeresen, ha van támpontunk egy másik létrendben?*” Elbeszélésének egyértelmű válasza: a „Gonosz” hatalma alá akarja gyűrti a világot, s végső harcra hívja az isteni erőket.

Profétái szerepvállalása azért meglepő, mert Szolovjov kritikus gondolkodó volt, kora Oroszországának egyik legműveltebb elméje és egyik legtermékenyebb írója. Minden jelentős nyelvet megtanult, eredetiben olvasta a klasszikusokat és a moderneket. Az is rendkívüli, hogy valaki huszonegy évesen egyetemi docens legyen Moszkvában, huszonnégy éves korában pedig Pétervárott egyetemi tanár – ahol az „idősebb nemzedék” is szívesen hallgatta. Dosztojevskij rendszeresen járt előadásaira, néhány alkalommal Tolsztoj is hallgatói között ült.

Megszállottnak még utolsó éveiben sem lehet nevezni, hiszen filozófiai munkáját zavartalanul folytatta. 1898-ban Platónt fordít, metafizikáján és esztétikáján dolgozik, egyetemes filozófiatörténet vázlatát fogalmazza meg, egy akkor megjelenő orosz enciklopédia címszavaihoz bölcséleti, vallástörténeti és teológiai tanulmányokat ír. Ebben a háttérben éleződik ki a kérdés: mi készíthetett egy széles látókörű, nagy műveltségű embert, hogy beálljon a végső idők profétái közé?

Egy lépéssel talán közeledhetünk hozzá, ha intellektuális életét korai önjellemzésének keretébe állítjuk. LA SOPHIA című munkájának befejezése után, 1876-ban Párizsból édesanyjának a következőket írta: „*Ez egy misztikus, teozofikus, filozofikus, teurgikus és politikus írás.*” Emez ismeretforrások némelyikére az irracionális erők túlsúlya miatt eleve gyanakvással szokás tekinteni. Ha e két világ egy gondolkodóban egyszerre jelentkezik, ha a határok elmosódnak, akkor eleve fel kell készülnünk arra, hogy megértésében komoly nehézségekbe ütközünk.

Nem Szolovjov az első „komplex” gondolkodó, akinél egybeolvadnak a különböző ismeretsíkok. Az európai szellemtörténetből mégsem lehet műveiket egyszerűen „leírni”. Meg kell kísérelnünk, hogy valamennyire felfogjuk: milyen úton jutottak el gondolatainkhoz, s ami fontosabb, van-e mondanivalójuk későbbi nemzedékek számára. Szolovjov elbeszélése a világ végéről is megérdemel ennyi figyelmet, nem utolsósorban azért, mert benne a „mi időnkről”, az előttünk álló századról van szó.

A történet

Az elbeszélés így kezdődik: „*A Krisztus születése utáni XX. század az utolsó nagy háborúk, testvérharcok és fordulatok korszaka volt. A legnagyobb küllháború oka egészen a pánmongolizmusig, a XIX. század végi Japánban kialakult szellemi mozgalomig nyúlik vissza.*” A japánok elsajátítják Európa technikai tudását. Elhatározzák, hogy a kelet-ázsiai népeket, elsősorban Kínát meghódítják, utána egyesült erővel döntő harcra indulnak Európa ellen. „*Megragadva az alkalmat, hogy Európát a XX. század elején a muzulmán világgal vívott utolsó döntő ütközet foglalta le, hozzáláttak e nagyszabású terv megvalósításához.*”

A terv sikerül, az egymással feszült viszonyban levő európai népeket lehengerlik.

Ötven évig tart uralmuk, amíg a leigázott népek egymásra találnak, s közös erővel megszabadulnak a hódítóktól. Ekkor lép fel egy „gőgös, büszke, szent életű férfiú”, aki meg akarja váltani az emberiséget. A sátán kihasználja az alkalmat, felajánlja szövetségét. Az ő segítségével ír egy „zseniális könyvet” a világbékéről és az egyetemes jólétről. Felfigyelnek rá, s amikor a japán hódítóktól megszabadult Európában újból feszült lesz a helyzet, megválasztják az Európai Egyesült Államok elnökévé. Válogatott hadsereget szervez (többek között magyar katonákból), s minden nép meghódol előtte.

A világbéke érdekében a három nagy keresztény egyház (katolikus, protestáns, ortodox) püspökeit és híveit is hódolatra kényszeríti. Egy kicsiny, lemorzsolódott nyáj II. Péter pápa, Pauli professor és János sztarec vezetésével kivonul a pusztaságba. A „maradék zsidóság” is szembeszegül vele. Ütközetre nem kerül sor, mert isteni rendelésre természeti katasztrófa semmisíti meg az Antikrisztust követőivel együtt. A hitben hűséges elhanyagoltak feltámadnak, s Krisztus elkezdí ezeréves uralmát.

Hogy az elbeszélés egy-egy részlete valóban a képzelet műve, azt Szolovjov tudta, ugyanakkor nem csupán biblikus alapállását, hanem jövősejtelmét is igaznak tartotta. Első olvasóinak tiltakozására így reagált: „Ezt az elbeszélést a társadalom és a sajtó félreértette vagy félremagyarázta. Ennek igazi oka az, hogy a Szentírás és az egyházi hagyomány Antikrisztusra való utalásait hiányosan ismerik.” Ezután részleteket idéz a Bibliából, hogy lényeges mondanivalóját igazolja, majd hozzáfűzi: „Az események közötti kapcsolat és a szemléletes elbeszélés érdekében olyan részleteket építettem be, amelyek részben történelmi megfontolásból, részben a képzelet szabad játékából erednek.”

Történelmi megfontolásnak és nem képzelődésnek tartotta a „mongol inváziót”. Párizsi tartózkodása idején egy kínai tábornok előadását hallgatta meg, s az ott hallott szavakból idéz KÍNA ÉS EURÓPA (1890) című írásában: „A technika világában készségesen átvesszünk tőletek mindent... Ugyanakkor nem kétséges, hogy erősebbek vagyunk... Ti találjátok ki azokat az eszközöket, amelyekkel le fogunk benneteket igázni.” Szolovjov ebből nem csupán komoly fenyegetést, hanem olyan konkrét viláгурalmi törekvést olvasott ki, amely – szerinte – a világvég előjátéka lesz. „Amit leírtam, valószínű megfontolások eredménye, amely azonban nagyon közel áll a bizonyossághoz.”

Profétai szó?

Szolovjov politikai valószínűség-számítása, a „nagy mongol támadásra” épített apokaliptikus időmeghatározás nem vált valóra: Kelet-Azsia népei nem hengerelték le Európát. Sejtelméi azonban más szempontból beteljesültek. Eddig nem tapasztalt véres háborúkat, forradalmakat éltünk át, az emberi gonoszság minden eddigit fölülmúló megnyilatkozásait kellett megtapasztalnunk. Kafka már az első világháború után jelezte, hogy a gonoszság uralmában talajtalaná vált az élet. „A háború, az orosz forradalom, az egész világ nyomora árvízként árasztotta ránk a gonoszságot. Minden összetört, ami az emberi lét számára támaszt jelentett.” (G. Janouch: GESPRÄCHE MIT KAFKA. Frankfurt, 1961. 141.)

Milyen támaszunk volt az elmúlt időkben? A XIX. század filozófusai lelkesen beszélték arról, hogy pusztá ésszel sikerült megtalálniuk a történelem kulcsát, ismerik törvényeit, ismerik célját is. Hegel, amikor végignézt a történelem csatamezőin, az összeomlott birodalmakon, az emberiség mérhetetlen szenvedésén, „a világ minden baján”, „a vágóhídhöz hasonló történelmen”, még föltette a kérdést: „Mi az a végcél, aminek elérése érdekében ilyen iszonyú áldozatokat kell hozni?” Felelete: A „világszellem”, az „egyetemes eszme”, az „értelem” valósítja meg kanyargós, dialektikus utakon önmagát. Ütközben

elhullanak az áldozatok, de rajtuk keresztül is a „nagy világprogram” valósul meg. (G. W. F. Hegel: VORLESUNGEN ÜBER DIE PHILOSOPHIE DER WELTGESCHICHTE. Frankfurt, 1982. 35., 73.)

A XX. században már senki sem mer így beszélni a történelem egyetemes céljáról. Inkább túlélésről, megmenekülésről van szó, nem megérkezésről. Lelepleződött az is, hogy az észoptimisták elmélete absztrakt játék volt. Történelmi mítosz, nem filozófia, írta közvetlenül a „nagy háború” után Karl Löwith. (WELTGESCHICHTE UND HEILSGESCHEN. Stuttgart, 1953.) Hegel és követőinek alapvető tévedése abban állt, hogy feltételezték: az a biblikus gondolat, hogy a történelem teremtés és beteljesülés közé van kifizetve, elszigetelhető a hittől, s ésszel igazolható. „Légvár az egész” – mondja Löwith. Az ész a hitből vonta ki a történelem végcéljának gondolatát, de nem vette észre, hogy hit nélkül üresjáratban forog. Valójában nincs arra bizonyíték, hogy „valahonnan valahová” halad az emberiség.

Az optimizmus filozófus-prófétáinak helyét ma pesszimista természettudós-jósok foglalták el. A korhangulatról egyetlen jelentés: „Életünk annyira veszélyeztetett, hogy már nem is vesszük tudomásul a veszélyt. Ha már nincs menekülés, akkor senki sem keresi, hogy merre meneküljön. Az ökológiai világvég-fatalizmusban a közérzet mindkét irányban szélsőséges helyzetbe kerülhet: a kockázat társadalma vagy hisztérikusan, vagy teljesen közömbösen reagál.” (U. Beck: RISIKOGESELLSCHAFT. Frankfurt, 1986. 48.)

Kiegészítésül egy magyar jelzés, amelyet egy nyugati recenzens világirodalmi jelentőségűnek tart: „Annyira aktuális, hogy aktuálisabbat el sem lehet képzelni.” (Die Zeit, 1993. március 12.) „Teljes csődöt [mondunk] a cselekvésben, a gondolkodásban és a képzeletben, amiként abban a száználmas igyekezetünkben is, hogy egyáltalán megértsük, mégis miért... Az emberek földindulásról és végítéletéről beszélnek, mert nem tudják, hogy nem lesz se végítélet, se földindulás... Teljesen fölösleges ugyanis, úgymintönkremegy minden magától... Sikertől meg szabadulni attól a téveszmétől, hogy a fölépülésnek és a lerombolódásnak, a megszületésnek és a pusztulásnak ebben a gyötrelmes körforgásában egy határozott terv volna sejtethető.” (Krasznahorkai László: AZ ELLENÁLLÁS MELANKÓLIÁJA. Budapest, 1989. 128–129.)

Ebben az atmoszférában Szolovjov elbeszélése úgy tűnik, ismét aktuális, de csakis a zsidóság és kereszténység hite felől. Erre az útra viszont már nagyon nehéz rálépni. A gonoszság olyan szavakat mondott ki a XX. században, a rossz olyan erővel van jelen, hogy egy másik „elbeszélés” lázongó gondolata jut eszünkbe. Karamazov Iván fejezi ezt ki Dosztojevskij regényében: „Ha ez az ára az örök harmóniának, akkor visszaadom a belépőjegyet.”

Szolovjov talán aktuális – de nem veszélytelen. Az Antikrisztusként való megbélyegzés, a „jelen lévő ördögök” keresése iszonyú áldozatokat követelt már a történelem folyamán. Hány „ördögi emberre” (a boszorkányüldözések idején ördögi nőre) – ütötték már ezt a bélyeget? Még erősebb figyelmeztetést jelenthet az a tény, hogy ezt a „szokást” a világ szívesen fordította a maga nyelvére. Kereste és megtalálta (keresi és megtalálja) elpusztítandó ellenségeit. Az „anti” szó mélyen beleivódott a múlt és a jelen történelmébe: szinte naponta tapasztaljuk a nacionalista vagy vallásos fundamentalisták ellenséglistáit, a meglódult gyűlölethullámokat.

Az orosz filozófus elbeszélését vizsgálat tárgyává tenni mégis érdemes, nem csupán a feltett kérdéskörben, hogy „milyen úton jutott el apokaliptikus meggyőződéséhez”. Jelentős indítást adhat az a tény is, hogy a „hűvösre tett” filozófus Oroszországban újra feltámadt. Nincs kizárva, hogy a növekvő gazdasági és politikai zűrzavarban nem csupán Szolovjov lángoló szlavofil írásainak lesz hatásuk, hanem a végső időket jelző „Antikrisztusa” is beszívárog a közhangulatba.

Az életmű sorsa

Szolovjov életművét anyanyelvén két régi kiadás őrzi, előbb kilenc (1901–1907), majd tíz (1911) kötetben. Hosszú időn át hozzáférhetetlenül őrizte. A „mű” az 1917-es forradalom után gyorsan az akkori jelek szerint végérvényesen elsüllyedt, a könyvtárak szigorú zár alatt tartották írásait. Ugyanakkor a „nyugati” érdeklődés szerény keretek között maradt. Jellemző, hogy egy terjedelmes francia filozófuslexikon 1984-ben másfél oldalt szánt Szolovjovnak, egy kisebb igényű, háromszáz filozófusportrét bemutató német lexikon 1989-ben meg sem említi nevét.

Szolovjov azonban saját hazájában „föltámadt”. Egy nyugati folyóirat az oroszországi helyzetről ezt írja: „*A filozófus olyan energiával robbant be az orosz intellektuális életbe, amelyet életében soha meg nem tapasztalhatott, »pusztába kiáltó szava« egyre erősebben hallható.*” (*Istina*, 37 [1992], 3.) Jellemző, hogy már 1988-ban kétkötetes válogatás jelent meg műveiből, összes műveinek kritikai kiadása pedig folyamatban van. Könyvek és tanulmányok jelennek meg róla, mert „*akit oly hosszú időn át halálra hallgattak, most nem sejtett erővel mutatja meg, hogy él. Oroszország egyik legnagyobb szellemét látják benne. Azt remélik, hogy a jelenkor iszonyú zűrzavarában eligazítást kapnak tőle ahhoz, hogy az ország a szellem világában is újjászülessék.*” (DER CHRISTLICHE OSTEN. Würzburg, 45 [1990], 155–162.)

Az életprogram

Szolovjovot utolsó életszakaszáig egyetlen gondolat, a Mindenség szellemi és kozmikus egysége foglalkoztatta. Ebben látta feladatát: a feszültségek csökkentésén és az értékek integrációján kell munkálkodnia. Hitte, hogy a széthúzást, az országok, népek és vallások között dúló politikai és ideológiai feszültségeket fel lehet oldani. Remélte, hogy a hit kibékülhet az ésszel, a vallás szociális alapelvei a társadalomban megvalósíthatók, a politikában keresztény szociális szellem érvényesülhet, a vallások és keresztény felekezetek egyesülhetnek. Szolovjov a „*Mindenség Egységének*” megszállottja, ennek az egységnek következetes hirdetője volt.

A hit és ész egységének vágya már egyetemista korában felébredt benne. Nagy probléma – írta egy levelében –, hogy a gondolkodók nem hisznek, a hívők pedig nem gondolkodnak. Mi a teendő? „*A kereszténység különböző történeti okok miatt csak nagyon egyoldalú és elégtelen formában jutott kifejezésre... Az a feladatunk, hogy a kereszténység örök tartalmát értelmes formába öltöztessük. Ehhez mindent föl kell használni, amit az emberi szellem az utolsó évszázadokban termelt.*”

A NYUGATI FILOZÓFIA VÁLSÁGÁRÓL írt disszertációjában (1874) így fogalmazta meg szlavofil fogalmazású tételét: a nyugati filozófiában születtek meg „*a gondolat helyes formái*”, de „*a gondolatok igazi tartalmát*” csak a kelet hite őrizte meg. „*Látható, hogy a racionális megismerés területén a nyugati filozófia... azoknak az igazságoknak közelébe került, amelyeket a kelet hite őrzött meg. Az új filozófia tökéletes logikai formájába kell öltöztetni a kelet lelkeségének tartalmi gazdagságát.*”

Abban az előadás-sorozatban, amelynek Dosztojevszkij is hallgatója volt, Szolovjov már teljes integrációs programmal lépett fel: a keleti hittel egyesült nyugati gondolatokat meg kell jeleníteni a társadalomban. „*Az új [teokratikus] birodalom hordozója az orosz nép. Ez a nagyszerű hivatás nagyon komoly követelményeket támaszt. Az oroszon kívül egyetlen nép sincs ilyen mértékben elkötelezve, hogy politikai és szociális életében Krisztus szellemét juttassa érvényre. Minden erejével arra kell törekednie, hogy kitüntető hivatása megvalósuljon.*”

1881 márciusában II. Sándor orosz cár merénylet áldozata lett. Szolovjov levelben fordult utódjához, hogy ne ítélje halálra a gyilkosokat. Indoklása: az új teokrácia most

szülehetne meg. *„Itt az alkalom, hogy a cár tanúságot tegyen a megbocsátás keresztény alap-elveiről. Ez a nagyszerű erkölcsi tett hatalmát mérhetetlen magasra helyezné, uralmát pedig rendíthetetlenül tenné”* – ez lenne az új ország első állomása. A cár nem teljesítette a kérését, s felszólította a filozófust, hogy egyelőre szüntesse be egyetemi előadásait.

Szolovjov nem „szünetelt”, hanem lemondott. Egyetemi pályafutását befejezte – írói és előadói tevékenységét nem. Azt a reményét, hogy az evangéliumi elvek áthatják a társadalmat, nem adta fel, csak áttette nyugatra. Ebben a szellemben írta franciául OROSZORSZÁG ÉS AZ EGYETEMES EGYHÁZ (1888) című művét. *„Péter Apostol utódját”,* a pápát kéri, legyen vezetője egy új korszaknak, ahol *„a népeket és társadalmi osztályokat a szolidaritás szelleme élleti, a közösségi életet keresztény elvek irányítják, ahol szabadok lesznek az elnyomottak, és védelmet kapnak a gyengék, ahol a szociális igazságosság és az igazi keresztény béke fog uralkodni”*. Ennek lehetőségéről annyira meg volt győződve, hogy felzárkózásra szólított százmillió orosz keresztényt.

Irreális és kilátástalan remény. Az oroszok tömegeihez el sem jut felhívása, kritikussai a cárt biztatják, hogy száműzze Szolovjovot Szibériába. XIII. Leó pápa pedig – állítólag – ezt a kijelentést tette: *„Bella idea! Ma fuor d'un miracolo è cosa impossibile!”* Csoda nem történt, de Szolovjov tovább harcolt. Közben egyre magányosabb lett. Orosz barátai nem bocsátják meg neki a nyugathoz való közeledését, nyugati barátai pedig neheztelnek rá, hogy nem szakított az ortodoxiával.

A kilencvenes évek végén azonban elhalkul hangja. Egy évvel halála előtt írta: *„Meggyőződésem nem változott, de amilyen mértékben gazdagodott az életről szerzett tapasztalatom, úgy erősödött bennem a kétség: egyáltalán hasznosak és megvalósíthatók-e azok a tervek, amelyeknek életem legtermékenyebb korszakát szenteltem?”* Ebben az időben érinti meg *„a világ-vég szélfuvalma”*, s írja meg elbeszélését az Antikrisztus közeledéséről.

Termékeny éveinek azonban sajátos filozófiai háttere van. Érdemes ennek nyomába szegődni, hogy lássuk, milyen remény tűnt el, amikor – ismét egy sajátos, korszak-lembe ágyazott lépéssel – apokaliptikus világképét megfogalmazta. Ha ez a kettős háttér földeríthető, akkor relatív értékszintre kerül történelmi „látomása”, amelynek vesélyes vetületeit már láthattuk.

Filozófiai háttér

Szolovjov vallomása szellemi őseiről: *„Ha az ember a keresztény dogmákat magasabb, spekulatív szinten akarja megérteni, akkor vagy Platón, vagy Schelling alapján kell filozofálnia.”* Ez a néhány sor erkölcsfilozófiai munkájában olvasható, amely 1897-ben jelent meg. A német filozófushoz fűződő kapcsolatát azonban már 1881-ben, AZ ELVONT ELVEK KRITIKÁJA című művében is jelezte, amikor a kettőjük közötti szoros rokonságról beszélt.

Ennek a rokonságnak részletezésére itt még kísérletet sem tehetünk, hiszen a két mű átmérője túl nagy ahhoz, hogy röviden felrajzolhatnánk a közös érintőket.² Néhány töredékes megjegyzésre kell szorítkoznunk. Schelling is *„a teljesség szerelmese”*: a természet, az emberi szellem, a művészi alkotások világa hordozza az isteni világot. Hordozza, mégpedig valóságosan, hiszen az ember *„önmagában a változhatatlan örök-kévalót tudja szemlélni”*. Ezt látja meg a természetben is, ezt fejezi ki a művészetben. Történelmi útján az egész mindenség a végső beérkezés, az isteni szellem teljes kinyilatkoztatása felé halad. Szolovjov pozitív filozófiájának magva tűnik itt elő, óriási feladatot tűzve maga elé: *„Az ember közvetítő ég és föld között, az a hivatása, hogy a mindenség messiása legyen: kimentse a káoszból a világot, istennel egyesítse úgy, hogy az örök bölcsességet testbe öltözteti.”*

Schelling azonban teológus apja hatására fiatalon az „ébredés mozgalmának”, az evangélikus pietistáknak (Bengel, Oetinger) vonzáskörébe került, s miattuk foglalkozott középkori-újkori misztikusok és teozófusok (Eckhart mester, Tauler, Jacob Böhme, Swedenborg) írásaival is. Ezeknek „istentapasztalata” beépült műveibe. Utolsó nagy műve, A KINYILATKOZTATÁS FILOZÓFIÁJA – sokak véleménye szerint – már misztikus teológia.³

Ezek után nem meglepő, hogy a Schellinghez felzárkózó Szolovjov az említett misztikusok és teozófusok írásai után is érdeklődött. 1876-ban édesanyjához írt levelét az előbbieken idéztük. Egy évvel később már azt állította, hogy csak Böhme, Swedenborg és Paracelsus nyomán remélhető az, hogy az „*isteni Bölcsesség*” művében el tudjunk mélyedni. Egyik utolsó levele szerint pedig (1900. március) Jacob Böhme volt az, aki a kereszténység lényegét felismerte. Ezekről viszont, főként pietista áttételben, mást is lehetett tanulni. Súlyos örökség nehezedett Szolovjovra, amikor első történelmi utópiáját, ti. hogy a világtörténelem a „csúcs” közelébe érkezett, feladta, s azt állította, hogy a közeljövőben megjelenik az Antikrisztus, isteni beavatkozásra azonban befejeződik az emberiség földi életútja.

Apokaliptikus korszellem

Mindkét tétele mögött a beteljesülés gondolata áll – s a háttérben ugyanaz a forrás. A keresztény teozófus Swedenborg meg volt győződve arról, hogy 1770 lesz a pusztulás és újjászületés esztendeje. A német pietista Johann Bengel pedig szentirási számadatok „kiértékelése” után 1834-ről beszélt: az ördög lázadása véget ér, Isten befejezi a történelmet.

Ebbe a hagyományba állt be egy késői Bengel-tanítvány, Heinrich Jung-Stilling (+1817), akiről oroszországi hatása miatt röviden beszélnünk kell. A napóleoni seregek leverése után Európába érkező I. Sándor orosz cár 1814-ben találkozott vele. Jung-Stilling emlékezése: „*Szövetséget kötöttünk, hogy a halálig hűségesek leszünk az Úrhoz. Ő megcsókolt, én viszonoztam.*” Az uralkodót mélyen érintette ez a találkozás, s Párizsban annak lelkes hívével, a misztikusnak tartott Juliane von Krüdener bárónővel a „mester” könyvei nyomán biblikus szövegek jelentéséről beszélgetett. (Merete van Taack: ALEXANDER I. VON RUSSLAND. Tübingen, 1983. 429–430.)

Ki ez a Jung-Stilling? 1740-ben született, „megtérése” után növekvő hívőeregét arra figyelmeztette, hogy az „Úr eljövételének napja” közeleg. 1793-ban, a francia forradalom tombolása idején jelent meg ÉGI HONVÁGY című munkája. Biblikus utalásokra támaszkodva értelmezte a kort, s figyelmeztette híveit, hogy közeleg a világ vége. A JELENÉSEK KÖNYVÉ-nek szimbólumait alkalmazta, és felszólította őket, hogy hagyják el a romlott nyugatot, mert itt fog a „*vadállat*” (az Antikrisztus) megjelenni, s menjenek keletre, a „*két sasszárny*” (szerinte Oroszország jelképe) védelme alá.

Röviddel a Napóleon felett aratott győzelem (1815) után württembergi és bajor „rajongók” indultak útnak, hogy a Dunán lefelé hajózva elérjék az ígért földjét. Odeszától északra telepedtek le, s Sándor cár engedélyével falvakat alapítottak. Számuk tízezerre becsülhető. Egy másik csoport – mintegy 450 család – a Kaukázusig jutott, s Tiflisz közelében alapított új községeket. Néhány évvel korábban már svájci családok is meghallották az új „ígét”, s elmenekültek keletre. Érdemes még megjegyezni, hogy Jung-Stilling HONVÁGY-a 1817-ben a moszkvai Egyetemi Nyomda kiadásában orosz fordításban is megjelent. Az apokaliptikus várakozás különben a katolikusokat is megérintette. Sokan hagyták el otthonukat, s mentek a „menekülés földjére”. Pétervárott

1820-ban katolikus lelkészek jelentek meg, s a máltai lovagrend templomában figyelemre méltó szóval hirdették az „ébredést”, a világ végére való készülődést.⁴

Szolovjov nem említi, hogy ismerte az Antikrisztus elől Oroszországba menekülő mozgalmait, azt sem, hogy kezébe kerültek-e Jung-Stilling írásai. Ugyanakkor meglepően sok párhuzamos vonás található az Antikrisztusról szóló elbeszélés és a német igehirdető leírása között. Legjelentősebb a „végső idő” meghirdetése. Ezen túlmenően: Jung-Stilling is saját korának előjeleit értelmezte, szerinte is egy „zseniális ember” lesz a Gonosz eszköze, akit nagyhatalmak képviselői választanak meg Európa császárának. Arról is szólt, hogy az egyházak meghódolnak az Antikrisztus előtt, s csak a „maradék” menekül meg.

Az „ébredés mozgalmának” keletre vándorló hívei és a Szolovjov közötti kapcsolatra közvetlen bizonyítékunk nincs. Pétervári jelenlétük, az ÉGI HONVÁGY moszkvai kiadása és az orosz áttételben is egyre erősebben jelentkező bibliás-apokaliptikus szellem azonban olyan nyomot hagyhatott maga után, amely talán elmosódva, de évtizedekkel később is olvasható volt.

Egy közvetett bizonyítékra talán mégis érdemes rámutatni. Dosztojevszkij tudott erről a mozgalomról. Az 1880-ban megjelent KARAMAZOV TESTVÉREK-ben villanásnyi ideig megjelenik a kisváros jámboran vallásos orvosa, doktor Herzenstube, aki „a herrnhuti közösséghez” tartozó „Mährischer Bruder” volt. A két megnevezés arra a német evangélikus közösségre utal, amely a pietista, világvégváró szellemet legtisztábban őrizte. Ugyanakkor ismerős Dosztojevszkij és Szolovjov szoros barátsága. 1879 júniusában is együtt utaztak egy kolostorba, hogy egy szerzetessel találkozzanak. Szerb Antal még ezt az adatot szolgáltatja: „*Azt mondják, Szolovjov volt a modellje Dosztojevszkij Aljosa Karamazovjának.*” (A VILÁGIRODALOM TÖRTÉNETE. Budapest, 1962. 874.) Ilyen körülmények között szinte elképzelhetetlen, hogy az író ismer egy mozgalmat, amelyről a filozófusnak sejtelme sincs.

A nyomok tehát elevenek voltak évtizedek múltán is, de ezek olvasásáról a közbeeső évtizedek irodalma is gondoskodott. Az Antikrisztus-probléma és az egész „ördögügy” a nyugatiaknál (Byron, Baudelaire...) élénkebben foglalkoztatta a XIX. század orosz íróit – már Dosztojevszkijt megelőzően is. Gogol ARCKÉP című elbeszélésében (ennek első megfogalmazásában) egy apa figyelmeztető szavakkal fordul fia felé: „*Fiam, nem sokára eljön az idő, amikor az emberiség kísértője, az Antikrisztus erre a világra születik. Rettenetes kor lesz ez, megelőzi a világ végét. Hatalmas lovon fog vágatni, s akik Krisztushoz hűségek maradtak, iszonyú szenvedéseket fognak kiállni...*”

Kitekintés

Ha Szolovjov Antikrisztus-víziójával kapcsolatban újból feltesszük a kérdést, hogy próféta volt-e, aki intuitív látással leplezi le a jövőt, akkor nyugodtan állíthatjuk: túl erősen simult egy filozófiai és egy vallási hagyományhoz, ezeket töltötte ki látomásos adatokkal. Ezt a kritikus közeledést még akkor sem kell visszavonnunk, ha misztikusnak érzett HÁROM TALÁLKOZÁS-át is számításba vesszük. Ezek a korai élmények is a „schellingi” vonalat erősítették, azt a meggyőződését, hogy az isteni Bölcsesség most készül végső, világalakító munkájára, s a történelem pozitív csúcsa elérhető közelbe került. Az Antikrisztus-elbeszélés már az ellentétes póluson helyezkedik el. Itt arról a közeli világtörténelmi szakadékról van szó, amelybe csak a választottak nem zuhannak bele.

Ez viszont klasszikus példája annak, hogy túl mélyre zuhan, aki túl magasra repül. S ha a zuhanást teológusként értelmezi, akkor kialakulhat benne a meggyőződés, hogy a földön „pokoli erők” működnek. A fent és lent azután áttételezeten világ- és em-

berszemléletében is jelentkezik, s a jót és rosszat abszolutizálva kettéosztja az emberiséget.

Lehet, hogy isteni dimenzióból szemlélve vannak üdvözültek és vannak kárhozottak, de ez senkit sem jogosít fel arra, hogy osztályozza az emberiséget. Az „Isten a történelemben” hite (s ennek megfelelően az „Ördög a történelemben” meggyőződése) nem vetíthető rá egyetlen korszakra sem: az eszkatologikus hitből nem lehet átugrani a konkrétumok világába.

Mindez Szolovjov magánügye lehetne, ha a „habent sua fata libelli” mondást egy esetben nem kellene halálosan komolyan vennünk. A könyveknek nem csupán sorsuk, hanem hatástörténetük is van, s az „ördögügy” különösen veszélyes. Elegendő csak két domonkos szerzetes, Jakob Sprenger és Heinrich Institoris 1487-ben megjelent MALLEUS MALEFICARUM (BOSZORKÁNYPÖRÖLY) című könyvének hatására emlékeznünk. Ez a két fanatikus kézikönyvet szerkesztett az „ördöggel paktálók” leleplezéséhez. A már meglévő boszorkányfélelem „boszorkányőrülette” fokozódott, amely csak a XVIII. században ült el. (Az utolsó halálos ítéletre 1793-ban Posenben került sor.)

Abszurd vállalkozás lenne a domonkosok és Szolovjov könyve között párhuzamot vonni, de elbeszélésének hatása száz év múltán sem látható előre, különösen olyan korban, amikor „fogadatlan próféták” serege terjeszti a világvégfélelmet, s százmilliók gondolkodnak fundamentalista módon, és azok megsemmisítésére (vagy legalább félreállítására) törnek, akiknek vallása, nyelve, nemzetisége, fajtája, kultúrája, pártja... „nem olyan, mint a miénk”.

Ebben az értelemben érdemes André Glucksmann a tízparancsolatot kiegészítő „tizenegyedik parancsolatára” felfigyelni. (LE ONZIÈME COMMANDEMENT. Paris, 1991.) Könyvét ezekkel a szavakkal kezdi: „*Fülembe cseng, amit ma oly sokan ismételnék: A történelem a végéhez érkezett, nyertünk, mert már nincs vesztenivalónk.*” Még mindig van vesztenivalónk, mondja Glucksmann, ha a történelmi tapasztalatok nyomán nem fogadjuk el ezt a parancsot is: „*Vedd tudomásul, hogy nincs az az embertelenség, amely teljesen idegen lenne tőled. Ez nem azt jelenti, hogy légy embertelen, hanem csak ezt: nézz a szemébe – s ismerd fel benned is szunnyadó lehetőségét.*”

Nem új gondolat. Már Platónnál olvasható: „*A vágyak között vannak olyanok, amelyek a törvényekkel ellentétben vannak; ezek körülbelül minden emberben jelentkeznek ugyan, de ha a törvények és az erkölcsösebb vágyak – józan ésszel szövetkezve – féken tartják őket, akkor némely emberből vagy egyáltalán kivessznek, vagy legalábbis kevés marad meg belőlük, s csupán gyengébben; másokban ellenben elhatalmasodnak és elszaporodnak.*” (Platón MŰVEI. Budapest, 1984. 2. kötet. 589.) Minden emberben él a „törni-zúzni” képessége, mondja a görög filozófus, s ezt kellene féken tartani. Mégis vannak fékezhetetlenek. A bibliai teremtéstörténet szerint az őszülöket a „kísértő” vitte ugyan vágyuk teljesítésébe, de Káin már hűvös nyugalommal – és kísértő nélkül – tüntette el öccsét.

Veszélyes világban élünk, mert nem csupán sokan vannak, akikben a „vad rész” elhatalmasodott, hanem irtózatossá válhat a helyzet, ha „ördögi” erők működését feltételezzük, s az emberi gonoszság mögé transzcendens hátteret állítunk. Ez megbéníthatja a realitással számoló tetteket – eltüntetheti a maradék reményt –, vagy éppen mindent megengedettnek tart, mert a másik emberben (vagy másfajta ideológiában) „ördögi erőket” akar legyőzni.

Szolovjovot tiszta jelleme mindettől megóvta. Halálos ágyán, utolsó óráiban igazi életcélja, a megbékélés szelleme éltette. A századvég oroszországi pogromaira emlékezve héber nyelven ószövetségi zoltárszövegeket recitált.

Bibliográfiai utalások

1. *Szolovjov művei*

Vlagyimir Szolovjov: AZ ANTIKRISZTUS TÖRTÉNETE. HÁROM BESZÉLGETÉS A HÁBORÚRÓL, A HALADÁSRÓL ÉS A VILÁGTÖRTÉNELEM VÉGÉRŐL. Ford.: Kiss Ilona. Budapest, 1993. Szolovjov többi művét német fordítások és francia szövegek alapján idézem:

DEUTSCHE GESAMTAUSGABE DER WERKE VON WLADIMIR SOLOVJEW. Szerk.: Wladimir Szylkarski. 9 kötet. Freiburg/München, 1953–1980.

Vladimir Soloviev: LA SOPHIA ET LES AUTRES ÉCRITS FRANÇAIS, éd. par François Rouleau. Lausanne, 1978.

2. *Schelling és Szolovjov*

L. Müller: SCHELLING UND SOLOVJEW. In: ua.: SOLOVJEW UND DER PROTESTANTISMUS. Freiburg, 1951.

E. Benz: SCHELLING: WERDEN UND WIRKEN SEINES DENKENS. Zürich, 1955.

W. Weischedel: SCHELLING ODER DIE VERLIEBTHEIT IN DAS ABSOLUTE. In: ua.: DIE PHILOSOPHISCHE HINTERTREPPE. München, 1966.

3. *Schelling és a pietisták*

Arsenij Gulyga: SCHELLING: LEBEN UND WERK. Stuttgart, 1989.

G. Mänzel: JOHANN ALBRECHT BENDEL. LEBEN UND WERK. Stuttgart, 1970.

F. Horn: SCHELLING UND SWEDENBORG. Lörrach, 1953.

R. Schneider: SCHELLINGS UND HEGELS THEOLOGISCHE GEISTESAHNEN. Würzburg, 1938.

4. *Pietisták és Oroszország*

H. Haumann: „DAS LAND DES FRIEDENS UND DES HEILS.” RUSSLAND ZUR ZEIT ALEXANDER I. ALS UTOPIE DER ERWECKUNGSBEWEGUNG AM OBERRHEIN. Göttingen, 1992.

TAUSEND JAHRE NACHBARSCHAFT. RUSSLAND UND DIE DEUTSCHEN. Szerk.: M. Hellmann. München, 1988.

E. Benz: DAS REICH GOTTES IM OSTEN. JUNG-STILLING UND DIE DEUTSCHE AUSWANDERUNG NACH RUSSLAND. – RUSSISCHE ENDZEITERWARTUNG. STUDIEN ZUR EINWIRKUNG DER DEUTSCHEN ERWECKUNGSBEWEGUNG IN RUSSLAND. In: ua.: ENDZEITERWARTUNG ZWISCHEN OST UND WEST. STUDIEN ZUR CHRISTLICHEN ESCHATOLOGIE. Freiburg, 1973.

W. Kahle: AUFSÄTZE ZUR ENTWICKLUNG DER EVANGELISCHEN GEMEINDEN IN RUSSLAND. Leiden/Köln, 1962.

Térey János

AZ IGAZI

Tanulópárom volt az Igazi.
 Vidéki könyvtár karzatán hajoltunk
 egy nyitott fóliás fölé (a Nagykönyv!).
 Francia kisasszony. Odaadással, virágos
 hangulatban okította az úrfit.
 Másik álom: mi ketten vagyunk a
 Fiumei Pénzügyőri Szemlészek Olvasóköre.
 Nagy, fekete hattyú. Kleopátra-frizura.
 Csak álmomban zsánerem. Máskor:

szemináriumon ültünk az Igazival,
 a Kazinczy utcára nézett az ablak.
 „Nyolcszáz? Egy hordában? Aligha.”
 Tudniillik, hogy hány ősember
 tett ki egyetlen hordát.
 A nyolcszázat az Igazi sokallta.
 Volt az Igazi testes, szőke menyecske.
 Falusi csábító voltam én. Kiadták az utam,
 vasvillával kergettek el. Mi volt a baj,
 kérdezte értetlenül apám.
 Máskor: mézesheteztünk az Igazival.
 Varsói szálloda, de nem a Saski
 és nem a Sobieski. Futó slágerek
 listája a számítógép képernyőjén.
 Más. Szerelmi háromszög egy elmeosztályon.
 Kettős életet élek mint bentlakó.
 Ápolt vagyok ugyan, de a kórház
 épületében önálló garzont tartok fönn.
 Megbotlok vetélytársam, egy idősebb
 elmebeteg visszeres lábában.
 Megverekszünk; én viszem az Igazit szobára.

VÍZMŰ

Amikor egyfolytában
 húsz órát aludtam,
 kislányom volt
 az utolsó álomszakaszban.
 Álombeli szó: *propaganda-szóke*
 (mintha élsportolónő volna
 a Harmadik Birodalomból).
 Nem ütött rám. Nem ágyékom gyümölcse.
 Örökbe fogadtam, öreg mostohája voltam.
 Gazella-szökkenéssel futott előlem.
 Álommunkám: visszaszerezni a kislányt.
 Megbízatásom volt, behatolni
 az alpesi sásfészekbe – valaha várkastély –,
 megrongálni a vízművet a föld alatt.
 Franciakulccsal babráltam,
 lékeltem a csöveket. Mikor is
 nevemen szólított a megafon.
 Elfogatásom az alagsorban.

Lekapcsoltak a biztonságiak.
Keresztre fognak feszíteni,
szólt az őrnagy, aki megbilincsel.
Nem láthatom többé a kicsikémet?
Jégcsákány a tarkótokba, fiúk.
Mondtam bánatosan
ébredés előtt.

Peer Krisztián

A RÉGI ÉLET

Mint kereső köröm alatt cellux letapadt vége:
váratlanul megvan, fordítva folytatódik.
Így lesz. De mennyi idő (rabolom a tiéd,
és az enyémet vesztegetem), míg hozzászokom
a kapcsolók új helyéhez, az idegen sötéthez?
Játékszer volt, ágyrácsozat, saját ujjam –
ugyanaz a fogóreflex.
„A legüresebb dió roppan a legnagyobbat.”
Én, aki nem ismerem az egyedüllét technikáit,
hangulatom közétek hordom.
Pedig azt hittem, sima üggy lesz.
Néhány kiadós, rosszkedvű ebéd,
szemrehányó szellőztetések,
és cirkusz, ha a hamutartóba nevetek.
Azóta mégis másképpen bánok a pénzzel,
duplán hallom éjjeli lépteim,
hiányzik a közös unatkozás.
Ki lesz múltam pénztárosa?
Ki igazít meg a tükörben?
Ki lep meg, és ki takar be?
Azóta mintha vakáción lennénk, mintha udvarolnék,
várok a sorsomra, várni jó.
Mert megtaláltatik, mint homokozó mélyén az óvónéni csikke.
Mert van még egypár aranybarna körünk,
a cellux végén kedvenceink szőre és por
kunkorodik hívógatóan és hatástalanul.
És addig? A téli álom.
Köd előttem, köd utánam,
bennem az erkölcsi fölény.

Kőrösi Zoltán

ROMKERT

Dániel Ferencnek

„Szinte már csodálkozni sem tudunk azon, hogy mindig vannak olyan felelőtlenek, akik felhevült testtel vetik magukat a hideg habokba.”

(Fejér Megyei Hírlap)

(Telik is, múlik is, a szombat délutánról és a fák között vezető kicsi sétautakról)

Szombati nap volt, augusztus 10-e, szombat délután, még majdnem ebédidő, amikor az a fiatalember megérkezett a faluba. Mondják, hogy a fehérvári buszról szállt le, nem is igen volt nála más, talán csak egy könyv. És hogy persze látszott rajta rögtön, nem idevaló, egy ekkora faluban mindenki ismer mindenkit, nem kell ahhoz valami nagy figyelem, kinéz az ember az ablakon, és észreveheti. És hogy az a fiatalember meg különösen úgy viselkedett, mint aki idegen: leszállt az ABC-nél, álldogált egy darabig, aztán a tenyerével árnyékot tartva belesett a kirakaton, mintha nem lehetne azt érteni, hogy szombaton délután már nincsen nyitva egy ilyen bolt, vagy mintha a mosóporok és a hűtőszekrények olyan érdekesekek lehetnének, s aztán, mint akinek eszébe juthatott valami, az ABC melletti presszóba ment be.

Nálunk egy nyári szombat délután, amikor rég vége már a futballidénynek, egy-két földön pedig még tart az aratás, és a legtöbben különben is éppen otthon esznek, vagy már alszanak egyet az ebéd után, hát persze ilyenkor majdnem üres a presszó, csak szól a tévé a pult fölött a sarokban, alig-alig ül valaki az asztaloknál, fröccs vagy sör meg a kávé, nem baj az.

Az a fiatalember üdítőt kért, kólát, állva itta meg, aztán kérdezősködni kezdett, hogy van-e a faluban valami helytörténeti gyűjtemény vagy múzeum, és hogy merre menjen, ha erre kíváncsi. A Szabó lány, az Éva, aki főként nyáron, meg különben máskor is a hétvégén sokszor beáll a pult mögé az apja helyett, rögtön megmondta, hogy hát persze hogy van múzeum, lehet azt tudni, hiszen elég híres az arborétum, itt a falu szélénél, és hogy annak a közepén áll egy régi kastély maradványa, nem nagy, az igaz, inkább csak rom, egy fal, meg a lépcsők és az oszlopok, viszont ott van mindjárt mellette, ami a kastély templomából megmaradt, ráadásul még egy-két kisebb épület, és a templomban van kiállítás, fényképek és rajzok, az egyik kis házban, a márványmendencéske mögött pedig még ólomkatonák is, legalább két hadseregbe való, még az első világháború idejéből, huszárok és gyalogosok, lovak és ágyúk az üveges vitrinekben, kicsinyítve és szépen sorba állítgatva minden, ami egy akkori hadviseléshez kellett.

És akkor az a busszal jött fiatalember rögtön előkapta a hóna alól a könyvét, és kinyitotta, elővett egy képet, és mutogatott a Szabó Évának, hogy megismeri-e, azt is, aki rajta van, és azt is, hogy vajon hol került a fényképre az a három alak, két kisgyerek és egy nő, meg mögöttük valami ház talán.

Csak hogy a Szabó Éva nem buta, megértette rögtön, mit akarhat az az idegen, elvégre kikezdtek vele már jó néhányan, és nem pusztán amiatt, hogy a pult mö-

gött dolgozik, nem, ezt nem lehet mondani, hiszen elfogultság nélkül sem egy csúnya lány, ezért aztán, ahogy megtanulta, bólogatott csak, és nemigen figyelt a képre, tizenhét éves vagyok, felelt, hogyan tudhatnám én azt, nincsen nekem mire visszaemlékezmem.

De a fiatalember nem tágitott, és egyre dugdosta az orra alá azt a képet, hogy nézze csak meg azért, hiszen lehetnek véletlenek, arról nem is beszélve, hogy nem mindenkin egyformán munkál az idő, szóval hogy könnyen előfordulhat, ki tudja, hogy ez a három arc itt a képen, ez majd emlékezteti őt valakire, és ha így bármi az eszébe jutna, már az is nagy segítség volna, nagyon hálásan megköszönné, igazán. És miközben ezeket magyarázta, a könyvét is a pultra rakta, hogy ott, annak a hátoldalán is van egy fénykép,

Kőrösi Zoltán, ezt mondta, hogy így hívják, aki a könyvet írta, hátha akkor ez az arc vagy a névvel együtt a kettő ismerős.

Végül aztán nem maradt más, a Szabó Éva megrázta a fejét, hogy nem, hiába, de nem, és az arborétumhoz küldte el, menjen oda, mondta neki, ha tényleg volna ennek a képnek a faluhoz köze, ha valaki, hát a Veress Pista bácsi, vagyishogy én, hát majd az megmondja, elvégre ő az arborétumi múzeum gondnoka.

Ó, hát biztosan igaza van, válaszolta az a fiatalember, és amilyen hirtelen kezdett bele, erre most ugyanúgy rögtön abba is hagyta a faggatást, visszacsapta a hóna alá a könyvet, a fényképet,

köszönöm, hajolt meg egy kicsit tréfásan, és még éppen csak megkérdezte az utat az arborétumhoz, elköszönt, és már ment is, valósággal kiszaladt, mint akinek nagyon sürgős dolga van.

Aztán, ahogy mondják, a presszótól pedig a tanácsot követve visszament az ABC-ig, a kereszteződéshez, és onnan jobbra fel, az iskola mellett, át a Váli vízen az arborétum kapujáig, hogy ott már a belépőjegy megváltásakor újrakezdje a kérdezősködést; megint csak a fényképet mutogatta, a könyvet.

Sokra azonban nem juthatott, mert a Kovácsi Mari volt a pénztárban, az az asszony, aki a férjével, a nyugdíjas Kovácsival alig néhány éve költözött ki a faluba Bicskéről, ugyan, mit tudhatna a majd' húsz év előtti dolgokról, hajolt ki az ablakon, és végigmérte azt az idegen fiút, olvasni meg, nézett a könyvre, szokott ő sokat, hiszen ki bírhatná el a hosszú napokat anélkül, négy fal és egy ablak, s az óramutató meg se moccan, ha pedig az ember elgondolkodik, hát mindjárt sírni támad kedve, olyanok jutnak az eszébe, jobb is hát, ha bele sem kezd, és hát már ezért is, a gondolkodás miatt, hogy ő például igenis olvasni szokott, csak hogy nem az ilyen vaskos, teleírt regényeket szereti, sokkal inkább azokat a színes borítójú szerelmi történeteket, amik úgy elvarázsolják az embert, ül csak órák hosszat, és olvas, elfelejti szinte azt, hogy teste is van, mint valami édes álom,

igen, mintha nem is lenne ebben a kis házban ez az elviselhetetlen, átható dohsszag, és nem is ezek a nyárfák meg fűzek vetnének árnyékot a papírra, de a tenger susogna mellette, és hajladoznának a karcsú pálmafák.

Így hát továbbment innen az a fiatalember, pontosabban beljebb az arborétumba, a fák közé, a fő sétaúton indult el a kastélyromhoz, előbb a tóhoz ért, ahogy a kavicsos sétány vezette, aztán az egyik hidacsán átlépegetve a domb felé fordult, ki az árnyékból a szépen nyírt fűre, hogy már onnan, a domb aljától rögtön megláthassa a megmaradt kastélyfalat, a hatalmas oszlopokat és a timpanont és az üvegtelen ablaknyílá-

sokon átkéklő eget, és ahogy aztán feljebb ballagott, láthatta már a bejárati lépcsősort is, vagyis hát azt, ami hajdan a bejárathoz vezetett, s a cakkos szélű sárga fal mellett láthatta a kápolna maradványait, a kis márványmedencés csorgókutát, az üvegajtós kiállítási házat, feljebb, már egészen az erdőnél pedig a régi raktárházat, egyszóval, ami a kastélyból és a kastély körül még ma is itt van.

És mint mindenki, aki erre jár, hát az a fiatalember is döbbenetben állt meg, mert hiába látta a romokat, hiába érezte az arcán, hogy átsüt a nap az ablakréseken, nem hihetett a saját szemének, mert nem érthette, hová tűnhettek az oszlopok és a bejárati mögül a hajdani folyosók és szobák, nem érthette és nem hihette el, hogy most már csak egy üvegcserepes, téglás földhányás az egész, hogy ami itt állt rendíthetetlenül és diadalmasan százhusz éven át, azt egyetlen tűzvész így elpusztíthatta, s hogy a bútorok, a képek, a szobrok, de még a kövek, a márványdarabok is ilyen nyomtalanul tűnhetnek el, vagy ki tudja, a faluban és még messzebb is, hol, milyen házban lapulnak a falban, hol, milyen lakók bútorai között diszelegnek, akár egy szerterohadt hatalmas test, amelynek nedvei és sejtjei már réges-rég a láthatatlanul tekerdő mohó gyökerekbe szívódtak fel.

Hanem amikor nagy nehezen továbblépett az a fiatalember, hogy talán a kápolnához kerüljön, vagy hogy megnézegeesse a hátsó traktusokat is, hirtelen egészen izgatott lett, megállt a domboldalon, és kapkodva egy fényképet vett elő a könyvből, és hol azt méregette, hol a régi raktárház felé bámult, pontosan úgy, mint aki össze akarna mérni valamit, de közben szinte elváltozott még az arca is, mintha csak most hatna rá a meleg s a fáradtság, hogy végigjött a domboldalon, pedig nem fáradtság volt ez, mert a fiatalember aztán mindjárt szaladni is kezdett, tartotta maga előtt azt a képet, úgy rohant, előbb megkerülte a kastélyromot, majd pedig, egyre csak a régi raktárházat bámulva, egy kissé lejjebb ereszkedett, visszafelé a domboldalon, hogy végül ott megálljon, hol a kezében tartott képet, hol valami könyvet, hol meg a dombtetőt bámulva, mint aki onnan most már elmozdulni sem tud.

És én akkor már kijöttem a ház, a múzeum elé, nem mintha dolgom lett volna, de itt, a kastélyparkban is jó néhány példa mutatta már, és én is megtanultam, semmi nincs, ami az embernél kiszámíthatatlanabb, és senki nem tudhatja, az előbb még ártatlannak látszó másikat miféle örületek keríthetik a hatalmukba, jobb hát megelőzni még a gondolatát is, mert utólag hiába bánja bárki a pusztítást és a rombolást,

hiszen éppen erről beszél nekem nap mint nap ez a rom is, a szétszórt kövek és a cserépdarabok, hogy az embernél semmi nem lehet kártékonyabb, kiálltam hát a kavicsra a ház elé, és igenis azt akartam, hogy lásson, bíztam benne, a kék köpeny és a karszalag megteszi a hatását.

És úgy is lett, mert ahogy az a fiatalember meglátott, rögtön abbahagyta a méregetést, odajött hozzám, és egészen tisztességesen köszönt, mondta a nevét is,

hogy Mészáros Péter, így hívják, és folytatta, hogy ő Veress Istvánt keresi, a gondnokot, mert kérdezni szeretne valami nagyon fontosat.

Én pedig láttam, nem kell már ettől a fiatalembertől tartanom, mert alighanem csak afféle csudabogár ez is, mint amik azért gyakorta megfordulnak nálunk, filmesek meg fényképészek, ideutaznak Budapestről, hangoskodnak két-három napig, bejönnek a parkba, kavicsokat dobálnak a tóba, etetni akarják a hattyúkat, forgatják a fejüket és kameráznak, csattogtatják a gépeket, vagy még színészeket is hoznak magukkal, kicsit ugyan kiabálnak, vagy még szemetelnek is, de azért ártalmatlanok.

Válaszoltam hát, hogy jó, Veress István az én vagyok.

Erre aztán az a Mészáros Péter átadott egy fényképet,

nézzem meg, mert tudjam meg, igazán különös dolog, de csakis ezért jött ő ide, merthogy megvallja, soha nem járt erre ezelőtt, ráadásul a kép is valahogy véletlenül jutott el őhöz, és mi tagadás, most sem igen érti, miképp, bár ha igaz, legalább ezt reméli, annyi kiderülhet, vajon tényleg itt működött-e az a hajdani fotográfus, aki azt a pillanatot, azokat az arcokat rögzítette, ezért hasonlított a képpel a látványt, és most már azt hiszi, itt a képen a házfal, s ott, a múzeum épülete, az csak egy és ugyanazon lehet.

Így van, néztem meg azt a képet, így van, mondtam neki, ha ez a kérdése, ennyit biztosan megválaszolhatok, ez a kép éppen itt, a dombtetőn készült, vagyishogy a nő és vele a két gyerek egészen bizonyos, hogy itt álltak a múzeum sarkánál, raktárház volt ez azelőtt, tudja, talán még akkor lehetett.

És akkor most mit szól ehhez, nyitotta ki a könyvét, és ott is egy képet mutatott, láttam, ugyanaz a kisfiú, és a ház is, csak a lány és az asszony hiányzott.

Mit szólhatnék, feleltem, hasonlítani erősen hasonlít, ámbár nem bizonyos, hogy ezt is itt csinálták, meg aztán nem is értem, miért olyan fontos ez, akár egy helyen készült, akár nem, hiszen a fényképekben éppen ez a lényeg, fényképezzenek le egy házat százszor, az attól még ugyanolyan marad, ez a kettő is, a könyvben a kisfiúval, és a másik, amin a K. Mária áll a két gyerekkel, ha ugyanitt készült is mind a kettő, nem talállok én abban semmi rejtélyeset.

De még be sem fejezhettem, amikor az a fiatalember megint teljesen elvörösödött, és a szavamba vágott, de úgy, hogy szinte kiabált, és azt kérdezte, hogy jól hallotta-e vajon, én ismerem, aki a képen van, és hogy mondtam a nevét is, tudom, ki az az asszony és a gyerekek.

Persze, bólintottam, tudni éppen tudom, bár éppen nem jogos azt mondani, kik ők, hiszen róluk legfeljebb már csak múlt időben beszélhetünk, de tudom, hogyne tudnám, ki volt az az asszony, aki ezen a képen még most is olyan fiatal, mint ezelőtt húsz évvel, mint ahogy ismertem a két gyereket is, nem azért élek már a faluban több mint ötven éve, hogy elfelejtsem, aki valaha is itt lakott.

Erre aztán már egészen izgalomba jött az a fiatalember, rángatni kezdte a ruhámat, hogy nem akarna ő terhelni engem, de éppen emiatt utazott ide ki Fehérvárról, így mondta: ide ki, és hogy mennyire nagy segítség volna, ha felvilágosítanám, arról is, hogy ki az az asszony, és arról is, amit a gyerekekről tudok, mert van itt valami, amit sehogy sem ért, pontosabban már furcsa volt a számára eddig is, de most, hogy itt állunk, és én a múltat emlegetem, hát ki kell hogy jelentse, ez az egész igenis titokzatosnak hat.

Jó, feleltem neki, és közben azért egy kissé távolabb húzódtam tőle, jó, igaz ugyan, hogy különösebb dolgom éppen nincsen, de talán mégsem megengedhető, hogy az ember beszélgetéssel töltse a munkaidejét, hanem ha akarja, alig egy félóra már, és bezárom a múzeumot, s ha megvár, megyek vissza a faluba, és akkor el is kísérhet, ha akar, útközben és aztán mondjuk a presszóban elbeszélgethetünk, elmondhatom, amit K. Máriáról meg erről a két gyerekről tudok, mi tagadás, nem éppen vidám, s tán még nem is különleges történet, de hogy érdekes, nos, ha utánagondolok, még én is azt mondom, lehet, fiatalember, könnyen lehet, hogy az már igaz.

(Nyári sör kavicsrugdalással, hólyagos az aszfalt)

Ha utánagondolok, még én is azt mondom, lehet, fiatalember, könnyen lehet, hogy az már igaz.

Három óra után, amikor már felakasztottam a köpenyt is az ajtó mögé, ahogyan szoktam, megfésülködtem, aláírtam a naplót, fogtam a táskám, bezártam mindent, s kiléptem a ház elé, de még intenem sem kellett, nemhogy szólni, mert az a fiatalember már ott állt mögöttem,

indulhatunk, kérdezte,

hát hogyne, bólintottam, csak előbb beculcsolok, és a rácsot is behajtom.

És rögtön úgy szegődött mellém, mint valami kiskutya, ami megérzi, hogy jó emberére talált, vagy mint egy hálás tanítvány, aki másra sem ügyel, csak hogy el ne mullassza a tanító egyetlen szavát is, sétáltunk lefelé a tóhoz, a kijáráthoz vezető kavicsos úton, süttött a nap, csillogott a köveken, a leveleken, de még a bőrünkön is, sárgán, mint a sör, és ahogy éreztem ezt a meleget, a lombok mocanárait, hallgattam az ágak között motozó madarakat, hirtelen még szólni sem tudtam, mert arra gondoltam,

micsoda kérdés!,

a fák, lám, mennyit nőttek ezek a fák, húsz év, harminc év, és akkor már az emlékek úgy kavarodtak elő bennem, mint az elsőnek préselt zavaros szőlőlében bukkannak fel és süllyednek el újra a benne maradt szőlőhéjak és lecsupaszított csumák, erről beszéljek ennek az idegen fiatalembernek, erről?,

hogy hogyan múltak el velem az évek, napok és órák, és hogyan élnek velem az emlékek?, képek, amelyekben már nem is tudom, hogy megtörtént-e, ami az emléken él, vagy csupán maga az emlékezés teremt újabb és újabb képeket, igen, hiszen nem lehet úgy visszagondolni a több mint húsz év előttré, hogy közben mindazt kirekeszthessem, ami azóta, húsz esztendő óta megint csak rárakódott, visszaemlékezhetem-e például K. Imrére, K. Máriára, vagy hát mindig is magamat látom csupán, ahogy keresztülbukdácsolok az azóta eltelt időn,

nem csoda, hogy meg sem birtam szólalni, míg végül elfogyott a fiatalember türelme is,

nos, Veress úr, kérem, mondja, miért hallgat, meggondolta talán magát,

ugyan, nem erről van szó, fiatalember, elgondolkodtam csak, és mi tagadás, hirtelen annyi minden jutott az eszembe, hogy szinte belekezdeni sem lehet, de jó, figyeljen hát, hallgassa, amit tudok.

És akkor már lent jártunk egészen a tónál,

nézze csak, mutattam neki, most ugyan nyár van, sekély a víz, de hinné-e, hogy volt már úgy is, ez a kis sziget szinte ki se látszott, és körben, egészen a patakig, de még a túloldalon is, a falu alatt mindenütt állt a víz, akkora havak és akkora olvadások voltak itt hajdanán, vagy nézze ezt a parkot, képzelje, itt volt nem messze egy hatalmas fa megmaradt csonkjja, azé a fáé, amit még maga a kastély dicsőséges ura, a fenséges József főherceg döntött a földre, hogy kétkezi munkásként szolgálja a családja fennmaradását és a nevezetes vörös csillagos százharminchárom napos tanácsköztársaságot...

Bocsásson meg, szólt közbe torokköszörülve az a fiatalember, igazán, mindez igazán nagyon érdekes, csakhogy ön az imént azt említette, hogy ismeri azt az asszonyt, akinek a fényképét megmutattam, mi több, a nevét is mondta, és ha nem haragszik, engem ez érdekelne elsősorban.

Hogyne, fiatalember, feleltem, hiszen arról beszélek, csakhogy maga pedig azt ne

higgye, hogy olyan könnyű volna egy történet kezdetét kijelölni, látszik, hogy még nagyon fiatal, igen, olyan lehet maga is, aki azt hiszi, mintha éppen tetszése szerint vagdalózhatna az ember mindabban, ami már elmúlt, holott minél messzebbre kerülnek a dolgok, azt kell látni, annál szorosabban fonódnak egymáshoz, remélem, ha befejeztem, megérti majd, miért.

És ballagtunk lassan a műút szélén, és néztem a felhólyagosodott aszfaltot, hirtelen eszembe jutott, hogy igen, alighanem ott kell elkezdenem, amikor a K. Imre ide, a faluba érkezett.

Hát a K. Mária, fordultam ahhoz a fiatalemberhez, mint már mondtam, úgy hívták azt az asszonyt,

K. Mária egy bizonyos K. Imre húga volt, azé az emberé, aki hetvenben vagy hetvenegyben, nem is tudom pontosan, melyik évben jött a faluba, az biztos, hogy már a hatvannyolcas dolgok után két vagy három évvel. Rebesgettek itt sok mindent, hogy az akkori agronómus hozta ide, az ő embere, merthogy valami volt ott, valami pesti ügy, ami ugyan nem súlyos, de mégsem árt, ha nincsen szem előtt, és hogy méhésznek vette fel a téesz, pedig hogy a K. Imre soha nem próbálta azt a szakmát még korábban, lehet, hogy így történt, lehet, hogy másképp, én nem tudom.

Egyszer csak megjött a fővárosi vonattal, nem is hozott mást, csak egy hátizsákot, ment az irodába, a rá következő napon pedig beköltözött fel a kastély mellé, a régi uradalmi házba, igen, abba, ahol most a múzeum van, s ahol akkortájt csak mindenféle haszontalan holmikát raktároztak el. És hogy értette-e a méhészetet, nem is olyan fontos, mert meg kell hagyni, nem pihenni jött, rendszeren dolgozott; kifoltozta a birtokról összeszedett régi kasokat, és csinált újakat is, kiirtotta körben a bozótost, egyszóval elvégzett mindent, ami kell a méhekhez. A baj csak az volt, hogy még szinte körül sem nézett, ahogy mondani szokás, egyszóval néhány hónap múltán az a K. Imre valamilyen összekeveredett egy cigánylánnyal, aztán meg az a lány, nem is emlékszem már, hogyan hívták, szóval az a lány hasasodni kezdett, össze kellett házasodniuk, év végére pedig, talán karácsony körül megjött a gyerek. De valami csak nem lehetett rendben, korai volt a szülés, meg talán az orvosnak sem szóltak, szégyenből-e vagy hanyagságból, ki tudja, a lényeg az, hogy aztán már a mentőt sem hívhatták, mert az asszony elment, mire a gyerek kinyitotta a szemét. És hogy ne kelljen gondozásba adni, a K. Imre azt mondta, van neki egy húga Budapesten, aki majd ellátja a csecsemőt, rá lehet bízni, higgyék el.

Na, így jött ide a faluba az az asszony, akit kérdezett, a K. Mária.

Az volt az a tél, hogy annyi hó esett, tavaszra is alig olvadt el, aztán meg a patak kiöntött, úgy, ahogy már mondtam, a tó is, és végig a kertek alatt mindenütt. Igazán, mintha valami árvíz támadt volna ránk, akár a televízióban amiket néha látni, amikor pedig végre felszáradt, mintha csak a visszamaradt sárból nőnének, mindenféle furcsa virágok nyíltak ki a patak oldalában, a kukoricaföldek helyén. Még a martonvásári kutatóból is jöttek megvizsgálni, annyira különös virágok voltak, nem is látott ilyenekeket erre felé addig senki sem, szegfűformák és rózsafélék, és olyanok is, hogy még hasonlítani sem igen könnyű, aztán megállapították, hogy nem lehet más oka, csak a régi főhercegi rosariumból meg a híres virágoskertből ideszármazott magok, a mindenféle külszágokból ideteremtődött növények maradványai, bódító illatú, színes virágok, hány évet kellett átvészelnünk az avar és a föld alatt, míg a víz életre keltette őket, de persze meg is változtak, a sok idő vagy a vegyszerek, a műtrágyák, legalábbis ezt mondták azok a martonvásári kutatók, hogy olyanok, talán már a hajdani főkertész

sem ismerhetett volna rájuk. De aztán egyszerre csak elhallgattak a virágokról, igaz, előtte még az iskolába beköltöztettek egy embert a feleségével meg a kislányával, hogy gyűjtögesse tovább a magokat és a leveleket. Csakhogy kisvártatva, ha jól emlékszem, még a rá következő télen kiderült az is, miszerint a termelészövetkezet méhei, azok a méhcsaládok, amiket a K. Imre gondozott, teljesen rászoktak ezeknek a különös virágoknak az illatára, szinte már csak onnan gyűjtötték be a nektárt, s ettől vagy mástól, soha nem tudták ki igazán, de legalábbis valami ilyenfélét lehetett hallani, a beszállított méz is megváltozott, a tavasz végére előbb csak a méhek vadultak meg, nem is viseltek el más embert, csak a K. Imrét engedték a kasokhoz, a begyűjtött méznek pedig már az ízében is volt valami kesernyesség, azt beszéltek, mintha egy ritka fűszert ráгна az ember, ráadásul még valami gyógyszerről is szó volt, hogy az a kesernyesség éppen úgy viselkedik, mint egy orvosság, de ha valamiképpen többet evett volna az ember, mint szabad, akkor már gyilkoló méreg. Elővették néhányszor a K. Imrét, behívták, vagy volt olyan, autóval jöttek érte, mintha ő tehetett volna bármiről is, de mindig hazaengedték hamar, ő meg nem az a fajta volt, aki elbeszéli, hogy mi történt velem, még a kocsmába is csak félévente ment le, s akkor is megállt a pultnál, ott ivott. Így aztán csak találgatás folyt a faluban, meg azt a kirendelt martonvásári kutatót próbálták szóra bírni, ha ugyan kutató volt valóban, mert erről is suttoztak akkor már sok mindent, talán sejti, hogy ment az akkoriban.

És különben már vagy az első, de lehet, hogy már a második évben a K. Imrét beosztották a termelészövetkezet tehenészetéhez is állatgondozónak, így aztán a K. Mária már hajnaltól teljesen magára maradt a gyerekekkel, mosdatta és etette, mintha a sajátja volna, fenn éltek a régi raktárházban, de hogy mivel is ment el ott a nap, nemigen firtatta azt senki, és ugyan ki járt volna a dombon, még vasárnap sem, akkor még nem volt szokásban errefelé a sétálgatás. Bár éppen megnézték azért jó páran azt az asszonyt, fiatal is volt, és szép is, még a boltba is városi ruhákban járt, és egyedül élt, ha a bátyját és a gyereket nem számítjuk. Beszéltek róla persze, jót is, rosszat is, voltak, akik látták, hogy néha az egyik laktanyai katonai terepjáró fuvarozta, de hogy mi lehetett e mögött, azt én nem tudom.

Tudja, sok katona volt itt akkor, a falu mellett még egy laktanya is, főleg építők, akik átjártak két faluval odébb az erdőbe, Lovasberénybe valami munkára. Építkezés, csak annyit mondtak néha.

És a gyerek!, Veress úr, mondja, hogy hívták a gyereket?,

vágott közbe újra csak az a fehérvári fiatalember, az a Mészáros, de megint olyan izgatottan és türelmetlenül, vörös volt az arca, láttam én azt rögtön, a szeme pedig csillogott, mint aki fél, mintha legalábbis valami veszély fenyegetné, és kizárólag annak a gyereknek a neve menthetné ki a bajból.

A kereszteződésben, az ABC előtti buszváróban álltunk akkor már, az a fiatalember belekapaszkodott a ruhámba, úgy kérdezett, de közben meg újra csak előrángatta a hóna alól a könyvét, abból is a fényképet, és lobogtatta a szemem előtt, mintha anélkül meg sem érthetném, miről beszél.

Zoltán volt, úgy emlékszem, fiúgyerek, persze láttam én is sokszor, az a fajta fekete hajú, mint a tömör gumi, de a szeme meg kék, azt láttam elégszer, bámult csak, ahogy K. Mária cipelte magával mindenhová.

Zoltán!, kiáltott fel a fiatalember, úgy, mint aki mondjuk legalábbis pénzt talált az útszélen, de rögtön aztán le is hajtotta a fejét, és szinte suttogva ismételte el: Zoltán, Kőrösi Zoltán, Kőrösi Zoltán.

Néztem rá gyanakodva, mert hirtelen az eszembe jutott, hogy lám csak, lám, talán mégsem olyan ártatlan ez a jövevény, mint amilyennek látszik, az előbb is kis híja volt, hogy megvadul, és tépkedi rólam a ruhát, és akkor aztán hiába a szombat délután, hiába van fényes nappal a falu közepén, ugyan kiabálhatok, túl közel a presszó, szól a zene is, nem figyelne ide senki sem.

Tudja, mit, jöjjön, fiatalember, mondtam neki, igyunk itt a presszóban egy pohár sört, kijár az mindenkinek egy ilyen augusztusi szombat délutánon!,

azzal meg is indultam előre, gondoltam, ha akar, jön majd velem, ha nem, hát én aztán azt sem bánom.

(Félhomály, avagy hogyan szárad a pohár falán a sörhab, vörös téglácska a százforintosokból)

Azzal már meg is indultam előre, gondoltam, ha akar, jön majd velem, ha nem, hát én aztán azt sem bánom.

És akkor nem is egyet ittunk aztán: jó volt az a sör, hideg, buborékos, úgy csúszott le az első pohárral, hogy szinte észre se vettem, az a fiatalember meg rögtön fölállt, hozott a Szabó Évától két újabbat, de az már korsó volt,

hogy ne kelljen olyan sokszor fordulni, hunyorított rám,

igaza van, fiatalember, feleltem, az ilyen jóból nem árthat meg még a sok sem.

Sütött kint a nap, a televízióban valami zenére ugráltak és mutogattak mindenféle sapkába meg színes ruhákba öltözött emberek, a rácsos ablakokon bevetődő fénysugarakban cigarettafüst lebegett, egyszóval majdnem olyan szombat délután volt ez itt a presszóban, mint a többi.

Tudja, forgattam meg a korsómat,

tudja, mondtam annak a fiatalembernek, ez egy olyan történet, ha nem emlékeznék, hogy így volt, talán magam sem hinném igazán.

Az a szerencse, hogy az én feleségem akkoriban itt dolgozott szemben a postán, látott hát és hallott sok mindent, ami a faluban történt, ő beszélt arról, hogy a Poschner Károly, aki az itt lakó Poschneréknek volt a rokona, és ötvenhatban kiment az országból, Pestről ment el, és aztán meg sem állt Hollandiáig, na, ez a Poschner Károly egyszer csak leveleket kezdett írogatni a K. Máriának. A vegyesboltban volt egy asszony, az is Poschner lány, a feleségem szerint az szerezte össze őket, mert addig beszélt a K. Máriának, meg kiküldte a K. Mária nevét Hollandiába, egyszóval hirtelen jönni kezdtek külföldről a levelek. És ha eleinte nem lett volna is ebben semmi különös, de ezek, a Poschner Károly és a K. Mária ugyan még soha nem is látták egymást, és mégis folytonosan leveleztek, mi több, aztán egyre gyakrabban írtak, havonta, kéthetente, hetente, aztán már egy héten többször is, míg végül már olyan levelezés alakult ki közöttük, mintha akár szerelmesek volnának.

Megtörtént például, hogy a Poschner nem is egy borítékot küldött, mi több, megszámozták őket, hogy milyen sorrendben kell felbontani, a K. Mária pedig ugyanígy, sőt aztán már azt is ráírta, hogy melyik napon és hány órákor szabad feltépni a borítékot, hogy végül oda jussanak, hogy szinte nem is levelezés volt ez, hanem egy igazi jelrendszer, amiben minden egyes levél egy-egy újabb szót jelentett a párbeszédben, igen, a folyamatos levélírással éppen egyszerre vették kézhez a küldeményeket, és az utasításokat betartva éppen egyszerre bontották fel a borítékokat, állítólag teljesen úgy, mint akik egymással társalognak,

rá volt írva például az egyik borítékra, hogy pontban délután négy órákor bontható

fel, és ha mondjuk meg is érkezett már korán ebéd után, vagy éppen a megjelölt dátum előtti napon, hát a Poschner Károly a vázának támasztotta az ebédlőasztalon, várta, teljen az idő, és a K. Mária akkor is csak félretette, az ágyára, a párnájára fektette, és bár nézegette, forgatta, de bizony idő előtt semmi pénzért nem bontotta volna ki, és közben boldog volt és örült, mert tudta, hogy éppen így tesz a Poschner Károly is Hollandiában, mert ő is érti, hogy ez a maguk kitalálta játékszabály már olyan, mintha a testük és a hangjuk nélkül, soha-soha nem látva egymást, de mégis személyesen tudnának szólni, ráadásul olyan őszintén, ahogyan az ember, ha szemtől szemben áll a másikkal, hát úgysem lehet képes,

így aztán azt is megérthették és megírhatták, hogy ez a folyamatos levelezés a legjobb és legcsodálatosabb dolog, ami egyáltalán megtörténhetett velük, és hogy miképpen alakult át azóta minden hét és aztán minden nap, aszerint, hogy jött-e már a levél, hiszen mindkettőjük életében a postás érkezése és a boríték felbontása lett az az óramutató, az az egyre gyorsuló ütem, ami nem csupán felosztotta az időt, de azt is bejelölte, mi a fontos és mi nem, aszerint, hogy mi az, ami a körülöttük kavargó hétköznapokból beleférhet a levelekbe, és minek kell a külvilágból említetlenül elsülyednie.

És ahogy múlt az idő, a következő tél elejére már ott tartottak, hogy arról írtak, miképpen tudhatnák együtt tölteni a karácsonyt, persze utazásról szó sem lehetett, hát megállapodtak részletesen mindenben, hány boríték érkezzen még addig, pontos útmutatással, időbeosztással, óra és perc, és hogy melyiket mikor szabad felbontani, mi több, a legutolsónak még a helyét is megszabták, hogy csakis a karácsonyfa tövében olvasható el, hiszen így lesz az is egy karácsonyi ajándék, egy olyan meglepetés, amit ugyanazon percben élhetnek át, boldogság, aminek nem számít, hogy valahol egy csatornaparti vörös téglás hollandi házban vagy a kastélyparki régi raktárban áll a feldíszített fa, mert azokban a percekben eltűnik az idő, és megszűnik a távolság, ők lesznek csak, és a levelek, hogy lássák a betűket, és hallják a bennük megszólaló üzeneteket, hát igaz is, kit érdekelhet, hogy még soha nem látták egymást, kinek lehet fontos, milyen is az a hang valójában, ami a levélben van, az az erősebb valóság.

De tudja, emeltem a fény felé a söröskorsót, tudja, fiatalember,

a furcsa az volt, hogy mindeközben, mondtam már, amíg folyt ez a levelezés, a K. Mária persze gondozta és nevelte a K. Imre fiúgyerekét, senki nem mondhatott rá egy rossz szót sem, bevásároltak, dolgozgattak a ház mögött a faszor szélén felásott kis konyhakertben, igazán úgy voltak együtt, akár egy anya és a fia, csak éppen ahogy múlt az idő, és nőtt az a gyerek, hát a K. Mária meg mintha egyre fiatalodott volna, persze nem a külseje, de ahogyan viselkedett, látták őket nemegyszer, akár két játszótárs, egy kislány és egy asszony, mégis leültek az árokparton, füveket tépegettek, vagy elhevertek a mezőn, órákig bámulták a bogarakat, hanyatt fordulva a felhőket, négykézláb jártak a bokrok között, éppen, akár az unatkozó gyerekek, nem is igen tudott a K. Mária válaszolni, ha megkérdezték tőle, ugyan éppen mit csinálnak.

Hetvenöt vagy hetvenhat körül, nem is tudom, húsz éve már, fiatalember, maga akkor talán még nem is élt,

húsz év, mondom, hiszen mondom, még belegondolni is nehéz, az biztos, hogy akkor már az iskolánál lakott az a kutató, a Fábián, aki a martonvásári intézettől költözött a faluba, de még fél év sem telt el, és elment tőle a felesége, ő meg a lányával magára maradt, hát megtörtént gyakran az is, hogy odakérte a lányát K. Máriához, vigyázza arra is, ha már a K. Zoltánt úgysem adhatja az óvodába, ne legyen mindig láb alatt az ő lánya, az Éva sem, így aztán hármásban voltak, a K. Mária, a K. Zoltán és a kislány,

a Fábián Éva, és egyre többet is, merthogy az a két gyerek meg nemsokára olyan volt egymásnak, akár a testvérek, mentek az út szélén vagy a nyakig érő fűben, és fogták, el sem akarták engedni egymás kezét, mögöttük meg az asszony, mintha az övé volna mindkettő, lépegetett csak, dúdolgatott.

És a K. Mária már annyi levelet kapott Hollandiából, hogy a postás nem is vitte fel a dombra a küldeményeket, lent hagyta a kastélyparki vaskapunál, vagy amikor a K. Mária bement, hogy felbélyegezze és feladja a maga borítékjait, hát ott rögtön a kezébe nyomták az aznapi csomagot, így működött ez a rend két vagy három éven át is, vagy tovább, meg nem mondom, olyan évek voltak, hogy összefolytak a hónapok,

csak hogy egy nap, ősz volt, erre emlékszem, szüret ideje, amikor mindenki csak az esőkre, a szőlőszedésre, a cukorvásárlásra és a préselésre gondol, mossák a ládákat, kiszellőztetik a pincét, megveszik a húsokat a pörköltökhöz,

de a K. Mária persze akkor is csak a levelek érdekelték, ám hiába leste a kastélyparki kaput, és hiába kérdezősködött a postafiókban is, mert nem jött semmi aznap, mint ahogy nem érkezett levél a rá következő napokon sem, eltelt egy hét, aztán a második is, egyre lassabban múlt az idő, ám sehol semmi híradás,

csak hogy ő nem adta fel, úgy viselkedett, mintha mi sem változott volna, nap mint nap feladta a maga levelét, és megkérdezte, hogy vajon jött-e a részére valami, hiába integettek már, ahogy belépett, hogy nem, nincsen, sajnos ma sem jött semmi, összeszorította a száját, bólintott, és felragasztotta a bélyegeket, aztán már fordult is ki, ment a bicikliállványnál hagyott két gyerekhez.

És már rég leesett a hó, amikor újra jött egy hollandiai levél,

tudatja, hogy beteg volt, nagyon beteg, írta a Poschner Károly, kórházban feküdt, és még írni sem tudott, a K. Mária küldeményeit is már hazaérve kapta kézhez, ez volt a legjobb a gyógyulásban, vagy éppen ettől gyógyult meg, igenis, ő így hiszi, hogy végre olvashassa őket, és órákig ült az ablaknál a fotelban, mint akit elvárásoltak, mert betűről betűre beszéltek hozzá azok a levelek, elmondták, hogy van valaki, akinek fontos az ő gyógyulása, van valaki, aki ott él az ő életében, és helyet ad neki a saját napjaiban, íme hát itt a válasz, de ezek csak szavak, mert most meg sem kísérelhet arról beszélni, mit jelent a számára K. Mária, ha valaki olyan beteg volt, mint ő, hogy megérintette már az elmúlás, órákig, napokig nézte mozdulatlanul a fehérre festett mennyezetet, megtanult választani az élet dolgai közül, igen, milyen esetleges és kopott minden szó.

És akkortól újra csak sűrű egymásutánban érkeztek a külföldi levelek, majdnem úgy, mint régen, ám mind gyakoribb lett bennük a sürgetés is, hogy K. Mária utazzon el Hollandiába,

persze a gyerek, a gyerekek, és minden mást is nehéz elrendezni, de néhány hét igazán nem nagy idő, egy beteg ember életében viszont másképp kell számolni a napokat.

Végül aztán már a K. Mária is kezdett hajlani, néha elidőzött a postai üvegablaknál, arról beszélt, hogy Hollandiában nagy gátak, kőfalak védik a földeket a tengertől, és éjjel-nappal hallani a víz és a szél zúgását, és hogy ott szinte mindenki csak biciklizik, a csatornákon pedig kis kőhidak vezetnek át, vagy csigakerekes faalkotmányok, amiket felemelnek, ha egy magasabb hajó arra jár,

tulajdonképpen miért is ne utazhatna ő oda, hajolt a pult fölé K. Mária, a meghívólevelet és a pénzt megkapná külföldről, neki csak szólnia kell, és már jön is az úti-költség, s annyira talán még nem öreg, hogy félnie kellene egy ekkora úttól, igen, mondjuk a nyár elején, ha nem történik semmi, hát úgy gondolja, nekivág.

És a tavasszal bebusozott Bicskére útikönyvet venni, a vegyesbolti eladónővel pedig már úgy beszélt, akárha rokonok volnának,

megyek, jelentette ki határozottan, elutazom, éppen itt az ideje már.

Így történt, hogy a készülődés izgalmaiban, a vacogtató elhatározás lázában eleinte fel sem tűnt neki, hogy vajon miért is rövidülnek meg szinte sorról sorra a hollandiai Poschner Károly levelei, nem törődött azzal, hogy kis idő múltán már csak valami szűkszavú tudósítások érkeznek, és hogy eleinte csupán ki-kimarad egy-egy nap, majd már észrevétlenül többségre jutnak a levéltelen hétköznapok, igen, észre sem vette volna talán mindezt, csakhogy a tavasz végével egyszeriben nem jött több levél.

Betegség, istenem, megint csakis valami betegség lehet, panaszkodott a vegyesboltban, ki tudhatja, mi történt vele, most már igazán oda kell utaznom, hiszen ha segítségre van szükség, nálam jobbat úgysem találhat, odautazom, vonattal, sok pénz, de megszámlaltam pontosan, és azt hiszem, nem lehetetlen, megcsináltatom az útlevelet, és már indulhatok, jelentette ki a pult fölé hajolva,

elmegyek, ismételte még egyszer, de az eladónőtől hiába várt választ.

És a következő héten K. Mária felült a bicskei buszra, hogy a járési rendőrségnél kitöltse az útlevélkérő lapot, okmánybélyeget vásárolt, és a műszaki bolt melletti fényképésznél igazolványképet csináltatott, hogy aztán délutánra már leadhassa a szükséges papírokat, persze a mellékelendő felbélyegzett borítékkal együtt, és már el is köszönt a leereszthető ablakocska mögött ülő ügyintéző nőtől, amikor kinyílt az egyik fehérre mázolt ajtó, egy öltönyös, nyakkendősférfi hajolt ki rajta,

maga, kérem, jöjjön be egy pillanatra, intett K. Máriának,

és ő azonnal felállt, bement a férfi után a szobába,

csukja be az ajtót, és aztán üljön le, kérem, szólt rá a férfi, már az íróasztala mögött ült,

igen, felelte K. Mária engedelmesen, és ahogy az asztalhoz lépett, látta, a férfi az ő útlevélkérő lapját tartja a kezében,

miért is akarna maga Hollandiába utazni?, emelte fel a tekintetét az öltönyös,

baráti látogatás, felelte K. Mária,

szóval ennyi az egész, biztosan?,

igen, csak ennyi, bólintott K. Mária.

És akkor az az öltönyös férfi előbb csak elmosolyodott gúnyosan, de aztán hirtelen felpattant a székéről, és elvörösödő arccal kiabálni kezdett,

ismerjük mi az ilyen barátságokat, nagyon is jól ismerjük, tudjuk, mi rejlik az effajta kapcsolatok mögött, kiabálta egyre hangosabban, miközben áthajolt az asztal fölött, és az arca már egészen közel nyomult K. Mária arcához,

maga azt hiszi, hogy ilyen könnyedén átverhet bennünket, üvöltötte, és a szájából minden egyes szónál fröcskölt a nyál, fényes cseppeket hullajtva az íróasztalra,

hát nagyon téved, sziszegte akkor az a férfi, nem is tudja, milyen nagyon,

és hirtelen visszahuppant a székre, mint aki teljesen megnyugodott, kihúzta az íróasztal egyik fiókját, és egy kemény fedelű dossziét dobott K. Mária elé,

tessék!, nézze!,

csak ennyit mondott, és megoldotta az irattartó zsinórját, hogy K. Mária láthassa, időrend szerint ott sorakoznak szépen egymásra rakva az ő Hollandiába írt levelei, s alatta, a másik kupacban pedig azok a levelek, melyeket ő kapott, két levélhalom, vas-kos és szinte egyforma nagy mind a kettő,

érthetetlen, de nemhogya lemásolva voltak, hanem pontosan azok, ugyanazok a levelek,

a dosszié kemény karton fedőlapja elmaszatozta az íróasztalra fröcskölődött nyál-
cseppeket.

És amikor a nyár elejére egy vastag, lepecsételt borítékban megjött az útlevel, K. Mária leemelte a szekrény tetejéről a bőröndöt, azt a kis koffert, amiben a ruháit hozta magával néhány éve a pesti vonaton, hogy beköltözzön a kastélyrom mögötti régi rak-
tárházba, bepakolt hát újra, mint aki tudja, hosszú útra megy, és nem csak a kilomé-
terek száma, messzire utazik más értelemben is, bár ilyentájt meleg lehet ott is,

sok ruha talán felesleges,

egymásra simította a százforintosokat, kis kötegbe, sovány, vörös téglácska a kony-
haasztalon.

És már összerakott mindent, levelet küldött Hollandiába, hogy adja át, aki tudja, még akkor is, ha a Károly netán beteg, hogy ő nemsokára érkezik,

papíron egymás alatt az országok nevei és a városok, ahogy a vonat halad,

még a jegyet is félrerakták a székesfehérvári állomáson, csak oda kell érte menni, mondani a nevét, akkor lepecsételik, kifizetni, és már fel is szállhat a következő sze-
relvényre, annyi ennivalót csomagol, hogy elég legyen az útra, különben is, üldögélve
nem is igen éhezhet meg az ember, bár az evés közben meg gyorsabban múlik az idő,
efféléken tanakodott,

amikor a postás újra egy hollandiai levelet hozott, talán mert régen járt náluk, vagy mert kíváncsi volt, de most nem hagyta a kovácsoltvas kapunál, hanem felcapatott a
melegben egészen a dombtetőre, és egyenesen K. Mária kezébe adta,

köszönöm, mosolygott rá az asszony, nem is lehet más, csak a válasz arra, hogy uta-
zom,

de amikor feltépte a borítékot, egy fényképes, apró betűs újságcikket talált,

a fotográfián egy szemüveges, kerek arcú, ősz hajú férfi, magas támlájú székben
ülve, a lábán és a derekán kockás takaró, mögötte pedig egy kötényes, fehér galléros,
fityulás asszony állt, a keze a férfi vállán, és mind a ketten vidáman mosolyogtak, és
az újságlapon valami érthetetlen nyelvű szöveg, de mellette egy géppel írt papír is,
gyakorlatlan kéz írhatta, tele félreütésekkel és javításokkal, egy papír, az újságcikk he-
venyészett lefordítása,

hogya városunk közkedvelt és köztiszteletnek örvendő mérnökembere, a magyar
származású Károly Poschner, aki a közelmúltban súlyos betegségen esett át, túlzás nél-
kül mondhatni, napokig élet és halál között lebegett, hogy aztán éppen ott, az elesett-
ségben és a legnagyobb vészben találja meg a régen várt boldogságát, mégpedig az őt
olyannyira odaadóan gyógyító ápolónővér személyében, amint ez látható a képen is,
ahol a már lábadozó Poschner úr s az ő társává szegődött Jennis van Gaal nővér állnak
a városi kórház bejáratánál, kis idővel Poschner úr hazamenetele

és, íme, itt az örömdetes hír, kis idővel kettejük egybekelése előtt,

íme, tisztelt olvasóink, a remény és a szeretet mindig megérkezik, csak felkészülten
kell tudni várakozni rá, mi több, éppen a legváratlanabb pillanatokban ragyoghat fel
egy fénysugár, a házasságkötésről majd még e helyütt, lapunk társasági rovatában be-
számolunk.

Rossz hír jött?, kérdezte a postás K. Máriaat, valami baj?

Nem, szó sincs ilyesmiről, felelte az asszony,

összehajtotta a papírlapot, a fényképes újságoldalt is, és az ajtófélfának dőlt, mint aki hirtelen megszédült,

nincsen semmi baj, mondta, igazán semmi, csak a meleg, egy kis bágyadtság, de nem is számít, a fontos az, hogy megvan a jegyem, holnapután elutazom.

(Korom, búzaszálakkal és cigarettacsikkokkal, és azzal, hogy semminek, de semminek nincsen vége)

De nem is számít, a fontos az, hogy holnapután elutazom.

És, tudja, néztem arra a fehérvári fiatalemberre, arra a Mészáros Péterre, nemcsak mondta, de így is tett, igen, elutazott, mintha nem is jött volna semmiféle levél,

két nap múltán ugyanis K. Mária felszállt a kora reggeli fehérvári buszra,

mindent elrendezett, a konyhaasztalon a papírlap, abból tudhatja K. Imre, mit hogyan kell K. Zoltánnal, egy hét vagy kettő, a szabadságából is telik, és a kisfiú sem olyan kicsi már, elvan akár egyedül is szinte egész nap, két hét, hiszen már több mint öt éve nem maradt magára, ennyi pedig jár egy asszonynak, aki még egyáltalán nem öreg,

nem, ezt senki nem állíthatja.

A maga melletti ülésre rakta K. Mária a bőröndöt, benne a pénz és a térkép, tintával egy lapon a városok nevei. Amerre a sárga Ikarusz eldöcögött, ráérősen félreállt a megállóknban, lassan hajtott végig a házak között, s csak a faluszélen gyorsított, mindenütt a mezőkön szikrázóan süttött a nap, felhőtlen, kék egű nyári reggel volt, hogy szinte fekete árnyékot vetett a busz, meghullámoztatva a különben moccanatlan, már sárguló búzatáblákat.

A város, Székesfehérvár is csendes, kihalt volt, a poros utcákon alig-alig bukkant fel egy-két járókelő, talán a behúzott függönyök, leeresztett redőnyök mögé bújtak az itteniek, vagy itt is hagyták a melegben átlangyosodott falakat, a forró betont, a járdaszélen szürke verebek fürödtek a porban, s a zajra nagy perregéssel lendültek fel a töpörödött levelű fák ágai közé, és ahogy a busz bekanyarodott a Piac téri megállóba, és a sofőr a gázpedált még egyszer a padlóig nyomva felpörgette a kattogva, zörögve küszködő motort, fekete füstfelhő bodrosodott a szemközi alacsony, vedlett vakolatú házakra, az út túloldalán a „Bableves” feliratú kocsmá nyitott ajtajára, repedezett ablaküvegére, és még akkor is a macskakövek fölött lebegett, amikor K. Mária, kezében a bőrönddel, lekászálódott az olajos lépcsőkről, és nekiindult, hogy végigyalogolva a kopott cirádájú Vörösmarty téren, a Széchenyi úton, majd már a Lenin út kockaházai között, s végül megpihelve a megzöldült kupolájú Prohászka-bazilika egyik tömzsi oszlopánál, izzadó tenyerét a bőrönd oldalához törölgetve mihamarabb a vasútállomásra érhesse.

A nagy, koszosbarna állomásépület várócsarnokában is csupán egy-két ráérő utas téblábolt, fehér ingben, trikóban, a kezükben nejlonszatyor, nézegették a standra kirakott újságokat, az üdítőitalok és szendvicsautomata gombjait nyomogatták, vagy egyszerűen csak ültek valamelyik rácsos padon, és arra vártak, hogy múljon az idő.

K. Mária ügyet sem vetett az utasokra, mint ahogy arra a két hatalmas freskóra sem, melyek a terem oldalsó falait díszítették, és szinte éltek az óriási ablakokon beömlő fényben, nem, ő rögtön a nyitva tartó pénztár ablakához sietett, a nevét mondta s azt, hogy a jegyeit félretették, a helyjegyek és a csatlakozások is, úgy tudja, készen várja a csomag, fizetnie kell, és utazhat.

Es így is volt, a pénztárosnő behajtotta a kis ablakot, és eltűnt a fülke hátsó falát

takaró függöny mögött, de kisvártatva, ahogy visszajött, már egy kis tasakot tartott a kezében,

az útlevelét, szólta ki K. Máriának, miközben elhelyezkedett a székén, aztán hosszan számolgatni kezdett, néha-néha egy rejtvényűjsággal legyezte magát.

És amikor K. Mária a félhomályos, hányás- és hűgyszagú aluljárón át kibotorkált az ötödik vágányig, hogy ott, a peronon, az Utasellátó-büfé bódéja melletti sárga padon várja meg a Budapestről érkező nemzetközi gyorsvonatot, és a jegyeket és a kiváltott pénzt az útlevelébe rakta, hogy minden, ami fontos, most már egy helyen legyen,

ült K. Mária a kormos padon, és az idő most már olyan lassan múlt, mintha még az átrobogó vagy éppen megálló, nagyokat fújtató szerelvények is mind-mind ugyanazok lettek volna, folytonosan visszazökkenve egy korábbi érkezés és elindulás mozdulataiba, mint valami ismétlődő, de teljességgel érdektelen színjátékba, a Balaton felé tartó vagonok ablakait lehúzták az utasok, és izgatottan bámultak ki a peronra, az állomásépületre, nézegették K. Máriát is, és kiabálva üdvözölték az indulást, amikor a kalauz sípjelére a vonat újra nekilódult, a felhőtlen ég is úgy ragyogott, mint egy frissen mázolt acéllemez, s mintha még a távolabbi vágányokon veszteglő tehervonatok narancssárga dízelmozdonyai is a sinekhez tapadtak volna, hogy el se tudjanak szakadni a forróságtól, a hangosbeszélő érthetetlen recsegéseitől, a peron fölé lógó nagy, négyszögletes órák kattogásaitól.

És már késő délutánra járt, vöröses fénnel süttött a nap, és megenyhült az idő, meg-megmozdult a levegő is, amikor K. Mária még mindig a padon ült, egyik keze a bőrönd fogantyúján, a másik az ölében, és ő merev háttal, maga elé szegezett tekintettel vizsgálta a felszaradt tócsák halovány csikjait, az eldobált cigarettacsutkákat, papírdarabokat, mozdulatlanul, éppoly mozdulatlanul, mint ahogy a déltájban beérkezett nemzetközi gyorsvonat idegen feliratait nézte, a leeresztett függönyöket a fülkeablakok mögött, hallgatta a hangosbeszélő sürgetését és a kiabálásokat és nevetéseket, a mozdony motorjának hangját, ahogy a tompa dübörgésből éles sivitásba csap át, s aztán a kattogást, ahogy a szerelvény vége is elsuhan a pirosra váltó szemafor mellett, miközben a hangosbeszélő közölte mindenkivel, hogy a nemzetközi gyorsvonat az ötödik vágányról elment.

És amikor már hűvösödni kezdett, és messzebb, ahol a sinek két vágányba futottak össze, égtek a lámpák, mint ahogy az állomás fölött is, a mélykékre sötétült égen is feltűntek az első csillagok, K. Mária felállt végre a padról, fogta a bőröndjét, és visszament a lépcsőkhöz, az aluljáróba, a várócsarnokba, kiment az épület elé, ahol a helyi járatok várakoztak nyitott ajtókkal, a sofőrök a kormánykerékre könyökölve újságot olvastak, vagy a felgumizott laposelemekkel működő zsebrádióikat hallgatták, végigyalogolt K. Mária a szovjet katonai temető mellett, átvágott a lakótelep elfüggönyözetlen ablakú házai között, keresztül a murával felszórt játszótéren és a feltúrt Gáz utcán, a felszedett, halmokba rakott sárga keramikockákat kerülgetve ráfordult a Rákóczi útra, hogy aztán a Romkert vaskorlátja mentén a főtérre érjen, a barnás, poshadó vízzel körbefogott Országalmához, s onnan a Liszt Ferenc utcára, a Piac térre, a buszpályaudvarra, hogy a pénztárcáját előkotorva jegyet váltson, és a neonfényben álldogálva figyelje a bicskei járatot, felszálljon a buszra, és hazautazzon Alcsútra, vissza a faluba, a kastélyparki régi raktárházba, ahol a fákra nyíló ablak mögött egy csendes, hallgatag kislány és egy tehéntrágyától édeskés szagú férfi várta.

Hát ez volt K. Mária hollandiai utazása, néztem arra a fiatalemberre, a Mészáros Péterre, ez bizony,

bár tudni való, arról, hogy miért szánta rá magát az útra, s miként jött vissza még aznap, ezekről a dolgokról az az asszony aztán senkinek nem beszélt, még csak nem is látszott rajta semmi változás, amikor visszatért, és ha valaki az utazásáról kérdezősködött volna, hát csak mosolygott, és mintha meg se hallotta volna, ment tovább, vagy játszott a kisfiúval, így aztán hamar elszoktak a kíváncsiságtól a falubeliek, hagyták, legfeljebb rálegyintettek, bóklásszon a két gyerekkel, a K. Zoltánnal és a Fábián Évával.

Aztán augusztus végére jött még egy hollandiai levél, benne egy házasságkötési értesítés,

de ezzel már senki nem törődött, látszólag még K. Mária sem, vagy csak nem tehetett?

mert két nappal azelőtt a fülledt kora délutánban ő volt az, aki a kastélyparki tó vizében megtalálta a két gyereket, K. Zoltán és Fábián Éva, ott lebegtek akkor már egészen a kis szigetcské széléhez sodródva, a békanyál és a moszat között, arccal a tófenék felé, mintha most is csak valami bogarak után kutakodnának, vagy az apró halak felhőcsapatát riogatnák, ott voltak egymás mellett, akárha egy pillanatra sem engedték volna el egymás kezét, és akik látták aztán őket a partra terítve, elmondhatták, hogy éppen olyan békés, álmódzó volt az arcuk is, mint amikor a patak mellett vagy az út szélén bóklásztak,

csak valami különös sápadtság fehéřítette ki az arcukat, lila volt a szájuk, és a szemüket lehunyták,

se a rendőrök, se más nem találta meg a választ, mi történhetett,

érthetetlen dolog, hányszor pancsoltak, és persze, néha még meg is fürödtek, most pedig ez, ki gondolhatja el, miképpen haltak abba a sekély vízbe a gyerekek, hiába méregették a nyomokat a part menti süppedékben, hiába kérdezősködtek, kihallgatták K. Máriaát, K. Imrét és Fábiánt is, körbejártak a faluban, de mindhiába, eredménytelen maradt minden kutatás, mondták, hogy még a boncolás is Székesfehérváron, sehol semmi,

találgatások és célozgatások, csak éppen semmi bizonyosság, aztán a kastélyparki tó mellől lebontották a szalagokat és a rendőrségi korlátot, esős, őszi augusztus, ennyi volt csupán,

és egy újságcikk a *Fejér Megyei Hírlapban*, a nyári fürdőzések veszélyeiről, az évről évre megmutató tanulságokról, az áldozatokról és a felelőtlen szülőkről, név szerint is megemlítve a legutóbbi tragikus szerencsétlenséget, az alcúti kastélyparki tónál megtörtént esetet.

Hát így, fiatalember.

Mondom, hetvenkilenc volt talán.

Az a Fábián nevű ember visszaköltözött Martonvásárra a kutatóintézethez. Az ősz beálltával aztán K. Mária és K. Imre is összecsomagoltak és elmentek. Hirtelen, de persze mégsem volt meglepő: tudta, akit érdekelt, hogy a K. Imre felmondott a termelőszövetkezetről, a bútorok és a ház pedig már úgysem az ő gondjuk volt. Visszamennek Budapestre, ezt mondták mindenkinek. Ami lehetett, egy-két bőrönd, hátizsák, hát nem volt sok, bár a tész még teherautót is adott nekik.

És tudja, fiatalember, ahogy ezek, a K. Mária és a K. Imre elmentek, itt a faluban senki nem látta többé őket.

Talán még az, hogy aztán az ősszel, igen, még ugyanabban az évben újra levelek

jöttek Hollandiából, színes bélyeges, hosszúkás borítékok, ott heverték a postán, a feleségem se tudta, hová küldhetné, hiszen nem volt, aki megmondja, merre lakik akkor már K. Mária. Igaz, ami történt, el is vette az ember kedvét a kérdeztétől, az effajta halállal közelbe kerülni aligha jó jel bárkinek, nem volt mit tenni, visszairányították a küldeményeket a feladóhoz,

vissza: Károly Poschner, Hollandia.

Na jó, kint sincsen már olyan meleg, azt mondom, elég a sörből, tudja, fiatalember, én aztán rettenetesen meg tudok éhezni már egy pohárnyitól is, szóval megyek haza ebédelni, éppen itt az ideje.

Megyek, fiatalember, úgys elmondtam már mindent, ami érdekes lehet, hát nem?, megyek.

Zoltán Gábor

FÖLDET VENNI

– Még csak egy pokróca sincs – mondja az asszony. – Biztos vagyok benne.

– Csak ne nagyon integess neki. A végén még átjön. És akkor aztán megtudakolhatjuk, hogy van-e pokróca.

– Ő integetett. Láttad.

– Láttam.

– Én csak visszaintegettem.

– Láttam. Az lesz a vége, hogy átjön.

– Abban se lenne semmi különös. A szomszédok átjárnak egymáshoz.

– Én nem járok át.

– Más szomszédok átjárnak.

– Én nem is vagyok szomszéd – mondja a férfi.

– De! szomszéd vagy – mondja a gyerek.

Alulról látom őket. Hosszúak! Csupa vékony kar, láb, lapos has.

Még a lábujjuk is vékony.

Azt hiszik ezek, meg lehet úszni a zsírt?

Előbb vagy utóbb zsírban fognak feredni, olajban rotyogni, mondd, hogy én mondtam!

– Nem vagyok szomszéd – mondja a férfi.

Férfi?! Ez az alak nem jár meccsre. Nem tudja, mi a különbség házmester és hosszúlépés között. Nem olvas újságot. Se ellenzékit, se kormánypártit. Még csak valami női magazin, olyat se vesz a kezébe.

Nem látni rajta szőrt.

– De vagy – mondja a gyerek. – Mindenki szomszéd.

– Csak én nem.

– De igen.

– De nem.

- De igen! Az vagy.
- Jön.
- Csönd.
- Biztos nem marad soká.
- Felőlem maradhat. Én úgyis mindjárt indulok le a faluba, a vonathoz. Aztán beülünk a barátommal a kocsmába, és kivárjuk... Miért kell, hogy pokróca legyen?
- Mert ahol pokróc van, ott melegség van – mondja az asszony.
- Nálunk van pokróc – mondja a gyerek. – Nálunk mindenhol van pokróc.
- Pokróc, terítő, falvédő, szőnyeg – sorolja az asszony. – Ezek nélkül egyszerűen...
- Szevasztok. Ti vagytok a szomszédok.
- Mi vagyunk – mondja a gyerek. – Szevasz.
- Jó napot – mondja az asszony.
- Szevasz – mondja az idegen.
- Engedje meg, hogy bemutassam a – kezdené a férfi, de az idegen leállítja:
- Tudom. Láttam lenni az útnál, a táblán a neveteket. Én is kitettem a táblámat. – Körülnéz. A kert. A ház. A kilátás. – Te valami művész vagy.
- Hát...
- A férjem énekes.
- Nem ismered meg?
- Ti már találkoztatok? Az operában? Hol?
- Operában? Az kéne még!
- Bőre barna. Trikója hálós, látni engedi a zsirosan csillogó testet, a fekete szőröket. Mintegy tizenöt évvel idősebbnek tűnik, mint a házigazda. Ujja vastag, körme rövid. Haja kurtára nyírva, ritkás. Arca borostás.
- Nem vár noszogatásra, leül a tornácon.
- Szék nyikordul: a bútordarab nincsen szokva ekkora tömeghez.
- Nekem nemsokára el kell mennem, tudja... – kezdi a férfi, az idegen közbevág:
- Zavarok?
- Épp az, hogy nem – mondja az asszony. Leül ő is.
- Mármost, ha az asszony úgy találja, hogy az idegen nagyon is figyelmesen szemléli őt, azt is tudnia kell, hogy ruhája – olyanfajta, szorosan simuló nadrág, ami egybe van szerkesztve a csizmával, fölül pamuttrikó, semmi egyéb – olyan benyomást kelthet az idegenben, hogy a háziasszonynak egyáltalán nincs ellenére, ha a látogató megjárhatja rajta egy kicsit a szemét.
- Nem érdekel, mit gondol – gondolja az asszony. – Csak bámuljon. Tudja meg, hogy egy nő van a szomszédban. Egy nő, akit minden áldott nap simogatnak, csókolnak és basznak. De nem olyanok, mint ő. – Mosolygásba fog. Rámosolyog a fiára. Rámosolyog a férjére.
- Rámosolyog az idegenre.
- Örülünk, hogy megismerhetjük. Hogy megismerhetünk... Csak közben a házigazdának majd le kell mennie a vonathoz. Egy barátja jön ki hozzánk.
- Csönd.
- Az egyetlen barátja. Régebben ismeri, mint engem.
- Annál is régebben, mint engem? – kérdezi a gyerek.
- Sokkal régebben. Alig voltam idősebb, mint te most, amikor megismertem. Tulajdonképpen ő nevelt.

- Akkor öreg.
- Az. Öreg.
- Azt beszélük, te valami kamionsofőr voltál – mondja az asszony.
- Hol?
- Görögország, Törökország, arabok...
- Hol beszélük?
- Itt. A hegyen.
- Csönd.
- De olyat is hallottam, hogy katona voltál. Hivatásos. Esetleg zsoldos. És most eleged lett, visszavonultál.
- Ezt is a hegyen beszélük...?
- Ezt a faluban.
- Katonai sátrád van – mondja a gyerek.
- Neked meg jó labdád.
- Új.
- Majd focizunk.
- Az nem focira való – mondja a férfi. – A folyóban fogunk vele labdázni.
- Minden labdával lehet focizni.
- Tollással is? – kérdezi a gyerek.
- Azzal is.
- És veszélyes? – érdeklődik az asszony.
- Mi? – kérdezi az idegen. – A foci?
- A... a kamionozás.
- Hát... Vannak dolgok.
- Vagy a katonáskodás.
- Ott is vannak.
- Tőlem labdázhatunk – mondja a gyerek. – Ha akarsz.
- A férfi bort és poharakat tesz az asztalra. Kihúzza a dugót a palackból.
- Sör nincs? – kérdi az idegen, és választ se várva és föl se állva székéből, mert ül-tében is eléri a hűtőt, kinyitja. – Van. Sör és konyak. Én azt fogyasztok. Nyitó?
- Isznak.
- Nem szép tőled, hogy meg se ismeresz – mondja az idegen.
- Tessék? – kérdi a házigazda.
- Nem akarsz megismerni.
- Nem ismerem. – Udvarias, de bizony kelletlen mosoly a házigazda képén. – Sajnálom. Nem.
- Nem?
- Nem.
- A férjemnek rossz az arcmemóriája. Nem kell rá haragudni. Már volt, hogy mindjárt a bemutatkozásnál megmondtam: ha holnap véletlen összefutsz a férjemmel, és ő nem ismer meg, az nem bunkóságból van, csak nem ismer meg. Nem kell rá haragudni... Honnan ismeritek egymást?
- Nem ismerjük egymást – mondja a férfi. Iszik. Apró kortyok, lassú nyelések. Néz le a völgybe, áll, vállát a tornác oszlopának döntve.
- Elmentél Debrecenből. Felénk se néztél.
- Miért mentem volna Debrecenbe?
- Nem szeretem, ha valaki belecsinál a fészkébe.

- A férjem pesti.
 – Az más – mondja az idegen. – Konyak nincs?
 Rázza a fejét a házigazda. Látni a szája húzódásán, hogy örül. Azért örül, mert nem szívesen osztotta volna meg vendégével az égetett szeszes italt.
 – Ha nincs konyak, maradunk a sörnél. Ha pesti, hát pesti. Semmi kifogásom a pestiek ellen. Csak van, amelyik azt hiszi, hogy attól, hogy ő pesti, már okostojás.
 – Nekem volt egyszer egy kalandom egy kamionossal – mondja az asszony. – Görögországban. Nekem meg egy barátnőmnek.
 – Mikor? – kérdezi a férfi.
 – Az még azelőtt volt, hogy megismertelek. Egy barátnőmmel elmentünk Görögországba.
 – Bírom, ahogy beszéltek. „*Miért*”!, azt mondja, „*miért mentem volna Debrecenbe*”. Mindenki úgy mondja, „*mér*”, ti meg szépen „*miért*”. Nagyon bírom.
 – Hm – mondja az asszony.
 – Hm – mondja a házigazda.
 – Hm – mondja a gyerek.
 – Kérsz még egy sört? – kérdezi az asszony. – Mielőtt még önkiszolgál megint – gondolja. És már veszi is elő a palackot.
 – Kinyithatom neked? – kérdezi a gyerek.
 És már nyitja is.
 És tölti.
 – Így kell, figyelj... – mondja az idegen, és megdönti a poharát, hogy a sör annak fala mentén csorogjon alá. – Így nem lesz tele habbal. – Továbbra is a gyerekhez beszél.
 – Volt egy fiú az iskolában. Kis szőke gyerek. Mindig szerepelt az ünnepélyeken. Nagyon ügyes volt.
 – Egy osztályba jártatok? – kérdezi a gyerek.
 – Nem. Ő ás volt, én cés.
 – Én is cés vagyok – mondja a gyerek.
 – Tudom – mondja az idegen. – Vécés.
 – Akkor te is!
 – Én nem.
 – De igen.
 – De nem. – Kinyúl, egy pillanat, elkapja a gyerek csuklóját, kitekeri a karját.
 – Auu. – De még ezt is nevetve. – De igen, igen, igen.
 – Mondtam, hogy nem – dörmögi az idegen, és beletömi a gyerek kezét a szájába.
 – Veri a gyerekeket – gondolja az asszony. – Nem kéne hagyni. – A férjére néz. A férfi most is a völgybe bámul. – A férfiak nem csinálnak nagy ügyet egy kis verekedésből – mondja magának.
 A gyerek élvezettel visongat, küszködik.
 – Mint egy kis ló, amikor betörik – gondolja az asszony.
 – Mint egy kislány – gondolja aztán.
 A férfi szoritása enged. A gyerek elfut, ki a kertbe. – Hülye vécés! – rikoltja. Fölkap egy metszőollót.
 Csattogtatja. Jön.
 – Azt most szépen leteszed – mondja az asszony.
 – Leteszed – mondja az idegen.
 A gyerek engedelmeskedik.

- Majd focizunk – mondja az idegen. – Addig dugulj el, jó? – A férfihoz fordul:
- Azért, hacsak rád nézek, mindig azt a kiskrapekot látom.
- Aha.
- Tudom, hogy szeretitek a mediterrán növényeket. Hoztam nektek néhány ciprust.
- Hoztál nekünk fákat...?
- Hát láttam, hogy szeretitek. Már mikor először erre jártam, megjegyeztem. „A szomszédban mediterrán kert.” Voltam kertészetben, gyümölcsfákért, és megláttam a ciprusokat. Ennyi.
- Hát ez kedves!
- Azért engedje meg, hogy kifizessük!
- Ajándék.
- Nem is tudom... Köszönöm – mondja az asszony. – Köszönjük szépen.
- Majd ha átjöttök, odaadom. Rendes nagy földlabdájuk van, szerintem meg fognak fogni. Majd segíték ásni.
- Ugyan...
- És a túlsó telek? Ott kik vannak?
- Az per tárgya volt. Egy szegény kis ember vette meg, ő nem a Bergeréktől, mint mi, meg, azt hiszem, te is...
- Én a Bergeréktől vettem.
- Mi is. Ő nem. Megvette, elkezdett berendezkedni, fákat vágott, bozótot irtott, plánirozott. Kis nyomorult ember volt. Egy régi Pannónia motorral járt, amikor ráült, olyan volt, mint egy alkatrész. Púpos, törpe. Óreg, ráncos volt az arcoskájja. A ruhája is olyan színű volt, mint a motorja: zöldesszürke. A kivágott fákat földarabolta, kerítést csinált, meg egy kis házat. Olyan gyorsan, mint a manók a mesében. Egyfolytában dolgozott. Azt hittük, nincs senkije, illetve, hogy sose volt neki, aztán egyszer átjött hozzánk, megoldódott a nyelve, és elmondta, hogy volt felesége, gyerekei, de sorban mind meghaltak, rémesnél rémesebb betegségekben. Mi azt mondtuk, mikor elment, hogy nem tudnánk elviselni, ha ennyi rossz történne velünk, egyikünk se lenne képes kibírni. Egyfolytában dolgozott. Túl kicsi volt ahhoz, hogy csákányt használhasson, úgyhogy kőműveskalapáccsal törte a sziklát. Itt vulkáni kőzetek vannak, egyszer láttam, teljesen sárga volt a kis ember keze a kénportól. Azt a szerszámot úgy is nevezik: kapacs. Aztán kiderült, hogy akitől a telket vette, az nem is volt följogosítva vagy fölhatalmazva vagy meghatalmazva, hogy értékesítsen, úgyhogy vissza kellett csinálni mindent. Kihúzkodta a cölöpöket, kiszedte a kerítését, elhordta a kis házacskáját, föltette a bukósisakját, és örökre elköszönt...
- A pénzét visszakapta?
- Nem tudom.
- Sírt – mondja a gyerek.
- Nem láttuk, hogy sír-e – mondja a házigazda. – Már akkor rajta volt a szemüveg. Érted? Rajta volt a szemüveg. Nem láthattad. Nem tudhatod.
- Sírt! Én tudom.
- Nem tudhatod – mondja a házigazda, aztán elfordul.
- A nagylánya agydaganatban halt meg, a kisebbik balesetben – mondja az asszony. Csönd. Isznak. Az idegen a férfit nézi. Az nem néz máshová, csak a völgybe.
- Nem kell még indulnod? – kérdi az asszony. – Nem? Még sose volt nálunk, valakinek mindenképpen le kell menni érte.

– Azt a kiskrapekot egyszer elkaptam a folyosón. Elé álltam. A jobb kezemet az állához tettem, tenyérrel fölfelé, így. A balt a vállára. Először berezelt, aztán látta, hogy nem bántom, megnyugodott. Azt hitte, ez most valami játék. Hogy én játszok vele. És az is odatette a kezét: a balt a vállamra, a jobbat az államhoz. Tenyérrel fölfelé. Én meg beleköptem a tenyerébe. Egész addig gyűjtöttem a nyálam, tele lett a tenyere teljesen. Jót röhögtem. Az meg nem tudta, mit csináljon. Azt mondta, „kurva”. Nem tudta, hogy azt nőkre mondjuk. Én meg azt mondtam rá, hogy buzi.

Aztán egyszer látom, hogy bemegy a klotyóba. Magára csukja az ajtót. Vannak, akik nem tudnak pisálni, ha látja őket valaki, biztos ez is olyan volt. Odaállok az ajtó elé, gyűjtöm a nyálam. Kidugja a kis pofáját, én meg mit csinállok, na mit?

– Leköpted – vágja rá a gyerek.

– Szeretem a vidámságot – mondja az idegen. – Mikor már be van vezetve a szó, hogy *kurva*, egyszer elkapom. „*Te tudtad, hogy az anyád egy kurva?*” – kérdezem tőle. Hallott róla, hogy ilyenkor ütni kell, megüt. „... *mellett ment el a piacon?*” – folytatom ártatlanul. És adok neki egyet, jogos önvédelem.

– Egy fülest? – tudakolja a gyerek.

– Egy gyomrost – mondja az idegen. – Tatarozták az iskolát, kellett segíteni a bútorok mozgatásában. Az egy kis buzgó volt, vitte a sok széket, mindent. Jövök szembe, üres kézzel. Nem tud kitérni. Annyi gógyija persze nincs, hogy letegye a széket és védje magát. Benyúlok a szemetesbe, kiválasztok egy régi iskolatejes izét –

– Poharat – segít az asszony.

– Egy iskolatejes poharat, még volt az alján, besavanyodva. Megszagoltam, hogy elég bűdös-e. Azt szépen fölé tartottam és...

– Leöntötted! – mondja a gyerek.

– Csorgott a málé fején a tej. Csak bámult. Azt látni kellett.

– Férfiak, férfiak – csóválja fejét az asszony. – Azért ezek nekem kicsit durva dolgok.

– A kiskrapek elindult a jó úton. Nem ügybuzgott többet, semmi ünnepély meg egyéb kitűnősködés. Kezdt emberré válni. És kinek köszönhette?

– Neked – mondja a gyerek.

– Nekem – mondja az idegen.

– Neked viszont indulnod kéne – mondja az asszony a házigazdának. – Tessék, itt a tárcád. A napszemüveged. Siessetek.

A férfi – süket talán? – nem mozdul. Senki se akarja bemesélni nekem, hogy egy énekes süket lehet!

Az asszony odamegy, ráadja a napszemüveget. A férfi leül.

– Lemenjek én? – kérdi az asszony. Szünet. – De én még soha nem találkoztam vele. Csak telefonon beszéltünk egyszer-kétszer... A te barátod.

Csönd.

– Fáradt vagy? – kérdi az asszony. Szünet. – Nincs kedved találkozni vele?

Csönd.

– Szegény ember – mondja az asszony. – Megérkezik egy idegen állomásra, és nem várja senki. Ráadásul, úgy tudom, már elég rossz a látása. Igazából majdnem vak. Szegény kis öregember. – Szünet. – Ez is milyen kegyetlen dolog.

– Focizunk? – kérdezi a gyerek.

– Focizhatunk – mondja az idegen. – Ideje mozogni egy kicsit. – Fölkászálódik. A szék megkönnyebbülten nyikordul.

– Beállhatok én is? – kérdezi az asszony.

– Nem – mondja a gyerek.
– Beállhatsz – mondja az idegen. – Ketten egy ellen. Én leszek egyedül. Nem félted a csizmádat?

– Ez olyan, hogy egybe van a nadrággal – mondja az asszony.

– Aha – mondja az idegen. – Nem tudod levenni.

– Le tudom venni, de akkor jön a nadrág is, tudod.

– Időhúzás tizenegyes! – rikoltja a gyerek.

Labdarúgás. Szuszogások, nevetések, káromkodások. Vidámság.

Sajnos, a labda kipukkad. Anya, gyerek a tornácra sandít: a férfi látta-e a labda pusztlását. A gyerek halkán:

– Sír.

– Nem sír – mondja az anya.

– De sír – suttogja a gyerek.

– De nem.

– De igen.

– Nem is láthatod, rajta van a napszemüveg.

– Szar labda volt – mondja az idegen. – Majd én hozok egy rendeset.

– Milyet? – kérdezi a gyerek.

– Bőrt.

Lentről, a kert aljából kopogás. Valaki sétabottal kocogtatja a cserfát.

– Megjött – mondja az asszony. – Itt van a barátod... Hallod? – Szünet. – Rosszul vagy? Ne hülyéskedj. Itt van a barátod! – A gyerekhez fordul: – Menj le, és vezesd föl. Légy szíves. – Szünet. – Mi van?

Az idegen ismét elfoglalja helyét a székben, a szék újfent nyikordul. Otthonos mozdulat: hűtőszekrény, sör. De nem bontja föl az üveget: ez a feladat a gyerekre vár, aki eleget is fog tenni neki. És ezúttal a töltés előírászerű lesz: a gyerek bevészte, hogy ferdén kell tartani a poharat, ha sört önt.

– Örülök, hogy eljött – mondja az asszony. – Foglaljon helyet. Gondolom, előbb-utóbb a férjem is lesz olyan kedves, és üdvözl. De most éppen hallgat. A fiamat már ismeri. Ő pedig az új szomszéd.

– Jó napot.

– Jó napot – mondja a férfi barátja. Szünet. – Korábbi vonattal jöttem.

– Hogy talált ide, hiszen...?

– Egy gyerek. Egy kislány. Ott volt az állomáson. Volt olyan kedves és elkísért, majd-nem idáig. – Szünet. – Lassan jöttünk. Mesélt nekem mindenfélét, kökényt szedtünk. Úgy vagyok vele, hogy séta közben szeretek enni. Még a gombákat is megkóstolom. Már amelyiket ismerem. De, ne vegyék szerénytelenségnek, majd-nem mindet ismerem. – Szünet. – Mióta nem vesz részt a társalgásban?

– Egy órája – mondja a gyerek.

– Két perce – mondja az idegen. – Az előbb még társalogtunk. Nem igaz?

– Félórája – mondja az asszony.

– Majd körül kell néznie. Ilyen helyen néha előfordul a szömörccsög. Meglehetősen ritka csemege.

– Csak nézzem körül nyugodtan – mondja az asszony. – Ez nemrég szőlőhegy volt, tudja? Azelőtt meg erdő. Svábok kaptak itt földet, minden család annyit, amennyit meg tudott tisztítani a fáktól, meg amennyit meg tudott művelni. Amikor kivágták az erdőt, akkor derült ki, hogy milyen szép innen a kilátás. De hát a szegény svábok nem

nagyon értek rá nézgelődni, folyton kellett kapálni, ásni. Már a kisgyerekeket is, alighogy járnai tudtak, befogták, bizony. Azok mesélték, akiktől a földet vettük. A Bergerék. Erre jártunk, kirándultunk hármásban, és akkor megláttuk, milyen szép innen a folyó meg a hegyek. Ki volt téve a tábla, hogy eladó. Mi soha addig a percig nem gondoltunk rá, hogy földet vegyünk. A férjem kicsit idegenkedik mindentől, ami állandó. Én megörültem, itt legalább majd nyugodtan együtt lehetünk, barátokat láthatunk vendégül... Akkor éppen volt is véletlenül pénz a háznál, gondoltam, ez befektetésnek se rossz. Beállítottunk a Bergerékhez. A férjem, láttam rajta, akkor már legszívesebben kibújt volna a dologból, de én határozott voltam: földet veszünk, kertészkedni fogunk. A közös munka, a saját kezünkkel megtermelt gyümölcsök, egy izléses kis ház, tudtam, hogy erre van szükségünk.

Es ott volt a kotyogós Berger néni. Aki egyfolytában sírt. Nem lehetett tudni, hogy öt perce vagy évek óta. Csak úgy folyt a könny a szép kék szeméből. Ő mondta, hogy milyen sokat kellett itt gürizniük. Rossz, sziklás volt a talaj. Már a háború előtt eladták a felét. Egy zsidónak. Aki aztán nem került elő a háború után. Ismert okok miatt. A férjem azt mondja, ő néha látja azt az embert, úgy kell érteni: a lelki szemeivel; orvos volt egyébként, de már nem emlékszem, hogy ki mondta, hogy orvos volt. Szóval a férjem szerint még egyszer utoljára feljött a hegyre, negyvennégy nyarán, és ott ült. Annál a kőnél. Feljött ide egyedül, és elüldögélt egy fél napot. Itt persze nem lehet elbújni. Aztán, azt mondja a férjem, visszament Budapestre.

De hát ebből csak annyi biztos, hogy a zsidó nem jött vissza, a sváboknak pedig kellemetlenségeik voltak. A kotyogós Berger néni tizenöt éves lányát elvitték az oroszok és néhány hétig használták. Hogy mire, azt lehet találgatni. Lehet, hogy krumplit pucoltattak vele. De aztán hazaengedték, és egy rendes ember elvette feleségül.

Ezeket a svábokat évekig gyötörték, itt még téeszt se szerveztek, azzal, hogy ezek nem érdemlik meg. A zsidónak eladott föld után meg adót fizettek a Bergerékkel, ugyanúgy, mint a sajátjuk után. Úgyhogy idővel kezdték a magukénak gondolni ezt a darabot is. Csak éppen nem csináltak itt semmit. A vasútnál dolgoztak, nem volt kedvük már a földhöz. A férjem azt mondja, úgy lehetek vele, hogy akármelyik pillanatban kiteleplethetik őket, vagy menekülniük kell. Nem érdemes munkát ölni a földbe. Mert az itt marad. Csak néhány gyümölcsfa miatt jártak föl, amikor termés volt, de egyre kevesebb termés volt, mert az erdő lassan visszavette a földet.

Nekünk eladták az egyik darabot, és most nemrég a szomszéd úrnak a másikat. Azt hiszem, nem fogunk kerítést húzni a földjeink közé.

- Nem hát – mondja az idegen.
- Sétálunk egyet? – kérdezi a házigazdát a barátja. De nem kap választ. Micsoda egy házigazda! Hát ezért hív vendéget...?
- Sokat beszéltem. Egész kiszáradt a torkom.
- Igazán érdekes volt – mondja a házigazda barátja. – Köszönöm, hogy elmesélte.
- Igyál egy kicsit – biztatja az asszonyt az idegen. – Még el kéne mesélned a görög kamionost.
- Nem mondtam, hogy görög volt.
- De! mondtad.
- Csak azt mondtam, hogy ott történt: Görögországban.
- Hát akkor meséld el azt a Görögországot!
- Mi ez? Mesedélután? – kérdezi a gyerek.
- Mindenki mesél egyet.

- Akkor én is – mondja a gyerek.
  - És maga is – fordul a házigazda barátjához az asszony.
  - Majd meglátjuk.
  - Meglátjuk, ezt mondta a vak is – nevet az idegen.
- Az asszony iszik. Mégpedig sört. Az jobban oltja a szomjat.
- Ki kezdi? – kérdezi a gyerek.
  - Te – mondja az asszony.

– Akkor én. – A gyerek megköszörüli a torkát, és belekezd. – Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy kismadár. Egy papagáj. Szép volt és kedves. Ott szálldosott a szobában, az emberek között. Úgy élt, mint egy igazi családtag. Papa, mama, gyerek, papagáj. Együtt ettek, együtt aludtak. Épp csak hogy egy tányérből nem ettek, mert a kismadár mindenkinek a tányérkájából evett egy kicsit. Tán még ma is boldogan élnének, de a szegény kismadár egy szép napon olyasmit evett, amit nem kellett volna, és örökre elszenderült. „El kell temetni” – mondta a gyerek. „Ki kell dobni” – mondta az anya. – „De minél gyorsabban. Újságpapír, kuka.” „Temessük el a kertben!” – javasolta az apa. Ebben aztán meg is egyeztek volna, de akkor úgy állt a helyzet, hogy hetekig nem jöhettek a kertbe. „Betesszük a mélyhűtőbe” – mondta az apa. „Hát én nem bánom. Nejlonzacskóban” – mondta az anya. – „Intézzétek el.” Nem is lett volna semmi baj, de a téli szünetben mindhárman elutaztak Velencébe, és közben lett egy áramszünet, többnapos, és mire visszajöttek... – és nem tudja befejezni a meséjét, úgy nevet – ...és mire szépen visszajöttek... – a könnyei potyognak – ...és mire a kis család...

- Most te – mondja az asszonynak az idegen. – Te következel.

– Lementünk ketten a barátnőmmel Görögországba. A barátnőm olyan volt, mint egy kis kalács. Fonott kalács. Csupa gömbölyűség és gödröcske. És mindig mosolygott. Neki voltak görög ismerősei, ők szóltak, hogy lehet menni nyárra dolgozni. Szőlő, narancs, kertészet. Volt sok munka, de vidámság is esténként. Tánc! azok a görög táncok... És mindig voltak vendégek, jöttek messze földről, idegenek, utasok, nem kérdezték az ottaniak, hogy ki az és mi járatban van, leülhetett, kapott bort, táncolhatott. Egyszer két magyar kamionos vetődött oda. Mi nem beszéltünk előttük magyarul, mulatságos volt hallani a megjegyzéseket, amiket ránk tettek egymás között. Ahogy kialakult, hogy mik a szándékaik. Tetszettünk nekik. Kialakult, hogy melyikük melyikünkkel akar foglalkozni. Bizony, a férfiak, a vidámság! Hagytuk, hogy különválasszanak minket, hagytuk, hogy bevigyenek a szőlőbe. Hogy, hogy nem, előkerültek a pokrócok, amire aztán le is ültünk beszélgetni. De az az igazság, hogy nem sok szó esett... Bámultuk a szőlők fölött a csillagokat. Míg egyszer csak hallom, hogy a barátnőm, a kiskalács kétségbeesetten könyörög, hogy ne. Így meg úgy. Haragudtam rá, mert nekem nem volt semmi bajom, legalábbis addig minden rendben volt, de a sofőröm látta, hogy figyelem a kiskalácsot, és talán félt, hogy valamit csinálni fogok. Lefogott. És akkor a kezembe akadt egy metszőolló. Mindig féltém a metszőollótól. Szörnyű egy szerszám. Simán le lehet vágni valakinek az ujját. Bele is vágtam a pasasba, azt hiszem, mert véres lett a pólóm, reggel ott volt a folt. Nahát volt ordítás, a másik elengedte a kis barátnőmet, odalett a vidámság, elhúztak a kamionosok...

Erről aztán soha nem beszéltünk azzal a lánnyal. Meg is szakadt a barátság, ahogy hazajöttünk. Gondoltam, nem is egyszer, hogy tán jobb lett volna, ha nem akad a kezembe az a metszőolló.

Így fejezi be történetét az asszony.

- Most maga – mondja az idegen a házigazda barátjának. – Maga jön.

– Tanulságos, szép történetek voltak az iméntiek – mondja a megszólított. – Nem tudom, vehetem-e magamnak a bátorságot, hogy ezek után mesébe kezdjek...

– Ne kérésse magát!

– Ha kaphatnék egy kis bort...

– Kaphat – mondja az idegen, és tölt.

– Köszönöm. – Iszik. Apró kortyok, ízlelgetés... – Pompás. Vidéken játszódik az én történetem. Egy magyar, vidéki városban. Egy filmet készültünk forgatni ott, nos, igen, akkoriban filmeket készítettem, míg az a vérrög a fejemben, vagy mi, nem korlátozta a képességeimet... Egyébként a vérrög, hála a tudománynak vagy a csodának, kisebb lett azóta, és én, úgy érzem, ismét a régi vagyok. De térjünk vissza abba a bizonyos városba! Gyerekszereplőkre volt szükségünk, végigjártuk az iskolákat. Az igazgatókkal kezdtük. „Melyik tanár örülne, ha tehetséges tanítványai közül esetleg némelyik egy filmben szerepelne?” Aztán a megnevezett tanárnál: „Van-e olyan tanítványa, aki elég jól tanul ahhoz, hogy pár napot vagy hetet hiányozhat filmforgatás miatt?” Azt nem tudakoltuk, melyiket tartják tehetségesnek, mert a mi szempontjaink úgymint mások voltak, mint a pedagógusokéi. Különvonultunk a megnevezett kiskölykökkel. Verset mondtak, játszottak velünk. Aztán mi kiválasztottuk a legígéretesebbeket, és elkértük őket. Na már most az egyik ilyen kislánynál gond volt. „Azt nem kéne.” „Miért?” „Mert megkukult.” „Tessék?” „Az igaz, hogy régebben jól tanult és sokat szerepelt, de egy ideje meg se szólal. Állítólag a hasa fáj. Volt kivizsgáláson, kórházakban, de nem találtak nála semmit. Az egyik belgyógyász azt mondja, pszichológusra tartozik.” „Álljon meg a menet! Az a gyerek nálunk nem kuka. Játszik, énekel, mindent csinál, amit kell.” „Hihetetlen. A belgyógyász szerint a pszichológus talán kiderítheti, hogy mi baja. Alighanem fél valamitől. Az iskolában kellett történni valaminek, azt állítja, de szerintem ez képtelenség. Itt nem bántotta senki, afelől kezeskedem.” „És a szülei?” „Sajnos, már belefáradtak. Sokat vártak tőle, és joggal, az előzmények alapján, aztán csalódnia kellett. Már lemondtak róla.” És úgy is lett, végül lemondtak róla. A fiú, aki se az iskolában, se otthon nem beszélt, a filmben megszólalt, sőt énekelt. Sose kérdeztem, ki bántotta, mi bántotta. Amikor az utolsó kockát is fölvtük, akkor láttam, kezd beleesni megint a némaságba. „Ennek a forgatásnak vége. De van más film is.” Erre se mondott semmit. „Eljössz velem Pestre? Előbb-utóbb lesz másik film. Majd keresünk neked iskolát. Akarod?” Akarta.

Csönd.

És aztán, mintha nem povedált volna eleget, megint az öreg mond valamit:

– Köszönöm a bort. Finom volt, de úgy érzem, most már tovább kell állnom.

Csönd. Nem tartóztatja senki.

Miért is tartóztatná?

– Elkísérsz? – fordul a házigazdához. – Állj föl – mondja halkan. – Idd ki a borod.

Rekedt, rossz hangon mondja az:

– Megyek.

Nem fognak hiányozni. Nekem legalábbis biztos nem.

Egyik se.

Tűnjenek el!

Szauer Ágoston

ÁRAMLÁS

Megint a rég látott szoba,
mély párnák, árnyképek sora.
Most nincs szükség beszédre.

Minden kis térdarab modul,
a mozgás lassan átvonul
egy végenincs regénybe,

a függönyrés mögül pedig
ribiszkeillat érkezik
az évszak ellenére.

FÉNYVISZONYOK

A tér amúgy inkább sötét.
Véletlen az, hogy nap van itt,
a kő csodálja – nézz mögéd –
ember faragta árnyait.

Uzsonna. Bent az asztalon
diódaként méz cseppje ég.
Nem lesz vak éj, csak kék nagyon,
továbbhajózni épp elég.

Hegyi Zoltán Imre

JELENTÉS

Most ágyra járok. Kenyeret eszem,
és néha főttet. Olyankor mindig: vendég.
Vannak vendéglátók. Elegen.
De bárkinek bátran terhére lennék.

Elhagy a tisztaság: a fogkefe,
a fésű először; aztán a szappan.
Nem csókolódzom úgyis több hete –
majd megfürdök, ha szólnak, hogy szagom van.

Minden beidegzett mozdulat,
a szokásaim elhullnak. A mérgek:
a kávé, cigaretta tartanak
bennem parányi, romlott testiséget.

E kéretlenség hulltán mi marad,
még nem tudom, de mint beteg a testét:
rémült boldogsággal figyelem,
hogy meddig még, és hogy mivé esek szét.

Lackfi János

A LOMB

A lomb, a lombozatnak ezernyi serpenyője,
ezernyi domborított bársony levél-ülőke,
ezerféle üleppel telepszik rá a szellő,
ki pohos itt, ki vézna, s mily gömbölyű e sellő,
van, ki izeg-mozog, mert azt a koncerten így kell,
van, ki előredőlve padba vés nagy betűkkel,
van, aki üli súllyal, mint tette életében,
s habár remeg, de meg nem szabadul a levél, nem,
emez emészt, a kávé, sörét vagy napilapját,
amaz dohányzik éppen, amíg a fát kirakják,
olyik csak félfenékkel ül, széke félrebillen,
tán a tartózkodása hozta, majd vitte innen,
más lovagolva ül meg, mert az olyan diákos,
más hintázik, akár a hintaszékben, hisz álmos,
megint más ringatózik, a székét hátradönti,
és hátrabukfencezve a semmi mélyén köt ki,
mást mér mindenkinek, jár fel-le, fel-le a mérleg,
serpenyői csapódnak, akár a moziszékek

A LÁBAK OLLÓI

A lábak ollói metszette fényhasábok
a lendülő karok kuszálta tér
a levegőnek lassu gyűrűzése
amint nyújtózva lustán partot ér
a láthatatlant a fák mint a hagymát
felaprítják s mint a hal husát
a szelet hosszú szeletekre hasítják
és úszóhártya feszül két vékony ág
között: a nyúlós levegő
s hogy szarva nőjön, dörzsöli a törzshöz
ólom-fejét a serdülő idő

Kovács Ilona

EGY EMLÉKIRAT KALANDJAI

Casanova visszaemlékezéseinek kiadástörténete

„Habent sua fata manuscripti”

A kéziratoknak legalább annyira megvan a maguk sorsa, mint a könyveknek, és néha a kézirat egészen úgy jár, mint a gazdája. Casanova szívből szerette a kalandokat, izgalmasan szeretett élni, talán nem véletlen, hogy kéziratainak is kijutott az elképesztő kalandokból.

Lássuk előbb – vázlatosan – a makacs tényeket. Casanova (Giacomo Girolamo CASANOVA, saját maga alkotta „nemesi nevén” SEINGALT lovag) 1725 áprilisában született Velencében vándorkomédiások gyermekeként, és 1798 júniusában halt meg a csehországi Duxban (Duchcív) mint Waldstein gróf könyvtárosa. A közben eltelt hetvenhárom év alatt sok mesterséget kipróbált, sőt kitalált (csak a rendszeres munkát nem bírta), sok izgalmat keltett maga körül, rengeteget utazott és tanult, majd amikor már rosszabbul kezdett menni a sora, elszegődött Waldstein grófhhoz könyvtárosnak. A duxi kastélyban sajnos bőven volt ráérő ideje, és a magány meg az öregedés ellen az irodalomban keresett gyógyírt: nekifogott régóta eltervezett, szorgos gyűjtőmunkával megalapozott főműve megalkotásának, megírta az ÉLETEM TÖRTÉNETÉ-t. A szélhámósokat értékük alatt kezelő utókor szeretné úgy beállítani, hogy Casanova jobb híján, szükségből, szinte véletlenül lett önéletrajzíró, és talán nem is érdemel ekkora felhajtást sem az Élete, sem annak Története – de nincs mit tenni: Thomas Manntól Schnitzlerig mindenki róla mintázta meg a Nagy Szélhámost, Krúdy Szindbádjáról vagy Szentkuthy Casanovájáról nem is beszélve. Azt, hogy Casanova nem véletlenül

lett író, sőt hogy nem is önéletírása avatta íróvá, könnyű bizonyítani, mert az EMLÉKIRATOK mellett hatalmas irodalmi életművet alkotott, egész életében gondosan őrzött-gyapartított feljegyzései (az ún. kapitulárék, franciául „capitulaires”), amelyekről semmilyen utazás során sem vált meg soha, ékesen tanúsítják, hogy tudatosan készült a Mű megírására, a duxi magány csak az eszményi feltételeket biztosította a régi terv megvalósításához. Számos filozófiai és szépirodalmi munkája közül több már életében megjelent (így sok egyéb mellett az ÓLOMBÖRTÖNBELI SZÖKÉS TÖRTÉNETE 1788-ban, vagy ugyanabban az évben az ICOMASÉRON című terjedelmes utópikus regénye), valamennyi még ma sincs kiadva. A hírhedt kalandor szerteágazó és igen érdekes írói-gondolkodói-politikusi tevékenységének felmérése izgalmas feladat lenne, de mindmáig van egy lényeges akadálya: az utókor nem veszi komolyan Casanovát, mert csakugyan kalandor és szélhámos volt. Márpedig erkölcsileg kétes egyén hogy lehetne nagy író? Legújabbban néhány vakmerő lélekbúvár és neurobiológus megpendítette már, hogy Casanovát érdemes lenne írószámba venni, de a komoly irodalomtörténetírás nehézkesen reagál az ilyen kihívásokra. (François Roustang és Jean-Didier Vincent kiváló Casanova-könyvei, illetve Chantal Thomas nagyszerű tanulmánya: CASANOVA, UN VOYAGE LIBERTIN, Denoël, 1985, mindmáig a legjobb értékelések a író-kalandorról.) Magam is csak arra vállalkozom most, hogy az EMLÉKIRATOK kéziratának kalandos életrajzát felvázoljam, hiszen magyarul alig van Casanova-szöveg, az is hamis, vagy félrevezetően van megrostálva-átírva. Igaz, hogy franciául sem volt valami könnyű hozzájutni a jó szövegekhez, voltaképpen 1993-ig, a párizsi Laffont Kiadó nagyközönségnek szánt népszerű sorozatában megjelentetett Casanova-memoárokig közönséges halandó nemigen olvashatta az eredeti változatot.

A levelezésből tudjuk, hogy az ÉLETEM TÖRTÉNETE (HISTOIRE DE MA VIE, népszerű nevén EMLÉKIRATOK, azaz MÉMOIRES) első változata már 1793-ban készen állt, de élete hátralevő öt évében Casanova még sokat változtatott a kéziron. Hogy befejezte-e egyáltalán a művet, arról megoszlanak a vélemények, mert a visszaemlékezés nem követi végig az egész életutat: 1774 nyarával megszakad a mese, vagy befejeződik az ÉLETEM TÖRTÉNETE... Mindenesetre 1793-tól sokan tudtak az emlékirat létezéséről, sőt többen olvasták is a kéziratot, mint például Casanova nagy barátja és pártfogója, De Ligne herceg, aki be is számol benyomásairól. (De Ligne herceg ajánlotta be Casanovát unokaöccséhez, Waldstein grófhhoz, amikor az öregedő kalandornak már megélhetési gondjai támadtak.) Ennek ellenére egészen a XX. század második feléig, 1960-ig kellett várni, hogy a mű hiteles szövege végre megjelenjék, holott tudjuk, hogy a kézirat együttes már nem sokkal a szerző halála után a lipcsei Brockhaus Kiadó tulajdonába került. A kézirat lappangásának, legendaalkotó képességének és hanyattatásainak története maga is kész regény, ezt próbálom meg itt röviden összefoglalni.

Az iratcsomó sorsa lépésről lépésre követhető, Casanova betegségétől, majd halálától kezdve. Tudjuk, hogy a nagybeteg író-kalandort 1798 májusában meglátogatta unokaöccse, bizonyos Carlo Angiolini, aki meg is várta a nagybácsi halálát (1798. június 4.), majd hóna alatt az összes fellelhető kézirattal sietve távozott Duxból. Az Angiolini család igyekezett pénzt csinálni az iratokból, és 1820-ban az egész hagyatékot eladta a lipcsei Brockhausnak. Innen kezdődnek az igazi furcsaságok a kéziratcsomó körül, mert a kiadó ahelyett, hogy azon nyomban piacra dobta volna a már jócskán kénkőbűzt árasztó, gyanús legendákkal övezett művet, gondosan elzárta az egészet a páncélszekrényébe, és várt. Két év múlva adott először közre valamit, de nem a francia eredetit, hanem annak valamiféle kivonatos, németre fordított-átírt elegyét, amit a szakirodalom úgy ismer, mint a „Schütz-féle változatot” (1822–28, Lipcse, Brockhaus).

Mielőtt bárki előtt felrémlene a Karinthy-féle műfordítói módszer, jelzem, hogy a nagy sikerre való tekintettel azonnal beindultak a kalózkiadások, amelyekben megpróbálták a német Schütz által átszabott szövegből kivonatolni az eredeti francia ízeket, hogy mekkora sikerrel, azt senki sem tudhatta, hiszen a kéziratok továbbra is ott raboskodtak a maguk Ólombörtönében, Lipcsében. Brockhaust azonban bosszanthatta a kalózok sikere, ezért az óriási érdeklődésre való tekintettel merész lépésre szánta el magát: megbízott egy saját kalózt, hogy szalonképesítse a francia változatot, mivel – úgy látszik – az eredeti kinyomtatása valamiért szóba sem jöhetett. Kerestek hát egy derék francia tanárt, egy Jean Laforgue nevű lovagot, aki a lipcsei Katonai Akadémián oktatott, hogy írja át Casanova szövegét, majd ezt az „eredetit” kezdték közölni kötetenként 1828 és 1838 között. Hogy ez az ún. Laforgue-féle változat mennyit és mit változtatott a titkosított kéziraton, azt mindaddig nem lehetett tudni, amíg az eredeti egyszer megícsak ki nem szabadult a páncélszekrényből. Sokféle Casanova-kiadás látott napvilágot a XX. században is, egészen addig, amíg végre 1960-ban a Brockhaus a francia Plon Kiadóval együttműködve ki nem hozta az „igazi” Casanovát (Brockhaus–Plon, 1960–62). Ekkor viszont az történt, hogy a várva várt hiteles szöveg a kis példányszám és a hihetetlenül nagy érdeklődés miatt szinte azonnal eltűnt a könyvpiacról, tudósok és könyvgyűjtők csemegéje lett belőle. Végül a párizsi Laffont Kiadó szórta a nép közé a legendás művet, amikor 1993-ban felvásárolta az összes Casanova-szöveg összes fellelhető jogát, és az óriási példányszámú, viszonylag olcsó *Bouquins*-sorozatban kihozta az ÉLETEM TÖRTÉNETE hiteles szövegét jegyzetekkel, dokumentumokkal és tanulmányokkal. (Casanova: HISTOIRE DE MA VIE, texte intégral du manuscrit original, tomes 1–3., suivie de textes inédits; a kötetet gondozta Francis Lacassin és Helmut Watzlawick, Párizs, 1993.) A történet egy fejezete ezzel lezárul, bár számos újabb itt kezdődik, az eddigiek kihagyott epizódjairól nem szólva. Az átugrott kalandok közül csak egy mutatóba: érdekes módon éppen az 1960-as „jó” kiadás előtt jelent meg a Gallimard híres klasszikusoknak fenntartott, bibliapapíros sorozatában, a *Pléiade*-ban a rossz szöveg rossz jegyzetekkel! Nem véletlen, hogy 1958–60 között* a Brockhaus hagyta, hogy jeles kiadótársa a Laforgue-féle változatot nyomtassa ki Roger Abireched erősen vitatható jegyzeteivel, miközben már készen álltak a hiteles szöveg közlésére! A Gallimard piaci és presztízsvesztését nem részletezem, a történet politikai hátterét azonban érdemes lesz egyszer szintén megírni.

Magyarul persze csak a rossz szövegek ismertek valamennyire, mivel az egyetlen teljesnek hirdetett Casanova-fordítás még a múlt századból való (1873–75, huszonkét kötetben, hamis lipcsei impresszummal), ez tehát nem készülhetett a hiteles kéziratok alapján. Ettől eltekintve is rossz a fordítás, de ráadásul még nem is igen található meg. A közgyűjteményekből többnyire ellopták (az Országos Széchényi Könyvtárból például), könyvkereskedői forgalomban ritka, tehát úgy rossz, ahogy nincs. A többi magyar Casanova-szöveg is hasonló mértékben minősíthető hitelesnek vagy jónak, már ha egyáltalán hozzáférhető. Azt, hogy miért és hogyan hamisították a „magyar Casanovát”, külön fejezetben szeretném tárgyalni, előbb azonban érdemes röviden áttekinteni, hogy miért és mitől óvták ilyen elszántan a szegény olvasót, hogyan viszonyultak a kalózkiadások – köztük a hitelesített kalóz, Laforgue változata – az eredeti kéziratokhoz, és hogyan gerjesztette mitikus méretűvé a sok hamisítás a Casanova-legendát.

* I. kötet: 1958, II.: 1959, III.: 1960.

„Huncut, aki rosszra gondol”

Mulatságos bepillantani a cenzorok és hamisítók lelkivilágába. Akár politikai megfontolások, akár erkölcsi-szexuális indítékok vezérlik a cenzort, törvényszerű, hogy rosszabbra gondol, mint maga a szerző, és ez előbb vagy utóbb, többnyire utóbb, mindig kiderül.

Szívem szerint teljes terjedelmében ideiktatnám Szörényi László idevágó delfinológiai alapművét, a *2000* című folyóiratban 1989-ben több folytatásban közreadott *ARS MUTILANDI HUNGARICÁ*-t. A szövegcsontkítás magyar gyakorlatáról és tanulságairól szóló elméleti tanulmány (és antológia) szépen illik Casanovára is, ám a szövegcsontkítás nem kizárólagosan magyar hajlam és szenvedély, más, boldogabb nemzetek is gyakorolják történelmük által megszabott különféle esetekben és időkben. Ezt az egyetemesnek mondható jelenséget a Casanova-hamisítások hosszú és tanulságos története ragyogóan szemlélteti. Kezdjük a német és francia nyelvterülettel, illetve mindjárt az egyik főszereplővel, Laforgue lovaggal! Mivel Brockhaus elsősorban nyelvileg akarta átnézteni a birtokában lévő kéziratot, legalábbis ez volt a hivatalos indok (kényelmes alibi a nyelvhelyesség más, kínosabb indokok elősorolása helyett), a drezdai Jean Laforgue (1782–1852) eszményi átírónak látszott; franciatanár lévén, nyelvhelyességi szempontjait rutinosan érvényesíthette a velencei szerző franciaságán. Emellett erkölcsös, megbízható személy hírében állt, bár politikailag balosabbnak bizonyult a „reakciós” Casanovánál. Laforgue tehát megkapta a kéziratot 1825-ben vagy 1826-ban, és legalább 1830-ig nála is maradt, miközben rejtélyes módon több fejezet elveszett az eredetiből (ezek Laforgue-féle változata megjelent nyomtatásban), és mindmáig nem is került elő.

Laforgue alaposan átdolgozta a művet, nemcsak nyelvi vagy stilisztikai téren, hanem politikai szempontból is, de itt épp az ellenkezőjét hajtotta végre a szövegen, mint általában a cenzorok: kiirtotta a szövegből Casanova túl maradi, Régi Rend-párti elmékedéseit, és jakobinus szellemű megjegyzéseket írt a helyükbe. Szórakoztató filológusi feladat a Laforgue-változat módszeres egybevetése az eredetivel, de terjedelmi okokból még senki nem végezte el teljességre törekvően. Csemegézni azonban így is könnyű a nagy fogásokat ígérő vadászterepen, akár politikai, akár morális-erotikus átírásokat vesz célba az olvasó. Lássuk előbb a politikát, aztán az erkölcsöt és a nyelvhelyességet! Politikai eszméit tekintve Casanova megrögzött „parvenu”, a Régi Rend életstílusának és társadalmának lelkes híve (és vámszedője). Ő ugyan minden téren igen bonyolult alakzatokat követve járja piruettjeit, de durván egyszerűsítve mégis elmondható, hogy a francia forradalom eszméinek esküdt ellensége volt. XV. Lajos (Louis le Bien-Aimé) barátja, kerítője és talpnyalója, Nagy Frigyes és más uralkodók kíséretében hivalkodó udvaronc lévén, nemigen értékelhette Robespierre és Saint-Just forradalmi eszméit. Imádta az élvezetek minden kifinomult formáját, az ágy, az asztal és az íróasztal összes gyönyörűségét igyekezett művelni, hogyan is ne gyűlölte volna a forradalmat, amely el akarta pusztítani az ő világát, lerombolni a templomokat, amelyek sötétjében oly izgalmas kalandokat élt át, lefejezni a királyokat, akiknek asztalánál ő nagy sikereket aratott, és új, szürke rendet akart meghonosítani mindezek helyett?! A csipkében-bársonyban hivalkodó Seingalt lovag kellőképpen megvetette a plebszt, amelyből származott, bár az istenadta nép lányainak szépségét rongyokban is tudta értékelni... Elég az hozzá, hogy emlékirataiban csak rosszat mond a francia forradalomról, amelyet ráadásul idegen földön, már öregen és betegen élt meg – a Régi Rendet viszont, amelynek nem egy ízben áldozata volt, nem győzi dicsőíteni.

Képzeltetni a derék Laforgue lovag dilemmáját, aki gyökerestül kiirtotta a szövegből az olyan felkiáltásokat, mint „...*hová túntél, királyi elfogatóparancsok boldog ideje!*” („...*heureux temps des lettres de cachet, tu n'es plus...*” Brockhaus–Plon, 9. kötet, 305. o.) Sok szép példát lehetne hozni a politikai hamisítás e furcsa változatára, de van egy anekdota az EMLÉKIRATOK-ból, amelyet a Casanova-szakértők szívesen idézgetnek, mert jól érzékelteti hősünk viszonyát a politikához és a történelemhez. Casanova éppen Franciaországban tartózkodott Damiens, XV. Lajos merénylőjének kivégzésekor, és mint-hogy nem akart soha semmilyen érdekességből kimaradni, bérelt egy „ablakot” a ceremónia színhelyén. Mint tudjuk, a merénylő alig tett kárt a királyban (épp hogy megkarcolta egy késsel 1757 januárjában), mégis szörnyű kegyetlenséggel végezték ki: többórás kínzás után felnégyelték. A szemtanúk leírása szerint iszonyú volt nézni-halálni a szerencsétlen kínjait, Casanova azonban itt is ügyesen megoldotta a kényes helyzetet. Nem maradhatott ki persze a szenzációból, de a „láttam is meg nem is” módszerével bölcsen végigmulatta a nehéz órákat. Bérelt ugyan egy jó rálátást biztosító lakást, de nem tülekedett túl közel az ablakhoz: udvariasan előreengedte a hölgyeket meg egy Tireta nevű barátját, aki szintén híres kalandor volt, és aki egész idő alatt diszkréten összefonódott az előtte álló hölgygel. Casanova néhány lépés távolságból kíváncsian figyelte a többórás szerelmi játékot, többnyire a háttérben maradva, s így sikerült a barbár kivégzés látványából kimaradnia, a távoli hangok pedig aláfestő zenéjét képezték a közvetlenül a szeme előtt zajló szerelmi duettnek. Könnyű elképzelni, mi maradt ebből az izgalmas libertinus jelenetből a Laforgue-féle fertőtlenítés után! Lefordítani szinte lehetetlen azt a stílusbeli különbséget, ami Casanova fordulatos, közvetlen, párbeszédes-beszédes, olasz kifejezésekkel előadott, pikáns, de soha nem trágár meséje és a Laforgue-féle egyneműsített, unalmasan konvencionális, klasszikusan korrekt (a XVII. századi francia normáknak megfelelő), de sandán célozgató szövege között feszül. Mégis megpróbálom egyetlen részleten szemléltetni, hogyan vonja ki az ízeket-szagokat Laforgue Casanova élvezetes szövegéből. Casanova azzal kezd, hogy Tireta kénytelen volt az előtte álló hölgy ruháját felhajtani, nehogy rálépjen, ami teljesen érthető. „*De aztán, lornyonnal már láttam, hogy túl magasra hajtotta fel [a ruháját], és mindjárt eltökéltem, hogy sem barátom mesterkedését nem szakítom félbe, sem XXX-nét nem hozom zavarba, úgy helyezkedtem hát el szívem hölgye mögött, hogy nagynénje biztosra vehesse, egyikünk sem látja, mit művel vele Tireta. Két teljes órán át hallottam a ruhazizegést, és mivel igen mulatságosnak találtam a dolgot, egyszer sem hágtam át a magam szabta törvényt. Leginkább Tireta nagy étvágyát csodáltam, jobban, mint a merészségét, mert bátorságban én is sokszor felvettem vele a versenyt.*” (Brockhaus–Plon, III/55–56.) Hogy fest ugyanez a részlet Laforgue iskolás modorában? Annál szembetűnőbb a különbség, mivel ezúttal csak igen keveset írt át a szó szoros értelmében, mégis sikerült kivonnia az eredeti szöveg minden savát-borsát, és ellaposítania a sikamlós helyzetet: „*Tireta mögött [vagyis a nagynéni, XXX-né mögött] talált helyet magának, és óvatosan felhajtotta a ruháját, nehogy rálépjen; ez persze a dolgok rendjéhez tartozott, de hamarosan, amint egy önkéntelen mozdulattal közelebb kerültem hozzájuk, észrevettem, hogy Tireta túlzott óvatossággal járt el, és mivel nem kívántam félbeszakítani őt, sem pedig a hölgyet zavarba hozni, elfordítottam a fejemet, és természetesen úgy helyezkedtem el, hogy szép barátném semmit se láthasson; ez megnyugtatta a nagynénit. Két órán át hallottam neszeket, és mivel mulatságosnak találtam a dolgot, kitartóan egy helyben maradtam egész idő alatt. Magamban nagyobb csodálattal adóztam Tireta nagy természetének, mint a merészségének, de legjobban a hitbuzgó nagynéni dicséretes belenyugását csodáltam.*” (Pléiade, II/59.)

Hová tűnt a vidám kukkolás lornyonnal, a ruha egyértelmű feltűrése, a ruhaigazítás és mesterkedés erotikus jelentése, a saját bravúrokra való büszke hivatkozás? És ami végképp lefordíthatatlan, az élvezetes részletekkel együtt semmivé vált Casanova meg-megbicsakló, olaszos fordulatokkal teletűzdelt, de mindig könnyed és élő hangvétele, helyette Laforgue szürkére gyalult, unalmasan korrekt franciaságát és félreismerhetetlenül *írott* nyelvi közhelyeit kell nyelni. Ez a jelenet azonban már átvezet a Laforgue-féle erotikus cenzúra területére, ahol komoly feladattal kellett megbirkóznia a derék erkölcsösöznek. Casanova kétségtelenül nagy szerelmes volt, még ha a hatvanas évek szexuális forradalma után az ő 122 levéltárilag adathozható szerelmi kalandja nem feltétlenül is akkora feltűnést, mint korábban. A lényeg itt sem a számokon múlik, és Casanova vérbeli XVIII. századi mesélő lévén jól tudta, hogyan adja elő virágnyelven úgy a szerelmeit, hogy gyorsabban lüktessen tőle a hallgató-olvasó vére. Naturalizmusok sehol nem esnek, kivéve talán a testnedvek áradását, amelynek nagy kedvvel engedett tollán is szabad folyást. Laforgue persze nem tűrhette a szabadosságot sem a nyelvtan, sem a testi örömök birodalmában, kigyomláta hát ezt a szabadon burjánzó kertet. Valahogyan úgy, ahogy Kosztolányi ESTI KORNÉL-jában tünteti el Gallus, „*a művelt, de rossz útra tévelyedett műfordító*” az összes elmozdítható értéket az eredeti szövegből (14. fejezet). Laforgue legsikeresebb szövegpurgáló vállalkozása mégsem az átíródsi-kihagyódsi, hanem a kipontozódsi, a kipontozás technikájának perverz alkalmazása. Ő ugyanis számos helyen folytatja Casanova mondatát pontokkal olyan helyen, ahol az eredetiben a mondat véget ér! Ez a sanda sokat sejtetés rendkívül sikeresnek bizonyult az EMLÉKIRATOK hatástörténetében: főleg XIX. századi cenzorának köszönheti Casanova, hogy parázna hírbe keveredett, mivel az ő szövege becsületes XVIII. századi, rokokó virágnyelven megfogalmazott emlékirat, amely mindent körülír, és semmit sem mond ki trágárul, de nem célozgat kétértelműen meg nem történt, legfeljebb cenzori fejekben kavargó malacságokra.

A francia nyelvhelyesség kérdése is megérdemelne egy hosszú kitérőt, mert nem véletlen, hogy éppen franciául, de nem klasszikus tökéletességű, hanem italianizmusokkal átszótt, élő nyelvi fordulatoktól tarkálló francia nyelven, casanovául szólal meg ez az emlékirat. Magából a szövegből kiderül, mekkora műgonddal alakította ki a szerző a saját franciaságát és rontotta vissza nyelvtudását, amikor rádöbent, hogy ha túl tökéletesen beszél franciául, senki nem fogja értékelni, hogy ő olasz, aki csak megtanult ezen a nyelven, nem pedig született francia. Tehetséges szélhámos képes minden mondatában érzékeltetni, hogy ő milyen nagy teljesítményt visz végbe, amikor franciául mesél, a legszebb példa erre Casanova francia–olasz stílusa. Laforgue ezt a nagy műgonddal kicsiszolt idegenséget gyalulta bele a maga érdektelen, bár hibátlan, XVII. századi francia normákat tiszteletben tartó szövegébe. A francia nyelv választásának kérdése XVIII. századi emlékirók esetében amúgy is bonyolult, sokágú probléma, elég talán csak II. Rákóczi utalni, aki EMLÉKIRATAI-t szintén franciául és szintén nem klasszikus, szép francia stílusban írta meg, és nem íratta át a szövegét egyetlen francia titkárával sem. Casanova egyéniségének, identitáskeresésének és rugalmasságának szép példája az, ahogyan franciául éppolyan jól megtanult beszélni és írni, mint latinul vagy olaszul, mégsem hagyta feledésbe merülni, hogy ő olasz, sőt velencei. Amit Laforgue kalandorunk élőszóként pergő, talányos-szövívágos, francia–olasz stílusával művelt, azt bünténynek kell minősíteni, de a sors iróniája ezúttal is igazságot szolgált: a cenzor – sunyi sejtéseivel, émelítítő át- és beleírásaival – újra csak Casanova malmára hajtotta a vizet, mert ettől lódult meg igazán a viktoriánus kori olvasók fantáziája, egyre növelve a legendát.

A „magyar Casanova”

A francia és német nyelvterület cenzorai derekas munkát végeztek Casanova érdekében az ÉLETEM TÖRTÉNETE élvezetes és életörömtől duzzadó szövegének megnyirbálásával. Ám a magyar szöveghamisítóknak (fordítóknak, válogatóknak, átíróknak) sem kell szégyenkezniük: szegény Casanova nem ismerne magára a magyar szövegekben, bár legendájának bizonyára örülne. A szöveghamisítás talaján virágozik legszebben a mítosz, és e téren Casanova felülmúlhatatlan. Úgy meg tudja ihletni fordítóit-válogatóit-kiadóit, hogy azok vállvetve építik a legendákat. Mint már említettem, az 1873–75-ös, magát teljesnek gondoló és hirdető kiadás siralmas tákalmány, és a későbbi szövegek sem sokkal különbek. Mivel egy későbbi fordítás sem törekszik teljességre, hanem mindegyik különböző szempontok szerint válogat, minden azon múlik, mit szemnek ki a fordítók a hatalmas anyagból, és hogyan magyartíják meg a választott részeket. Nem túl nagy leleménnyel, a válogatók többsége női nevek és kalandok szerint csoportosítja anyagát (ilyen az 1874. évi CASANOVA SZERELMI KALANDJAI címet viselő kiadvány, az 1899–1905-ből való gyűjtemény, az 1912., majd 1914. évi Tevan Kiadónál megjelent füzet, illetve Takács Mária átdolgozott-átírt Casanovája 1925-ből). Többször megjelent külön az ólombörtönbeli szökés története (1929-ben Moly Tamás fordításában VELENCE ÓLOMKAMRÁIBAN címen, 1968-ban Zsámboki Zoltán változatában SZÖKÉS AZ ÓLOMBÖRTÖNBŐL címmel), de a hamisító válogatás terén a Auróra-sorozat 1960-as kötete viszi el a pálmát, amelyhez Kolozsvári Grandpierre Emil írt előszót. Én életemben először ebben a válogatásban találkoztam Casanova figurájával és szövegeivel. Mondhatom, nem értettem, mitől olyan híres ez a kizárólag jelentéktelen diplomáciai bonyodalmakkal foglalkozó, nőkre rá sem néző szerző, akinek akkora legendája van. Ha Laforgue-ot jogos kasztrálással vádolni, akkor ez a kötet iskolapéldája a kiherélés finom, szocialista változatának. Az EMLÉKIRATOK sokezernyi oldalából sikerült összeválogatni azokat a diplomáciai-politikai érdekességű anekdotákat, amelyek a szövegösszefüggésből, azaz a szerelmi és pénzszerzési kalandokból kiszakítva, kellően szűrítő, filológiaiilag pontosnak álcázott fordításban képesek a legelvetemültebb olvasók kedvét is elvenni Casanovától. Filológiaiilag azért nem pontos a magyar szöveg, mert 1960-ban még kizárólag a balosított, kiherélt Laforgue-változat állhatott a fordító rendelkezésére, aki így is bravúrt hajtott végre; ami Laforgue-nak nem sikerült, azt ő megvalósította: unalomba fullasztotta a világirodalom legmulatságosabb emlékiróját! Azt a Casanovát, aki Szerb Antal kedvenceként került bele A VILÁGIRODALOM TÖRTÉNETÉ-be (Révai, 1942. II. 134–137.): „Hatalmas terjedelmű könyve a boldog XVIII. századnak, az ancien régime édes életének legsokoldalúbb, legplasztikusabb emléke. Casanova tulajdonképpen nem ért rá, mint a rokokó regények és színművek szerencsés hősei, hogy csak szerelemmel foglalkozzék; szegény ember volt, meg kellett élnie valamiből, és a XVIII. század legjellegzetesebb pénzkereső mesterségét választotta, kalandor lett.” (135.) Szerb Antal másutt is megragadott minden alkalmat, hogy Casanovát dicsérje, mint legkedvesebb íróját, és Giovanni Comisso VELENCEI KÉMEK című, 1943-ban magyarul is kiadott könyvecskéje előszavában újra „halhatatlan”-nak minősíti az EMLÉKIRATOK-at, és így mutatja be a szerzőt: „Casanova, a XVIII. század legmulatságosabb kalandora és legkitűnőbb önéletrajzírója, Velencében született, itt élte ifjúságát, és itt történt meg vele leghíresebb kalandja: szökése a börtönből, az Ólomkamrából.” (Ujraközölve: Szerb Antal: A VARÁZSLÓ ELTÖRI PÁLCÁJÁT. Magvető, Bp., 1978. 259.) Szerb Antal egyébként le is fordította az EMLÉKIRATOK-at, illetve annak egy részét (a hagyatékból a közelmúltban előkerült egy

fordítástöredék). Az ÉLETEM TÖRTÉNETE elejéről az összes fontos történetet lefordította (összekötő szövegekkel helyettesítve a kihagyott részeket), egészen az ólombörtönből való szökésig, amelynek a közepén a kézirat félbeszakad. (A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött 391 oldalas kéziratról lásd az eddig megjelent egyetlen szemelvény bevezetőjét a 2000 című folyóirat 1995/12. számában. 19.)

Szerb Antal őszinte rajongása a sokak által lenézett kalandor-író, illetve író-kalandor iránt csak egyik, bár fényes fejezete a „magyar Casanova”-legendáriumnak. A tiltás-csonkítás itt is megteremtette a legendák keletkezéséhez kedvező táptalajt, és bár mindmáig híjával vagyunk hiteles, de valójában hamisított szövegeknek is, a magyar irodalom bővelkedik a legkülönbözőbb műfajokban írott érdekes „Casanova-művek”-ben: Rudnyánszky Gyulától Illyésig, Krúdytól Máraiig.

A „mi Casanovánk” oly mélyen gyökerezik a tudatalattiban, annyira a nosztalgia a legenda élető forrása, hogy már a nemzeti önismeret szempontjából is sokat ígérne a Casanova-mítosz magyar hajtásainak feldolgozása (ideértve a képzőművészeteket, az operát és operettet, továbbá a filmet is). Ezúttal a teljes casanoviáda helyett Heltainak egy eddig kevésbé ismert novelláját szeretném idézni, egyrészt azért, mert nem szerepel a nyilvántartott Casanova-feldolgozások között (Kozocsa Sándor 1963–64-ben készült Casanova-bibliográfiája sem említi), másrészt önéletrajzi ihletésű, és végül azért, mert szépen mutatja, miért szereti annyira a „magyar lélek” a libertinus írásokat.

Az ÍRÓK, SZÍNÉSZNÖK ÉS MÁCSIRKEFOGÓK című kötet (Nyugat, 1910) utolsó ciklusa a PÁRIZSI EMLÉKEK, ebben szerepel a KÖNYVEK KÖZÖTT. Az írás hőse egy fiatal író, aki egyes szám első személyben meséli el a róla szóló anekdotát. Egy párizsi antikváriumban kesereg magyar módra, amiért a legjobb könyvek a legdrágábbak is egyben, és amiért magyar író mindig csak sóhajtozik a drága-jó könyvek után. (Megjegyzendő, hogy mai mércével mérve a szegény fiatal író nem igazán szegény, mert kint saját kocsija várja, a bakon kocsissal...) Lassan mégis sikerül kiválasztania néhány régi, szép, sőt elérhető áron kapható könyvet, amikor egy ragyogó szőke hölgy robban be a boltba, és izgatottan követeli a könyváruson zöld maroquinbe kötött Casanováját. Kiderül, hogy a szép fiatal nő egyúttal gazdag és nagy bibliofil, éppen a libertinus írók munkáinak egyik legkiválóbb ismerője és gyűjtője. Megtetszik neki a fiatal magyar író számára kikészített három kötet, amíg várakozik a „Casanovájára”, és a két vevő szóba elegyedik. Az ifjú magyar végül gálánsan átengedi a kiszemelt köteteket, cserébe szabad belepillantania a különleges, díszített Casanova-kiadás (a brüsszeli Rozez-féle kiadás) pikáns metszeteibe. Addig-addig nézegetik a sikamlós képeket, amíg odakünn elered az eső, és az ifjú hölgy tanácstalan, hogyan szállítsa haza kincseit a Parc Monceau melletti otthonába. (Neki bezzeg nincs kocsija és kocsisa.) A gáláns magyar újra a segítségére siet, kocsiját felajánlva, természetesen haza is kíséri, és útközben az erotikus irodalom jeleseinél folyik a társalgás: Sade márki, Nerciat, Restif kerül szóba. A bódító illatokat árasztó szép fiatal nő addig emlegeti a szabados könyveket, hogy a szegény magyar író elveszti a fejét, és meg akarja csókolni. Megdöbbenés, botrány, a hölgy azonnal kiszáll, és csak a kocsi hágcsojáról szól vissza:

„...A fölényes párizsi nő megvetésével, tönkresilányító mosolyával vágta oda nekem:

– Magyar!

Ebben a szobában minden benne volt. Éreztem, hogy mégiscsak fehérre meszelt szerezsen vagyok, akit csak meg kell cirógatni a vizes kefével, hogy a jó öreg hazai bőr napvilágra bújjon.

Kiméztem a kocsiból. A fiatal hölgy gyalog ment tovább az esőben, hóna alatt Casanova brüsszeli kiadásának hat kötetével és mind a százötven erotikus metszettel.” (Heltai, i. m. 137.)

Giovanni Giacomo Casanova

XXX-NÉ

Ádám Péter fordítása

Március havának 28. napján már kora reggel elmentem a hölgyekért, akik épp Lambertininél reggeliztek Tireta társaságában, majd M-re kisasszonyt a kocsiban térdemre ültetve, elvittem őket a Grève térre. Odafent mindhárom hölgy odaállt szorosan az ablak elé egy kicsit előrekönyökölve, hogy el ne takarják előlünk a kilátást. Két lépcsőfok vezetett fel az ablakhoz, ők a másodikon álltak, és mi is kénytelenek voltunk feljebb lépni, máskülönben semmit sem láttunk volna. Alapos okom van rá, hogy ezt az apróságot is tudassam az olvasóval.

Jó négy órán át kitarítottunk a helyünkön, pedig rettenetes volt a látvány. Amiről itt nem kívánok beszámolni, nem szeretném elnyújtani a dolgot, és egyébként is közismert az esemény. Damiens afféle rajongó volt, fejébe vette, hogy meg kell ölnie XV. Lajost, és hogy ez a gyilkosság legszentebb kötelessége. A királyt éppen csak megkarcolta, ez azonban nem hatotta meg a bírakat. A kivégzésre összecsdülte tömeg pokolra való szörnyetegnek nevezte, amiért tört emelt a királyok legjobbjára, akit a nép – abban a hitben, hogy imádja – *hőn szeretett* Lajosnak nevezett. Pedig ugyanaz a nép nyakazta le az egész királyi családot, a nemesség színe-javát és mindazokat, akiknek hála a külföld nemcsak becsülte, szerette, de sok mindenben példaképének tartotta Franciaországot. De hát a francia nép, ezt már Voltaire is megmondta, a legszörnyűségesebb minden nép közül. Olyan színeváltó kaméleon, amellyel sok jót véghezvihet egy uralkodó, de sok rosszat is.

A kivégzés alatt el kellett fordítanom a fejemet, olyan irtózatossan üvöltött a szerencsétlen, amikor már csak alig fele volt meg a testének; Lambertini és XXX-né viszont nagy szemeket meresztve nézte a látványt; nem mintha örömeiket lelték volna Damiens kinszenvedésében. Ahogyan később elmondták, és én olyan képet vágtam, mint aki el is hiszi a dolgot, az ilyen szörnyeteg, aki szeretett királyukra támad, szikráját sem érdemli a könyörületnek. Bár az is igaz, hogy Tireta olyan alaposan elfoglalta XXX-nét a kivégzés egész ideje alatt, hogy könnyen lehet, épp ómiatta maradt mocsanatlanul a helyén, és nézett merőn maga elé.

Mivel Tireta közvetlenül mögötte állt, szinte hozzápréselődve, felemelte XXX-né szoknyáját, hogy rá ne lépjen; nem volt ebben semmi kifogásolnivaló. Csakhogy, amiként lornyonnal láttam, a kellesténél jobban felgyűrte azt a szoknyát; mihelyt észrevettem a dolgot, feltettem magamban, csupa tapintat leszek, csak hogy XXX-né teljes biztonságban érezhesse magát, és hogy meg ne zavarjam valamivel barátom buzgólkodását, ezért félrehúzódva valósággal elrejtőztem imádottam háta mögé, úgyhogy nénikéje biztos lehetett benne, hogy nem látjuk, sem én, sem az unokahúga, hogy Tireta mit művel vele. Két teljes órán át hallottam az egymáshoz dörzsölődő ruhák neszeit, de annyira kedvemre való volt a dolog, hogy mindvégig kitarítottam elhatározásom mellett. Ezenközben nem is annyira Tireta vakmerőségét csodáltam, mint inkább jó étvágyát, utóvégre tettem én is már, méghozzá nem is egyszer, ugyanilyen vitéségről tanúbizonyságot.

Amikor láttam, hogy XXX-né a művelet befejeztével felegyenesedik, én is előbújtam. A barátom szemlátomást derűs volt, friss és jókedvű, mintha mi sem történt volna. A hölgy viszont tűnődő és komorabb, mint szokott. Szó, ami szó, kutyaszorítóba került, muszáj volt némán tűrnie, amit ez az otromba fráter művel vele, csak hogy Lambertini csúfot ne üzzön belőle, és hogy fel ne fedje unokahúga előtt mindazokat a rejtelmeket, amelyekről amannak még nem volt ildomos tudnia.

Hazavittem Lambertinit, és megkértem, hogy a barátom hadd maradjon még velem egy kicsit. Majd elvittem XXX-nét is Saint-André-des-Arts utcai házához; amikor megérkeztünk, arra kért, hogy másnap okvetlenül menjek el hozzá, mert beszélni óhajt velem. A barátomtól el se búcsúzott. Tíretával Landelhez mentünk vacsorázni; ennek a Landelnek borkereskedése volt a Bucy utcában, de potom hat frankért fejünként enni is lehetett nála, és nem is rosszul, akár húsos ételt, akár hústalant.

– Mit műveltél te XXX-né mögött?

– Csak nem azt akarod mondani, hogy láttál valamit?

– Látni nem láttam semmit, csak az előkészületeket, és sejtve, mit forgatsz a fejedben, úgy helyezkedtem el, hogy M-re kisasszony és Lambertini észre ne vegyen valamit. Nem nehéz elképzelni, hogy mi történt, és komolyan mondom, csodálom az étvágyadat; XXX-né viszont valamiért megorrolt rád.

– Dehogy, ha nem élvezi a dolgot, csak tiltakozik, de ő meg se nyikkant egész idő alatt.

– Én is amondó vagyok, hogy élvezte; de büszkeségében nyilván azt gondolja, hogy tiszteletlen voltál vele, és így is van! Hiszen látod, hogy haragszik rád, és hogy holnap beszélni akar velem.

– De hogy nem erről az enyelgésről, az biztos. Annyira nem bolond.

– Ugyan miért nem? Ismered is te a szenteskedő nőket! Az ilyen szinte élvezi, ha meggyónhatja valakinek a bűneit, kivált a rútabbja. Ki tudja, lehet, hogy XXX-né is ilyen élvezetre vágyik, és én nem fogom megtagadni tőle, az biztos.

– Kötve hiszem, hogy örömét lelné ilyesmiben. Ha nem lett volna kedvére a dolog, belém is rúghatott volna, akkorát, hogy menten hanyatt esem.

Másnap, délfelé, gyalog mentem XXX-néhez; az unokahúga is ott volt nála. Negyedóra múlva XXX-né megkérte, hogy hagyjon magunkra bennünket, majd így szólt hozzám:

– Lehet, hogy meglepi majd, amit hallani fog. Rendkívüli ügyben szeretnék önhöz folyamodni, mégpedig minden habozás nélkül, mert az ügy kinos, és nem tűr halasztást. Az késztetett erre az elhatározásra, hogy beigazolódott, ön csakugyan olyan ember, mint amilyennek első alkalommal megismertem. Ön bölcs, tapintatos, talpig becsületes, jóra való férfi, és mélyen vallásos; márpedig ha most melléfogok, csak tetézem a bajt, mert minden lehetőségem megvan rá, hogy megtoroljam a rajtam esett sértést; s mivel az illető önnek jó barátja, ennek aligha örülne.

– Csak nem Tíretára gondol?

– De bizony órá. Párját ritkító galádság, amit velem művelt.

– Nem hiszem, hogy ő képes ilyesmire. De hát miféle sértésről van szó? Bennem megbízhat.

– Azt én sohase fogom önnek elmondani; de remélem, enélkül is kitalálja. Tegnap, ennek a pokolfajzat Damiens-nek a kivégzésén, nem átalott visszaélni a helyzettel, azzal, hogy ott állt közvetlenül a hátam mögött.

– Ne is folytassa, asszonyom, mindent értek. Önnek igaza van; én is mélységesen

elítélem Tíretát; amit csinált, az csakugyan vérlázító; de azt is meg kell mondanom, hogy egyáltalán nem megy ritkaságszámba az ilyesmi; és azt hiszem, ez esetben mégiscsak enyhítő körülmény a szerelem, a kedvező alkalom meg a bűnös fiatalága. Még mindent helyre lehet hozni, többféleképpen is, mégpedig a felek teljes egyetértésével. Tíreta nőtlen és jóra való nemesifjú, úgyhogy semmi akadály a házasságnak, vagy ha önnek nem ez az elképzelése, más módon is vezekelhet, állhatatos barátsággal is kiérdemelheti az ön bocsánatát. Utóvégre Tíreta is csak férfi, férfi mivoltunk valamennyi esendőségével. És azt se feledje, hogy nyilván az ön bájai is közrejátszhattak abban, hogy így elvesztette a fejét. Énszerintem méltán tarthat igényt az ön bocsánatára.

– Bocsássak meg neki? Igaz keresztényi lélekre vall, amit mond; de attól tartok, félreérti a helyzetet; ön nem tudja, mi is történt valójában. Hogyan is tudhatná? Ilyenre álmában sem gondolna az ember!

XXX-nének néhány könnyecsepp futott végig az arcán; egyre kínosabban éreztem magamat. Már nem tudtam mire gondolni. Csak nem lopta el a bugyellárisát az a nyavalyás? XXX-né felszárította könnyeit, majd így folytatta:

– Az a bűn, amelyre ön gondol, még felérhető ésszel, és éppen ezért helyreüthető az illendőség szabályai szerint; de amit ez a dúvad művelt velem, az szörnyű gyalázat, arra jobb nem gondolni, mert megbolondul tőle az ember.

– Nagy Isten! Jól hallok? – Végigfutott rajtam a hideg. – Jóságos ég! Csak nem...?

– De bizony! És elképzelni se lehet annál rosszabbat. Látom, megdöbben a dolog. Pedig így van. Bocsásson meg, kérem, hogy sirtam; a tehetetlen düh meg a szégyen fakasztotta a könnyeket.

– Meg az ön ájtatossága.

– Az is. Sőt leginkább az. Nem is tudtam, hogy önnek szintén szívügye a vallás.

– Amennyire csak lehet.

– Hát hagyná, hogy pokolra jussak? Mert ezt nem hagyhatom megtorlatlanul.

– Asszonyom, az égre kérem, mondjon le tervéről; nem, én nem leszek cinkosa, erre képtelen vagyok, vagy ha mindenáron ki akar tartani mellette, énrám ne számíton, én tudni sem akarok róla. Azt is megígérem, hogy hallgatni fogok, mint a sir; pedig, mivel Tíreta nálam lakik, figyelmeztetnem kéne a vendégszeretet törvénye szerint.

– Azt hittem, Lambertininél lakik.

– Tegnap elköltözött. Valóságos bűnbarlang az a ház. Nem múlik el nap botrány nélkül. De én kihoztam onnan.

– Csakugyan? Ezt nem is tudtam. Ne értsen félre, én nem a halálát akarom; de beláthatja, hogy ezek után mégiscsak elégtétellel tartozik nekem.

– Belátni éppenséggel belátom; csak azt nem tudom, miféle elégtétel lehet arányban az ilyen tiszteletlenséggel. Talán csak egy, de biztosíthatom, hogy azt meg fogja kapni.

– És mi volna az?

– Rajtaütők, nyakon csípem, idehozom, és egyedül hagyom magukat, kiszolgáltatva őt az ön jogos bosszújának; de csak azzal a feltétellel, hogyha – mégpedig Tíreta tudta nélkül – én is ott lehetek a szomszédos szobában, utóvégre felelős vagyok az életéért.

– Semmi akadály. Itt ez a szoba, azt hiszem, megfelel, én majd a másikban fogom fogadni önöket; de erről neki nem szabad tudnia.

– Titokban fogom tartani, hogy önhöz jövünk, és azt is, hogy tudok erről a szörnyűségről. Aztán valamilyen ürüggyel egyedül hagyom magukat.

– És mikor jönnének? Mi tagadás, alig várom, hogy azt az otromba frátert megleckethessem. Reszketni fog, mint a nyárfalevél! El se tudom képzelni, mit fog menteségül összedadogni.

Majd ott fogott ebédre; des Forges abbéval ültünk asztalhoz, aki egy órákor érkezett. Az abbé a híres auxerre-i püspöknek volt tanítványa. Ebéd közben akkora hévvel beszéltem a kegyelemről, annyiszor emlegettem Szent Ágostont, hogy az abbé és a ház túlbuzgó úrnője már-már azt hitte, lelkes janzenistával van dolga, holott feltevésük szöges ellentéte volt a valóságnak. M-re kisasszony pillantást sem vetett rám, én pedig – abban a hiszembben, hogy alapos oka lehet a tartózkodásra – egész idő alatt mindig csak a többiekhez beszéltem, őhozzá soha.

XXX-nének ebéd után megígértem, hogy már másnap kiszolgáltatom a bűnöst kénye-kedvének; a Comédie Française-ből kijövet majd errefelé vesszük utunkat, a sötétben úgysem fogja a házat felismerni.

Tirta csak nevetett, amikor töviről hegyire elmeséltem neki a történeteket, félkomolyan szemére lobbantva a szörnyűséget, amit egy ilyen minden szempontból tiszteletre méltó hölgygel művelt.

– Álmomban sem gondoltam volna – válaszolta –, hogy bárkinél is panaszt emelhet emiatt.

– De azt, ugye, nem tagadod, hogy ezt a borzalmas dolgot csakugyan megcselekedted?

– Ha egyszer azt állítja, én nem fogom meghazudtolni, de nem mernék rá megesküdni, hogy csakugyan úgy volt. Lehet, hogy abban a helyzetben nem is volt más megoldás. De ne félj, valahogy majdcsak helyreütöm a dolgot, és igyekezni fogok, hogy ne kelljen sokáig várakoznod.

– Igyekezni? Még mit nem! Épp ellenkezőleg, azt kívánja mindkettőnk érdeke, hogy, amennyire csak lehet, húzd el a dolgot; rám pedig ne legyen gondod, nem fogok unatkozni, az biztos. Neked nem szabad tudnod, hogy én is a házban vagyok; és ha egy óra alatt végzel, hívass kocsit, és tűnj el. Mindig várakozik egy-kettő az utcában. Gondolhatod, hogy XXX-nében van annyi illendőség, hogy tűzről is gondoskodjék, meg arról, hogy legyen társaságom. Tudod, hogy előkelő származású, gazdag és mélyen vallásos. Igyekez hát megnyerni barátságát, és lehetőleg ne hátulról, hanem *faciem ad faciem*,* ahogyan a porosz király mondta. Mindenképp hasznodra válhat a dolog. És ha megkérdezi, mi okból költöztél el Lambertinitől, a viláért se mondd meg, hogy miért. Tapintatossággal biztosan megnyered a tetszését. Csak azon igyekezz, hogy levezekeld iszonyú bűnödöt.

– És miért ne mondhatnám meg az igazat? Azt, hogy nem tudtam, hol vagyok.

– Nem is rossz mentség, és főleg őszinte.

Színház után elküldtem a kocsimat, és elvittem a bűnöst a korosodó hölgyhöz, aki udvariasan fogadott bennünket, majd megjegyezte, hogy ő ugyan sohasem vacsorázik, de ha jöttünkéről értesítettük volna, bizonyára kerít valami harapnivalót. Elmondtam neki az összes friss pletykát, amit a színházban hallottam, majd annak örvén, hogy egy külföldi urat kell sürgősen felkeresnem az Hôtel d'Espagne-ban, elnézésüket kérve magukra hagytam őket.

* Szemtől szemben (hibás latinsággal). D'Alembert-nek volt hozzá mersze, hogy ki is javítsa. Ami azt illeti, én is kijavítottam volna. Minek akar egy király latinul beszélni, ha nem tanulta soha ezt a nyelvet? (Casanova lapszéli jegyzete.)

– Ha negyedórán belül nem vagyok itt – mondtam Tíretának –, ne is várj. Kocsit mindig találsz az utcában. Holnap találkozunk.

De nem mentem le a lépcsőn, hanem a folyosóról beosontam a szomszédos szobába. Öt percet sem kellett várnom, már nyílt is az ajtó, M-re kisasszony lépett be kezében gyertyatartóval; láttomra elmosolyodott, és azt mondta, olyan érzése van, mintha álmodnék.

– A nénikém meghagyta, hogy ne hagyjam magát egyedül, és hogy szóljak a szobalánynak, csak akkor jöjjön fel, ha csöngetünk. És azt is meghagyta, hogy ne hangoskodjunk, mert *Dírr-durr*-nak, akit egyedül hagyott velem, nem szabad tudnia az ön ittlétéről. De megtudhatnám, mi is ez a furcsa história? Bevallom, megöl a kíváncsiság.

– Mindent a maga idejében, tündérkém. Ez a szoba valóságos jégverem.

– Azt is lelkemre kötötte, hogy jól rakjam meg a tüzet. Egyszerre nagyon jószívú lett. Még gyertyát is adott.

Odaültünk a lobogó tűz elé, és részletesen elmeséltem az egész kalandot; ő figyelmesen hallgatott, csak azt nem értette, mi volt tulajdonképpen az a szörnyű bűn, amit Tíreta elkövetett. Készségesen megadtam a szükséges felvilágosítást, a lehető legegyszerűbben fogalmazva, nemcsak szabatosan elmagyarázva, de meg is mutatva a dolgot, ő csak nevetett, és fülig pirult. Azt is elmondtam, hogy sikerült megtalálnom a módját, miképpen adhatna a bűnös elégtételt a nénikéjének, és evégett úgy választottam meg az alkalmat, hogy ez alatt az idő alatt mindvégig mi is kettesben lehessünk, és már csókolgattam is bűbajos arcocskáját; a csóközönt, mivel a nagyobb bizalmaskodástól egyelőre tartózkodtam, vonzalmam kétségbevonhatatlan bizonyítékának tekintette.

– Akárhogyan is – mondta –, két dolgot nem értek. Az első, hogy miképpen követhette el *Dírr-durr* szörnyű tettét a nénikémmel, ugyanis az ilyesmit csak akkor tudom elképzelni, ha a támadó nem ütközik ellenállásba; de ahol ellenállásba ütközik, ott bizony tehetetlenségre van kárhozzátva; amiből arra következtetek, hogy, mivel a bűncselekményt mégiscsak elkövette, az én jó néném aligha ellenkezett.

– Nyilván így van, utóvégre ott az ablak előtt másképpen is állhatott volna.

– De ha úgy marad is, azt is megtehetette volna, hogy nem ad szabad utat a bűnösnek.

– Látja, angyalom, ebben téved. Az igazi férfinak a sorompó nem akadály. Különbösen is, kötve hiszem, hogy a kedves néni esetében az a bizonyos bejárat ugyanolyan volna, mint az önében például.

– Márpedig én nem ijednék meg ezer Tíretától sem, az biztos. De van még valami, amit nem értek: nem értem, hogy volt képes önnek elmesélni ezt a borzalmat, hiszen, ha csak egy kis sütnivalója van is, tudhatta volna, hogy ön ki fogja nevetni, ahogyan én is kinevetem. És ugyan miféle elégtételt remélhet egy esztelen dúvadtól, aki talán már el is felejtette ezt a históriát? Lefogadom, hogy ez a maga barátja mindig ezt csinálja, valahányszor örült pillanatában egy szoknya mögé sodorja a véletlen.

– Önnek teljesen igaza van. Tíreta maga is bevallotta, hogy bejutni minden nehézség nélkül bejutott, csak éppen nem tudta, hogy hova.

– Fura egy szerzet ez a maga barátja.

– Ami azt a bizonyos elégtételt illeti, amit a kedves néni az alkalomtól remél, és amit, ki tudja? lehet, hogy már meg is kapott, annak miféleségéről nem esett szó közöttünk; de, ha nem tévedek, a néni nyilván azt várja, hogy Tíreta annak rendje-módja szerint szerelmet valljon neki, és hogy azzal vezekeljen merő tudatlanságból elkövetett bűnéért, hogy lerója előtte legmélyebb hódolatát, úgy töltve vele az éjszakát, mintha ma reggel már házasságot is kötöttek volna.

– Ettől válna ez az egész história csak igazán nevetségessé! Nem, ezt én nem tudom elhinni. Túlságosan is el van telve a nénikém a maga éteri ájtatosságával; és különben is, hogyan játszhatná el az a fiatalember a szerelmes férfi szenvedélyes szerepét, ha ott látja maga előtt a nénikém ábrázatát? Mert a Grève téren, tudjuk, nem láthatta. Láttott-e ön már valaha is ilyen visszataszító arcot? A bőre vörhenyeges, a szeme csipás, odvasak a fogai, miazmás a lehelete. Valóságos madárijesztő!

– Ugyan, kis szívem, csekélység, főleg egy ilyen huszonöt esztendő, mindig harcra kész fiatalembernek. A magamfaját azonban csak az olyan bájok hozhatják lázba, mint amilyen az öné, ezért várom olyan türelmetlenül, hogy annak rendje-módja szerint végre birtokba vehessem őket.

– Biztosíthatom, hogy gyöngéd felesége leszek, és hogy úgy őrzöm szívét, amíg csak élek, hogy soha senki sem tudja majd elragadni tőlem.

Mínt hogy egy óra is eltelt már, és Tireta még mindig nem jött ki a nénitől, láttam, hogy komolyra fordult a dolog.

– Harapjunk valamit – indítványoztam.

– Csak kenyér, sonka meg sajt van kéznél, és bor, a néni kedvence.

– Hozza gyorsan, kopog a szemem az éhségtől.

M–re kisasszony két terítéket tett egy kis asztalra, és már hozta is az ennivalót.

A sajt rokfort volt, a sonka isteni. Farkasétvággal láttunk hozzá. Tíz embernek is sok lett volna, de mivel más nem volt, egykettőre felfaltuk az egészet, és két üveg bort ittunk hozzá. M–re kisasszony elbűvölő volt, ragyogott a szeme a boldogságtól. Ezzel a szerény vacsorával is eltelt egy óra.

– Nem is kíváncsi rá – kérdeztem –, mi a csudát csinálhat *Dirr-durr* a nénivel? Már két és fél órája, hogy együtt vannak.

– Lehet, hogy kártyáznak; várjon, van egy kis lyuk a falon. Csak a két gyertyát látom, csonkig égve.

– Nem megmondtam? Adjon egy takarót, elalszom én a kanapén; jobb, ha maga is lefekszik. Menjünk, mutassa meg, hol az ágya.

Azzal M–re kisasszony bevezetett a hálószobájába, a kis szobában csak egy takarosan megvetett ágy volt, egy imazsámoly meg egy nagy feszület. Megkérdeztem, nem szűk-e neki az ágy, azt mondta, nem, sőt, meg is mutatta, milyen kényelmesen elfér benne. Imádni való kis feleség lenne belőle – gondoltam.

– Könyörgök, maradjon veszteg, engedje kigombolni a ruháját, alig várom, hogy elboríthassam csókjaimmal rejtett bájait.

– Kedves barátom, nincs erőm védekezni, pedig tudom, hogy vágya teljesültével szerelmének is vége szakad majd.

De mivel ruháját kigombolva is csak a fele tárulkozott fel mindannak, amit látni szerettem volna, újabb támadásba lendültem. Végül ott feküdt előttem teljes szépségében, megadóan tűrve, hogy elhalmozzam csókjaimmal, és mivel ő is ugyanúgy égett a vágytól, ölelésre tárta karját, azzal a feltétellel, hogy nem fogom megfosztani legnagyobb kincsétől. Mit meg nem ígér az ember hasonló pillanatokban! De vajon akad-e asszony, aki számon is kéri kedvesétől ezt az ígéretet, amikor a szerelmi láz végül felülkerekedik a józan észen? Miután egy egész órát töltöttünk édes enyelgéssel, amely még inkább felszította benne a vágyat, és amiről addig fogalma sem volt, nem is titkoltam, mennyire csaldódtam meg, amiért úgy kell elválnunk, hogy nem mutathattam be hódolatomat bájainak, holott azok méltán megérdemelték volna. Nagyot sóhajtott.

Már arra gondoltam, átmegeyek aludni a kanapéra, csak takarót kértem, mert időközben kialudt a tűz, és fájni kezdtem. Ahogyan ott feküdtem mellette, ígéretemtől tétlenségre kárhoztatva, igencsak vigyáznom kellett, hogy el ne nyomjon az álom. Azt mondta, maradjak csak az ágyban, ő majd meggyújt még egy rőzseköteget. Nem is kapott magára semmit, csak odaszaladt a kandallóhoz, és már ropogott is a tűz. De talán mégsem olyan nagy lánggal, mint amit énbennem gyújtottak a kandalló előtt guggoltában élettől duzzadó idomai. Gyorsan odaszaladtam hozzá azzal a szándékkal, hogy inkább szőszegő leszek, hisz úgysem lesz ereje ellenállni. Azt mondtam hevesen magamhoz öelve, hogy végem van, ha nem esik meg rajtam a szíve, és továbbra is megtagadja tőlem a boldogságot.

– Nem bánom – mondta –, afelől azonban biztosíthatom, hogy nem szánalomból engedek vágyának.

Lefeküdtünk a kanapéra, és csak pirkadatkor váltunk el egymástól. M–re kisasszony bezárkózott a szobájába, és én is elaludtam.

Már dél felé járt az idő, amikor valaki felrázott; kinyitottam a szemem: XXX-né volt mélyen kivágott pongyolában.

– Jó reggelt, asszonyom! Hát a barátom?

– Ő már az enyém is. Minden meg van bocsátva. Ugyanis kézzelfogható bizonyítékát adta, hogy tévedésről volt szó. De már haza is ment. Remélem, nem árulja el neki, hogy maga is itt töltötte az éjszakát, ezzel csak az unokahúgomat hozná hírbe. Egész életemre lekötözte. Szükségem van a megértésére, de legfőképpen a tapintatára.

– Számíthat rám, asszonyom, nekem csak az a fontos, hogy megbocsátott neki.

– Hogyan is ne bocsátottam volna meg, hiszen egészen rendkívüli az a fiatalember. Ha maga tudná, hogy szeret! Egészen meg vagyok hatva. Egy évre ideveszem magunkhoz, meglesz a kosztja, kvártély. Még ma elutazunk La Villette-be, ahol takaros kis házam van. Azért határoztam így, hogy már a kezdet kezdetén elejét vegyem a pletykálgatásnak. La Villette-ben önt is várja majd egy szoba, valahányszor arra támad kedve, hogy körünkben költse el vacsoráját. Kényelmes ágy is van benne. Csak attól félek, hogy hamar elunja majd magát, mert az unokahúgom nem valami vidám teremtés.

– A kis unokahúgára nem lehet panasz, ízletes vacsorával kedveskedett, és szóval tartott hajnali háromig.

– Különös. Tudtommal nem volt semmi idehaza.

– Azért csak került valami az asztalra. Mindent jó étvággal megettünk, aztán a kisasszony a szobájába ment lefeküdni, én meg itt aludtam.

– Igazán nem gondoltam volna, hogy ennek a lánynak ennyi esze van. Jöjjön, menjünk be hozzá. Nini, hát nem bezárkózott? Nyisd már ki, nem hallod? Miért zárkóztál be, te ostoba? Casanova úr finom úriember!

M–re kisasszony végre kinyitotta az ajtót, bocsánatot kért, amiért lenge öltözetben kell mutatkoznia; elragadó volt.

– Ugye, milyen bűbajos teremtés? – kérdezte a néni. – Kár, hogy olyan ostoba. Jól tette, hogy kerítettél valami harapnivalót Casanova úrnak. Egész éjszaka kártyáztam. És amikor nagyban folyik a játék, könnyen belefeledkezik az ember. Teljesen kiment a fejemből, hogy maga is itt van, és abban a hiszemben, hogy Tireta úr már vacsorázott, nem hozattam semmit. Sebaj, lesz még elég alkalom együtt vacsorázni. Idevettem ezt a fiatalembert kosztra-kvártélyra. Jó modorú fiú, és szellemes is. Majd meglátja, milyen gyorsan megtanul franciául. Te meg öltözz, fiam, egy-kettő, még össze kell cso-

magolni. Ebéd után indulunk La Villette-be, nyárig haza se jövünk. De a nővéremnek egy szót se erről a kalandról!

– Megbizhat bennem, kedves néni. Szóltam én egy szót is a *többi alkalommal?*

– Látja, milyen ostoba? Mintha bizony nem ez volna az első alkalom, hogy előfordul velem ilyesmi.

– Csak annyit akartam mondani, hogy éntőlem nem tud meg soha semmit.

– Két óraker ebédelünk, remélem, velünk tart, ebéd után pedig azonnal indulunk. Tireta megígérte, hogy addigra itt lesz a holmijával. Egy kocsiban biztosan elférünk.

Megígértem, hogy pontosan ott leszek. Gyorsan hazasiettem, annyira furdalt a kíváncsiság, hogy Tireta szájából is halljam ugyanezt a történetet. Éppen ébredezett. Elmesélte, hogy havi huszonöt aranyért és teljes ellátásért beszegődött XXX-néhez egy évre.

– Gratulálok. Azt mondta, egészen rendkívüli fiatalember vagy.

– Keservesen megdolgoztam ezért az éjszaka; de biztos vagyok benne, hogy te se vesztegetted az időt.

– Gyerünk, öltözz, én is hivatalos vagyok ebédre, meg ott akarok lenni, amikor elindultok La Villette-be, ahová én is ki-kiruccanak majd, ugyanis a pártfogód nekem is ígért egy szobát.

Két órára ott voltunk. Kis híján elneveltük magunkat XXX-né láttán, aki úgy kicsinosította magát, mint egy fiatal lány. M–re kisasszony viszont búbájós volt, mint mindig. Négykor el is indultak La Villette-be, én pedig úgy döntöttem, aznap az Olasz Színházban töltöm az estét.

Gy. Szabó András

AZ ÉDES MOSOLYÚ CSAPDAVETŐ

Szőrényi Lászlónak

A HALÁL VELENCÉBEN bő irodalma minden esetben hangsúlyozza a mű mitológiai hátterének jelenlétét és szerepét. „*Thomas Mann főhősének életét és halálát jelképessé tágítja azáltal, hogy a cselekményt és azokat az alakokat, akikkel Aschenbach kapcsolatba lép, mitológiai összefüggésbe helyezi*”, írja például Szász Ferenc, a Matúra-sorozatban 1993-ban megjelent három Thomas Mann-novella interpretátora.

A FÉNY SZAKADÉKA című tanulmányában legutóbb Györffy Iván vette számba az apollóni, dionüoszosi és szilénozi elemeket Aschenbach történetében (*Liget*, 1996. május). Elemzésében a filozófia, a pszichoanalízis, a mentalitástörténet eredményeit hasznosítva jut el a mítoszként felfogott Thomas Mann-novella világképeinek értelmezéséhez. Aschenbach alakjára koncentrálnak, arra az archetípusra, akinek viszonya a világhoz alapvetően mítikus gyökerű, aki mint a szellem képviselője s ekként egy mélyebb lelkeség birtokosa, öntudatlanul is többet érzelkel fény és árnyék, élet és halál egymást feltételező világából, mint a többség.

Ha Aschenbach személyében az alapjellemeke, alaptulajdonságokra utaló szilénosz, apollóni, dionüszoszi vonások a meghatározók, Tadzio kinek-minek a megfelelője, lényének mélyében melyik mitológiai alak bontja ki magát?

A novella belső összefüggésrendszerének művészi leleménye, hogy Tadzio személye is utat nyit a találgatásoknak.

Aschenbach egy alkalommal Hüakinthoszt, Apollón kedvesét látja a fiúban, máskor a víztükör fölé hajló Narkissoszt; az író utolsó pillantásával végigkísért jelenet mintha a lélekvezető Hermészt idézné meg. Szász Ferenc a novella cselekményének egy pontján az Aschenbachot mámorba kergető Dionüszosz eszközének tekinti az ifjút. Mégis akinek sugárzása leginkább betölti Tadzio lényét, akitől a fiú a legtöbb vonását kapta, annak nevét homály feddi.

A mitológiai alakról, az alak formai jellemzőiről a tengerparti jelenet beszél sokatmondóan. Thomas Mann nem nevezi nevén, de Aschenbachnak Tadzióval történő harmadik találkozása során félreérthetetlenül Aphrodité, a rómaiak Venusként tisztelt istennője jelenik meg „szép, szelíd isten”-ként* az ifjú személyében. Kerüli az istennő megjelölését, mert a pompázatos tengeri fürdés leírásában már mindent elmondott róla, ami Tadziót vele azonosíthatja.

A „kamaszkor szüzi nyersségében” a habokból hosszú, „csuromvíz fürtökkel” kilépő ifjú képe, aki külsejétől akár lány is lehetne, egyenesen a homéroszi Aphrodité-himnusz-ból jön elő. Tünetényszerű megjelenése azé az istené – hogy a novella leírásánál maradjunk –, aki „az ég és tenger mélységeiből” érkezik. A megjelenés, a születés helyének és körülményeinek eme meghatározása Aphrodité származástörténetére, annak is a korábbi változatára való utalás. E szerint a változat szerint Aphrodité a saját fia által kiherélt Uranosz véreből fogant, amikor annak vére a tengerbe esett, és ott tajtékot képzett. Innen az epitheton ornans: „tajtékból született”. „...mintha egy szép, szelíd isten támadna az ég és tenger mélységeiből” – kapunk képet a fürdő Tadzioról. Igen! Aphrodité égi eredetére történik itt egyértelmű utalás, a föld fölött lebegő Uranoszra, de a Föld-anyára is, kit éppen Uranosz termékenyített meg, hogy a föld az életnek adjon otthont fűvekben, fákbán, állatokban, folyókban és tengerekben.

Aschenbach a parton tartózkodik, „az őselem határán”, amikor a fiút harmadik találkozásukkor megpillantja.

„Mély gyökerei voltak a tenger iránti szerelmének – olvassuk az íróról –: nyugalomvágya a nehezen dolgozó művészeknek, ki a jelenségek követelő sokrétűsége elől az egyszerűnek, a rengetegnek keblén óhajt elrejtőzni; tiltott, földatáival merőben ellenkező és épp ezért kísértő vonzódása a tagolatlanhoz, az anyagtalansághoz, az örökkévalóhoz, a Semmihez. A tökéletességen megpihenni örök vágya annak, aki a kiválóságra törekszik.”

S akkor hirtelen a végtelen, tagolatlan vízelem formájában eléje tárul tökéletesség horizontján megjelenik Tadzio, a törekeny tökéletesség, s végérvényesen és végzet-szerűen ekkor lesz rabja Aschenbach a fiú szépségének. Homérosz Aphrodité-himnuszának mesteri parafrázisa a jelenet. A tengerben messze kint fürdő Tadziót a part-ról hívják, szölongatják kereső hozzátartozói. Miként a himnusz aranyszalagos Hóráiban a lázas öröm a Küproszra érkező Aphrodité láttán, úgy árad szét, telik meg eleven étellel, tavaszi frissességgel a lidói jelenet: „...női hangok hívogatták a sátrak felől, szájról szájra adták ezt a nevet, amely szinte jelszó gyanánt visszhangzott a parton, s lágy mássalhang-zóival és végső elnyújtott ú-jával édesen és egyben szilajon csendült: Tadzíu! Tadzíu!...”

* A novella szövegét Lányi Viktor fordításában közöljük.

Botticelli VÉNUSZ SZÜLETÉSE című ismert festményére játszik rá a jelenet; Thomas Mann egészen bizonyosan számolt ezzel a konnotációval, miként a Botticelli-kép is Homérosz himnuszának újrafogalmazása. Az olasz mesternél nem a habok hátán, hanem kagylón érkezik a szárazföldre a szép testű Aphrodité, de az őt körülvevő mitológiai alakok megegyeznek a himnusz szereplőivel. Zephürosz „*nedves szele*” viszi a tenger fodrain itt is, ott is az istennőt, s a parton a himnusz Hórái közül egy a Botticelli-képen is megjelenik, hogy égi ruhába öltöztesse a szép kegyest.

Hogy a metafora teljes legyen, átköltött változatában az égi ruha is szerepet kap a novellában: Tadzio „*hóna alatt átvont hőszerű gyolccsal*” fekszik a fürdést követően a part fövényére, s a látványhoz fűzött kommentár, miszerint a kép az ifjúról úgy tetszett, mint „*ősidőkből költők híradása... az istenek születéséről*”, egyértelművé teszi a konkrét mitológiai vonatkozást.

Hogy Aschenbach számára a velencei út végzetes lesz, arról gondosan elhelyezett jelek árulkodnak. Nemcsak az eléje sodródó alakok kontúrral teli, mégis árnyszerű, lebegő jelenléte sejteti a belátható véget, de a két elem: a víz és a levegő idegenszerűsége is.

Aschenbach ezúttal a tengeren közelíti meg Velencét, korábban mindig a szárazföld felől érkezett. A város mindannyiszor fényben fogadta, most ónszín égboltozat alatt és vízen utazik. A sajka „*koporsóféle karosszékeben*” a víziváros különös csendjében, halk csobbanással evez az ismeretlen gondolás. Mintha élő város helyett halott díszletek útvesztőiben bolyongana. Mintha Kháron ladikján ülne, mintha Hermész vezetné.

S mégis, ez a bizarr varázsú város az a hely, ahol a Szép, a Forma isteni gondolata érzékelhető közelségbe kerül. Mert a szép iránti vonzalom – szüremkedik be Platón közvetítésében Szókratész tanítása az elbeszélés szövetébe – visszaemlékezés azokra az időkre, amikor az ember lelke együtt haladt az istenével. A szép a lélekben él, s maga a vágy is, hogy a szépet vagy annak „*imádandó hasonmását*” birtokba vegye. S mivel a szépség az egyedüli Eszme, melynek birtokbavétele az érzékeny útján történik, az érző ember számára a szépség szerelme gyötrelmes és szükségképpen csapdákat rejtegető.

Az intellektus, a műveltség fölényes magabiztossága csak ideig-óráig védi meg Aschenbachot, fokról fokra kiszolgáltatottja lesz Tadzio szépségének, ellenkezés nélkül adja meg magát neki. Amikor gondolat bérel, hogy Velence útvesztőiben nyomon kövesse imárottját, már önnön lelkének útvesztőiben tévelyeg. Annak a „*csúfondáros istennek*” a rabja, aki lehetetlenné teszi, hogy visszatérhessen önmagába. Itt, a novellának ezen a pontján jelenik meg a metafora másik értelmezése, a szépség- és szerelemistennő másik aspektusa.

Aphrodité–Venus ugyanis nemcsak a szerelmi szenvedély istenasszonya, de a szenvedély révén a halálé is. Alakjának ősi jellemzői közé tartozik démonisága. Démonizmusának maradványa pl. az az öv, melyről Homérosz ILIÁSZ-a emlékezik meg. „*Add ide most azt a szerelmi varázst, mellyel Te az összes isteneket meg a földi halandókat leigázod!*” (ILIÁSZ, XIV. ének, 215–221.) – kérleli Héra Aphroditét, hogy az öv segítségével csábítsa nászra Zeust. Aphrodité az, aki együtt hál a halandó Ankhiszésszel, ami a fiatal férfi vesztét okozza, s ugyancsak ő a felelős Hippolütosz haláláért a szerelmi háromszög ősmítoszában.

Mint a mitológia istenei közül nem egyhez, Aphrodité alakjához is egyszerre több képzet társul. Egy-egy tájék helyi kultusza alakítja ki azt az összetett jelentésű istenasszonyképet, melynek tengelyében a szépség és a szerelem szimbolikus megjelenítése jut érvényre, de épp az alak világot uraló kozmikus funkciója révén a szépséget és

szerelmet megszüntető halál is benne él a jelképben. A szerelmi szenvedély istennője ekként az élet-halál istennője is egyben, s Thomas Mann novellájában Tazio alakja és szerepe ennek a két aspektusnak egy történet keretében való kibontása.

Amikor Aschenbach előtt a járvány, annak veszélye ismeretessé lesz, megkísérti a gondolat, hogy kapcsolatba lépjen a fiú családjával. Az elképzelt és meg nem valósult jelenetben Aschenbach figyelmezteti a család fejét a ragály terjedésére, majd a képzetben lejátszott forgatókönyv szerint „*a csúfondáros istenség eszközének búcsúzóul fejére teszi a kezét, elfordul, és menekül ebből a mocsárból*”.

A kifejezés: „*csúfondáros isten*”, az elbeszélésnek ezen a pontján a vizsgált istenalak másik aspektusának jelenlétét sejteti az események menetének további alakulásában.

Aschenbach röviddel ezt követően álmat lát; lidérces, érzéki, félelemmel teli álmat. Hatalmas hömpölygő tömeg vonulása elevenedik meg a szeme előtt: istenáldozatra összetorlódó, lármás, táncoló-üvöltő sokaság képe. Az erdős bércekről rajokban áradó embertömeg új istent éltet. Az eksztatikus felvonulás, mely elemeiben a dionüszosi bacchanáliákat idézi fel, csak látszólag szól a termőerő és a bor istenéről. Dionüszosz, aki az átváltozás mestere is egyben, nem jelenik meg az álomban, de talán az ő metamorfózisa az az isten, a másik, akinek elnyújtott ú-ban végződő nevét mámorosan üvölti a sokaság. Hogy ki ez az istenalak?

Ugyanaz, aki az író előtt „*szép, szelíd isten*” formájában a tengerparton is megjelenik. Akinek nevét ugyanazzal az elnyújtott ú-val adják szájról szájra a hozzátartozók, mint amilyen hangsúllyal zúgja-tagolja az álombeli tömeg barbár istene nevét. Szándékolt a konkrét szövegszerű megegyezés a tengerparti és az álombéli jelenet között, hogy az eseményeket végzetszerűen uraló, meg nem nevezett isten személye azonosítható legyen. Idézzük fel még egyszer a tengerparti képsort: a fővenyen Tazio hozzátartozói aggódva fürkészik a vízben messze kint fürdő fiút: „*...női hangok hívogatták a sátrak felől, szájról szájra adták ezt a nevet, amely szinte jelszó gyanánt visszhangzott a parton, s lány mássalhangzóival és végső elnyújtott ú-jával édesen és egyben szilajon csendült: Tadzíú! Tadzíú!...*”

Az álombeli jelenet kulcsmondata: „*És a mámoros csapat a lány mássalhangzókból álló, elnyújtott ú-ban végződő nevet üvöltötte, ezt a szót, melynél édesebb és egyben szilajabb még sohasem volt...*”

A „*tajtékből született*” Aphrodité–Venus a fő alakja megnevezetlenül is ennek a vad, érzéken nyers álomnak. De az istenalak ezúttal mindkét aspektusában jelen van. Ő az érzéki szépség és a szerelem istene, és ő – miként Szapphó szólítja meg himnuszában – a „*csapdaveető*” is. Ő az „*aranyékes*”, a „*kegyes*”, az „*édes mosolyú*”, és ő Aphrodité Melaina, „*a fekete*” istenasszony, az ember belső lényét megzavaró, csúfondárossá tévő isten. Hatalma kozmikus, mindent, mindenkit maga alá hajt; ha kénye úgy hozza, rabbá teheti áldozatait, elveheti életüket is. És Aschenbach érzi ezt, ott az álomban egyszerre megérti, hogy ez az isten akkora erejű, hogy az életét is követelheti tőle.

Androphonosz (a férfióló): ez a neve is ismert volt Aphroditénak a régi görögök között, miként nevezték őt Athénban a legidősebb Moirának, a sors és végzet istenasszonyának, és őt tartották a bosszúállás istennőit, az Erinnüszök nővérének is. Az istenalaknak ez a korai, archaikus értelmezése a gyász fogalmához kapcsolódva Venus Libitina formában került át a rómaiakhoz.

Ez az isten, a démoni, a végzetes vonzású szépség hajtja igájába Aschenbachot. Pazar ajándékként megjelentette magát egy halandónak, megcsillantva „*a félig-meddig bevégzett tökéletesség*” művészenek a teljes tökéletesség isteni mivoltát. Ezért a találko-

zásért Aschenbach mitológiai árat fizet: az életét kell átadnia. Azt az életet, melynek horizontján olyan megrázkódtató erővel jelenik meg a vágyott szép, hogy elhomályosítja az alkotás teremtő pillanatait, a megfeszített munkában eltöltött éveket, és értelmetlenné teszi a hátralévőket.

Az álom után már nem akarja elhagyni Velencét. A járvány járta vízivárosban most már az ellenállás maradék igyekezete nélkül sodródik a pusztulás felé. A csúfondáros, a leigázó isten a fodrász műhelyében utoljára még megtöreti, átformálja, a megzavart belsőhöz a külsőt is hozzáigazítva, mielőtt a végső áldozathozatalra sor kerül.

Minden, ami ezután történik, annak a jövendölésnek a beteljesülése, melynek tartalma az álom eseménysorával mutat szimbolikus összefüggést. Ennek az álomban megjövendölt, életet követelő áldozatnak közeledtét vezető be Aschenbach rosszullete a végzetes nap reggelén. Az utolsó jelenet helyszíne ismét a tengerpart, de már az őszi, a rideg üdülőhely. Tadzio és családja menni készül, s Aschenbach kimegy a partra, hogy még egyszer találkozzék a fiúval. Kimerült, meghajszolt élete már rég nem az övé, hanem a habokból megszülető s oda visszatérő istené. A keskeny földcsíkon Tadzio a tengernek tart, szép, szelíd istenként, röpködő hajjal jár kint a vízen, és hátrafordulva felé tekint. Hívja őt. Ő az, Aphrodité–Venus, a szépség és szerelem istene, a hatalommal bíró élet-halál-isten, akit neveznek Androphonosznak is. A „*tajték-ból született*” ránéz, úgy tűnik, neki int, s Aschenbach mint annyiszor, most is megindul, hogy – elvessen benne.

Lázary René Sándor

NEVEIMRŐL, SZÜLEIMNEK

Régen valék „mon petit René”,
Sándri, suttyó Sanyika –
Node meg ne sértődj ezért,
Apika, sem Anyika...
Most csak René, Alexander,
Komoly Sándor, olykor Sankó –
Szinte felnőtt, szinte férfi!
Rossz pénz... Félig lajosarany,
Félig-meddig kossuthbankó!

Szatmár-Németi, 1876 júliusában

GAILLARDE PROVENÇALE

Sous le pont d'Avignon
Quand j'embrasse, quand j'embrasse,
Sur le pont d'Avignon
Se promène la cigogne!

Sur le pont d'Avignon
Se promène, se promène,
Sous le pont d'Avignon
Quand j'embrasse ma mignonne!

Mais la cigogne fait comme ça!
Et puis encore comme ça!
Mais ma mignonne fait comme ça!
Et puis encore comme ça!

Sous le pont d'Avignon
Je l'embrasse, je l'embrasse!
Sous le pont d'Avignon
Les soupirs de ma mignonne!

Avignon, 1883 májusában

GENIUS LOCI

1

Itten mászkált
Lázáry úr le-fel.
Oh, Álljfeltornyom!
Éjfél. Tour Eiffel.

2

Kellene kis kabarett!
Ah le Moulin de la Galette!
Szőke babám maga lett!
(Ez, piczinyem, bagatell.)

3

Bál, verkli, frakk,
 Rekedt zenék!
 Hány csipke, klakk,
 Remek fenék
 Ring el!... Kereng,
 Rikolt e kerge nép:
 „Renét minékünk,
 Csak Renét!”
 Fenét!

Páris, 1890 októberében

CYRANO DÖ BERZSERÁKOSSY ÚJJABB SZENVEDÉSEI

Orrom tsak nő! Növekszik.
 (Karotta? Sárga-répa?)
 Nem gyűl bámész közönség
 Köröttem már karéjba!
 Ridegh szívem ki-húl, mer'
 Vergődik, nem pihenn, ver:
 Morajjló Semmiben bolyg,
 Mint búsúlt férfi-ember!
 Sorsomból egyre több lesz,
 Tám sem-hogy is ki-bírnám:
 Föl-föl-röppent fohászok
 Se menthetik meg irhám!
 Origennyészre mondom,
 Hogy Isten is talányos:
 Ollykor ki-tsüng belöllem,
 Mint lébűl kis-kalány... No's
 Lyukas garast sem ádnék
 Nyugallmamért ma, Roxán,
 Hísz nyúgtató bogyókat
 Nyeldesgetek marok-szám!
 Ám vólna lelki gyógygy-szer
 Galant kalandra, korra?
 Vagy Önre, Drága Roxán,
 Szerellmes mandragóra?

Neg-édess báj-ital? Bor?
A többi néma maszlag!...
(De rimet váltok itt, hogy
Ne láttak én parasztnak!)
A-mint-hogy semminek sem,
Mán Senkinek se láttzom!
Rám-oszthatták a Rólust:
Ripats-mód újra-játtzom
Kinek-kinek... S ha még-is
Szüvellnél néha, Roxán:
Le-hullhat függöny, ál-artz!
Tapsollhat Égi Karzatt:
Tsillagként el-forogsz ám!

Maros-Vásárhell, 1906. június 19-én

ARANYOS JULIM!

Billet d'amour à ma jolie Julie!

Itt Vásárhely van, édes –
Nincs Pest, Tács, Vác, Monor!
De drága vagy nekem,
S ezért sok nyelveken
Elsuttognám talán, hogy
Túl drága vagy nekem,
S kedélyem már komor,
Mert Vásárhely örök – jaj,
Nincs Pest, Tács, Vác, Monor!
Fiacskám! Drágaságom!
Kincsem! *Mein Schatz! Mon or!*

Maros-Vásárhelyt, 1906. július 7-én

(Csak annyit mernék hozzátenni, hogy: „Horkol Pest, aluszik Monor: *Gloria, laus et honor!*” Hanem ez már sok volna, aranyoskám!)

CINQ CARTES POSTALES

1

Hányféle szesz! Nedű!
Bor! VINS –
Czégér a szélben. Rue
Norvins.

2

Ennyi itálnak
Idős poczakom túl
Szűk hordó!
Bírja gigám.
Egyedül mulatok.
Csók.
Rue Cortot.

3

Korsómban oly
Roskadt hab ez!
Másnapos ser...
Rue des Abbesses.

4

Szent Vincze uczcza.
Rue Saint-Vincent.
La porte de mon coeur
S'ouvre en grinçant.

5

Julim nagyon hiányzol!
Szivem lankadt, letört:
Hozzád küldöm, miként egy
Otromba Sacré-Coeurt!

Páris, 1906. VII. 20.–VIII. 7.

Brokés Ágnes

MEGVÁRATLAK

Megváratlak, Mindenség Istene
Az ős-pulykák kodálnak, állatok
A szerelemben még velük vagyok
Megváratlak, Mindenség Istene.

Ha a kezed kinyújtod, elkapom
Feléghetetlen, égő hatalom
Borszín ruhámat hozom-leteszem
Az vagy, ki vagy; ó várj meg, Szerelem

A KARDIGÁNOD VÉRES, KEDVESEM

A kardigánod véres, kedvesem
Mint születésedkor a homlokod.

Kell-e kétélű kardod, kedvesem
Ágyad fejénél maradt, megkeresd.

Születésedkor rád borult a hold
Időd eljött, kilépni véresen.

A VITORLÁS

A vitorlás a szembeszélbe állt
Sötétkék éj-vitorla ott nyögött.

Azok kövek a móló végibe
Azokon ugrál a szabad hajós.

A vitorlája szembeszélbe áll
Körötte vastag, vad sirály-rajok.

Fischer Mária

IDEGEN VÁROS

Eloszlanak a felhőrétegek,
s a város éppen úgy ereszkedik
lábunk elé, hogy egyből léphetünk
az útra, térre, s elvész mind a múlt
idő, akár a köd, hátunk mögött.
Áttetsző itt az ősz. Már látszanak,
s a csontig látszanak bokrok s a fák,
a házfalak, a háztetők. A nők,
a férfiak.

Szívünkbe lát a nap.

Miféle város ez? A védtelen
tömeg sodor. – Mikor kiléphetek,
megállhatok, tovább miért megyek?
Tovább miért megyek?! Kiperdülök,
s ülök a járdaszélen egymagam.

Később a görbe pincér elvezet.
Szomjas leszek. Tonicot rendelek,
kortyolgom. Szeletke citromot
pezseg körül a jéghideg ital.
Szél járhatott, vad szél, a teraszon,
leülni sem lehet. Falevelek
hasalnak széken, asztalon, kövön –
kövér esőcseppek között, alatt –
A hangulat – van úgy – se jó, se rossz.

Mellettem állsz. A vállamon kezed.
Hogy itt találsz,
ki mondta meg neked?

Hárs Ernő

PÁRHUZAMOK CAMÕES ÉS TASSO EPIKÁJÁBAN

A sors úgy hozta, hogy két évtized leforgásán belül az újkor hajnalának két reprezentatív eposzát, A LUSIADÁK-at és A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM-et ültethettem át magyarrá, s így a lehető legközvetlenebb átélés formájában tapasztalhattam meg annak a babitsi megállapításnak az igazságát, amely róluk AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETÉ-ben olvasható, s amely némi szentségtöréssel, de nem csekély tárgyismeretre támaszkodva kimondja, hogy „ezek az eposzok különben egy kicsit hasonlítanak is egymáshoz”.

Hasonlítanak, igen, mert a két szerző, a portugál Luis de Camões és az olasz Torquato Tasso véleményem szerint voltaképpen – a vergiliusi példakép szem előtt tartásával ugyan – az ILIÁSZ-t és az ODÜSSZEIÁ-t énekelte meg újra, az antik hexameter helyett a kor divatjának megfelelő zengzetes ottava rima, másképp stanza versforma alkalmazásával. A LUSIADÁK és az ODÜSSZEIA rokonsága a bennük elbeszélte fantasztikus tengeri utazások alapján kézenfekvő. Az ILIÁSZ és A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM párhuzamba állítására viszont nemcsak a mindkettőben előforduló rengeteg fegyveres összecsapás, hanem elsősorban a két főhős, Akhilleusz és Rinaldo szerepének hasonlósága jogosít fel. Az eposzi célnak, Trója, illetve Jeruzsálem bevételének elérését éppúgy késlelteti Akhilleusz haragja, mint Rinaldo féktelensége. Csak az indulatok mederbe szorítása után történhetik meg a győzelmes kibontakozás.

A két eposzköltő nagyjából azonos időben, a reneszánsz kihunyó fényeitől beragyogott XVI. században élt. Tasso húsz évvel később – 1544-ben – született, mint Camões, és tizenöt évvel élte túl a portugál géniust. Életpályájukban csak a vagyontalan köznemesi helyzetükből következő anyagi kiszolgáltatottság és a börtönökkel is megterhelt ide-oda hányódás volt a közös, műveltség tekintetében jelentős különbség állt fenn közöttük. Tasso az akkori Európa szellemi központjának számító Itália legjobb egyetemeit látogatta, és legfényesebb elméinek társaságában csiszolódott, Camões szellemi tájékozottságának alapja ezzel szemben a Coimbrai Egyetem rövid ideig történt látogatása mellett az a középszerű enciklopédikus ismereteket tartalmazó vademecum volt, mellyel a felfedezőutakra induló portugál tengerészeket általában ellátták. Míg Tasso valószínűleg semmit sem tudott az élete legnagyobb részét a távoli tengerentúli világban töltő s az ő szemszögéből provinciálisnak számító kortársról, Camões egyik szonettjében, a DE UM TÁO FELICE ENGENHO kezdetűben mint a kor egyik nagy költőjéről emlékezik meg róla a spanyol Boscán mellett.

A rangkülönbséget finoman érzékeltetik azok a stanzák, melyekben a két költő fedelmi pártfogójának jóindulatát igyekszik megnyerni:

*„Jó kart kaptam, hogy fegyvered emelje,
hogy zenghesselek, hajlamot a dalhoz;
csak az hiányzik, hogy fogadj kegyedbe,
mert becsülnöd kell azt, ami magasztos.
Ha megadja nekem az Ég kegyelme,*

*s ha te énekre méltó dolgokat fogsz
művelni, mint azt megjósolja szívem,
ahogy isteni szándékod tekintem,*

*olyat, hogy jobban retteg a tiedtől,
mint félt Medusza látványától Atlasz,
s hogy Marokkót s Trudantét perzseled föl,
míg Ampelusza síkján toványargalsz,
világraszóló dal lesz, ami feltör
műzsámból akkor, boldog, diadalmas,
hogy benned lássák Nagy Sándor utódját,
ki Achillesnek nem irigylő sorsát.”*

(A LUSIADÁK, X. 155. és 156.)

és

*„S te fennkölt Alfonz, ki engem a balsors
dűhe elől mentettél kikötőbe,
eltévedt vándort, akit sziklapadhoz
vert már a hullám, átcsapva fölötte,
víg homlokkal vedd írásom magadhoz,
mit szent fogadalomtól ösztönözve
adok át. Jós tollam megírja rólad
egyszer tán, mit most említ csak futólag.”*

(A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM, I. 4.)

Az eposzi hasonlóság fennforgását nem zárja ki az a körülmény, hogy a két hősköltemény mind témája, mind koncepciója tekintetében alapvetően különbözik egymástól. A LUSIADÁK főhőse az ismeretlen földrészek felfedezésére induló rettenthetetlen bátorságú portugál nép, A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM-ben viszont a shakespeare-i tragédiák magasízzású jellemábrázoló művészetével bemutatott hősök csapnak össze a Szent Sírért folyó ideológiai és valóságos fegyverekkel vívott küzdelemben. Az elsőnek legnagyobb értéke a XVI. században robbanásszerűen kitágult világ természettudományos pontosságú bemutatása, a második a következetesen motivált és meszerűen bonyolított cselekmény példátlan drámaisága. Az egyik az Afrika megkerülésével Indiába vezető felfedezőút keretében felidézi az egész addigi portugál történelmet, és ámulatra készítő tájékozottsággal mutatja be India társadalmát, a másik a keresztény Nyugat és a mohamedán Kelet népeinek színpompás felvonultatása mellett egy művészi pajzs domborműveinek ürügyén megéneklí az Este család történetét a legrégibb római gyökerekből kiindulva a költőt udvarába fogadó II. Alfonzig.

A hasonlóság nem a valóságos elemekben, hanem a cselekményt színező varázslatos, csodálatos vallási és mitológiai betétekben nyilvánul meg, továbbá abban, hogy mindkét mű – a reneszánsz minden tudományos felvilágosultsága ellenére – a régi, ptolemaioszi világkép alapján áll. Talán, mert ez volt a költőibb.

A LUSIADÁK női főszereplője Venus, A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM-é Armida, az átlagon felüli szellemi és fizikai adottságokkal rendelkező, ellenállhatatlan bűverejű pogány varázslónő.

Camões így mutatja be a portugál nép érdekében Jupiter színe elé járuló szerelem-istennőt:

*„Arany hajfürtök omlottak nyakára,
amely mellett a tiszta hó fakó lett;
két keble, mellyel, senkitől se látva,
gyermeké játszott, remegett, ahogy ment;
lángolt hasának fehérszínű pántja,
hol mindenkit Amor tüze csapott meg;
sima csípőit, kétfelől lefolyván
kívánságok fonták be, mint borostyán.*

*Testrészeit, melyeknek a szemérem
az öre, könnyű selyem borította;
nem tár fel, nem rejt a fátyol egészen,
pillantást nyújt a rőt liliumokra;
de hogy a vágy kettőzött tűzzel égjen,
a ritka kincset előtérbe tolja.
Már érezni az Egekben felettébb
Vulkán féltékenységet, Mars szerelmét.”*
(A LUSIADÁK, II. 36. és 37.)

Tasso pedig szinte szóról szóra ugyanilyen fojtott erotikával ecseteli a keresztény tábor erejének bomlasztásával megbízott Armida bájait:

*„Gyönyörű keble szűz hóval kecsgetet,
táplálva, szítva a szerelmi lázat,
láthatók félig a nyers, ifjú mellek,
félig takarja őket a ruházat,
írígyen; de ahol nincs út a szemnek,
a gondolatok átjárót találnak,
s a külső szépségeknél többre törve,
haladnak belső titkokig előre.*

*Mint mikor víz vagy kristály tisztaságát
üti a fény át, hibát nem okozva,
úgy lép a gondolat a zárt ruhán át,
a tilalmas részek felé hatolva.
Ott elkalandozik, s ahány csodát lát,
aprólékosan mind kipuhatolja;
majd tapasztalatairól beszámol
a vágnak, mely így még forróbbra lángol.”*

(A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM, IV. 31. és 32.)

A csábító szépség egyedülálló, mágikus pompájú környezetet kíván. Ezt a feladatot tölti be A LUSIADÁK-ban a sok viszontagságot szenvedett hajósoknak Venus által jutalmul felkínált Szerelme Szigete, A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM-ben pedig Armida kertje, melyet a szerelmes varázslónő a palesztinai csatározások színhelyéről elraga-

dott Rinaldo számára létesített az Atlanti-óceánban fekvő Boldogok Szigetén. A camões-i mű egyik leggyönyörűbb része a venusi ajándék bemutatása. A délszaki természet és a pogány mitológia teljes gazdagságát felvonultatja a sziget szépségének dicséretére, ahol tavakban fürdőző vagy ligetekben vadászó nimfák várják a hajósok érkezését. A stanzák átforrósodnak, és helyenként leplezetlenül egyértelmű sorokkal adnak földi hitelességet a fantasztikus paradicsomi varázslatnak.

*„Egy parti öböl békés karimája
felé fordultak orrukkal a gályák,
hol Küthereia rőt kagylói voltak
festői dísze a fehér homoknak.”*

vagy

*„az illatos, friss citromok az ágak
közül, mint szűz mellbimbók kandikáltak.”*
(A LUSIADÁK, IX. 53. és 56.)

A portugál költőnek ugyanakkor gondja van arra is, hogy a látszólagos bacchanáliának megtámadhatatlan szellemi értelmezést adjon:

*„Mert Thétüsz és az óceáni szépek,
s a sziget, mely tündér pompában izzik,
nem egyebek, mint a megbecsülések,
melyek az életet megnemesítik.
A győzelmek és a kitiüntetések,
a homlok, melyen babér s pálma díszlik,
a dicsőség, csodálat s népszerűség:
ezek adják a bűvös sziget üdvét.”*
(A LUSIADÁK, IX. 89.)

A tassói eposz megfelelő része egy fokkal aggályosabb és önemésztőbb erkölcsiséget tükröz. Itt is vannak folyton nyíló virágok és szakadatlanul termő gyümölcsfák, meztelenül fürdőző lányok, és Armida és Rinaldo szerelmi kettőse nem kevésbé magas hőfokú, mint a portugál műben megörökített páros enyelgések, de az Arany János által kéjsóvár olasznak titulált szerző mindezeket a materiális élvezeteket nem valami kivételes érdem jutalmaként, hanem mint levezeklendő eltévelyedést állítja az olvasó elé. Rinaldo az arcához tartott pajzs tükreben megszegyenülten döbben rá, hogy önfelédelt élvhajhászása milyen messzire sodorta önként vállalt magasztos feladatának, a Szentföld visszafoglalásának teljesítésétől. Régi önmagát csak vétkeinek töredelmes megvallása és az után a magányos hajnali megtisztulás után nyerheti vissza, mely az eposz egyik drámai csúcspontja.

*„Mikor helyük a nappalnak nem adták
még át egészen az éjjeli árnyak,
s pír lepi már Kelet egének alját,
de a csillagokból még egynéhányat*

*őríz a menny, indul el az Olajfák
hegye felé, örülve a csodának,
melyet itt a hajnali, ott az éji
örök isteni szépség tár ki néki.*

*S eltűnődik: »Az ég temploma mennyi
gyönyörű fényt tartalmaz egybegyűjtve!
Nappal a napszekér, éjjel ezernyi
aranyló csillag és a hold ezüstje
ragyog belőle; mégsem nézi senki,
s a zavaros fény inkább hat szívünkre,
mely egy gyarló földi arc mosolyából
vagy pillantásából felénk világol.«*

*Ezt gondolván, a legfelső oromra
hágott, s ott alázatosan letérdelt,
s a legmagasabb ég fölé hatolva
lélekben, Kelet irányába nézett:
»Múlt életemre, bűnös homlokomra
irgalmas szemekkel tekints le, kérlek,
Atyám, s hullasd kegyelmed záporát rám,
tisztuljon meg bennem a régi Ádám.«*

(A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM, XVIII. 12–14.)

A vergiliusi alvilágjárás hiányzik a két eposzból, de van bennük egy-egy feltűnően hasonló epizód, mely a föld, illetve a tenger rejtett mélységeibe vezet. A LUSIADÁK-ban a portugálok legfőbb ellenfele az égi hatalmak szintjén Bacchus, aki Indiában szerzett hírét félti az odatartó bátor felfedezőktől. Miután minden korábbi cselszövése kudarcot vallott, Neptunust keresi fel víz alatti lakában, azt kérve tőle, hogy pusztító vihar támasztásával szabadítsa meg őt kényelmetlen vetélytársaitól.

*„Sok ágra oszló, óriási barlang
legmélyén, hová elbújik a tenger,
s honnan őrzöngve tör ki a szilaj hab,
mikor vitázik a dühödt szelekkel,
lakik a dicső Neptunus, s vigadnak
a Nereidák egyéb istenekkel,
hol városok kapnak helyet a vízben,
melynek lakója a sok nedves isten.*

*A soha fel nem tárt tengerfenéken
a homok finom ezüsttel behintett;
tornyok tűnnek fel, síkság közepében,
mint kristály, melyen átiütnek a színek;
minél közelebb hatol, voltaképpen
annál kevésbé sejtí a tekintet,
hogy kristály-e vagy gyémánt-e, amit lát,
oly tündöklő fénnel veti a szikrát.*

*Kapujuk arany, dús gyönggyel kirakva,
mely a kagylók sötétjében terem meg,
gyönyörű művészettel kifaragva,
min Bacchus dühös szeme megpihenhet:
feléje elsőként a tarkabarka
vén Khaosz dúlt vonásai merednek;
ott található a négy elem is még,
ahogy ellátja mindegyik a tisztét.”*

(A LUSIADÁK, VI. 8–10.)

Tasso eposzában egy pogányból kereszténnyé vált segítőkész varázsló kalauzolja az Armida által elragadott Rinaldo felkutatására vállalkozó két kereszties vitézt a titkos föld alatti világba, hogy ellássa őket a feladat végrehajtásához szükséges felvilágosító-sokkal és eszközökkel.

*„Most kézenfogva a folyó alatti
legbelső mélybe vezette a kettőt,
hol csak gyér fényben lehetett haladni,
mint hogyha félhold világít meg erdőt;
az itt rejlő üregekből fakad ki
az összes ér, amelyből a kerek föld
forrásai, sebes folyói lesznek,
s a tág tavak, melyek lustán pihennek.*

*Szemlélhették eredetét a Pónak,
Hüdaszpésznek, Gangesznek és Dunának,
s az Eufrátesznek úgy, mint a Donnak,
s a Nílus sem vont forrására fátylat.
S egy folyót láttak lejjebb, melyből olvadt
kén, valamint mozgékony higany áradt:
ebből, mihelyt felszívta folyadékát
a nap, aranyrög s ezüstiüledék vált.*

*És láthatták, hogy körben csupa drága
ásványból van a folyóágy kirakva,
amitől mintha fáklyalángban állna,
úgy tündöklök a föld alatti kamra.
Legyőzve a sötétség borzadálya,
kék zafír s rótt gránát egymásnak adja
szikráit át, karbunkulus világít,
gyémánt ragyog, smaragd lövell vidám színt.”*

(A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM, XIV. 37–39.)

A harci jelenetekben a tassói eposz a cselekmény természeténél fogva utolérhetetlenül gazdagabb, mint a portugál pályatársé. Változatos leírásukban a végtelenül kifinomult szellemű, labilis idegrendszerű udvari költő nemcsak magasfokú anatómiai ismereteiről, de elsőrangú vívótudományáról is tanúságot tesz. A Tankréd és Clorinda, Raymond és Argante, végül Tankréd és Argante közt lefolyó párviadalok bemu-

tatása nemcsak költői, hanem harctechnikai szempontból is műretek. De ha Camõesnél hiányzanak is az olyan hátborzongató motívumok, mint a fej nélkül vágató lovas vagy az elejtett kard után nyúló levágott kar, a sorsdöntő ütközetek ábrázolásának szuggesztivitásában állja a versenyt A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM hasonló témájú stanzáival. A portugáloknak a mórokkal vívott ouriquei csatája nem vált ki kisebb megrendülést, mint a keresztieseknek az egyiptomi haderővel történt ascalonai összecsapása.

*„Levágott fejek, végtagok repülnek,
érzékellen, gazda nélküli csonkok,
vannak, kiknek bele kilógva lüktet,
bőrük fakó, vonásaik halódók.
Az ocsmány sereg már nem menekülhet;
vérpatakok áztatják a porondot,
hogy színét is elveszti a növényzet,
piros váltja fel a zöldet s fehéret.”*

(A LUSIADÁK, III. 52.)

vagy

*„Ekképp harcoltak, s ide-oda ingott
még félelem s remény között a mérleg,
törött lándzsák borították a síkot,
roncs pajzsok, csonka páncélöltözékek;
kard állt ki átszúrt mellből, felszakított
hasból, s a földön is akadt temérdek;
szákszám hevert hanyatt vagy arcra hullva,
mintha a földet mardosná, a hulla.”*

(A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM, XX. 50.)

A szörnyű mészárlások megjelenítésénél szívderítőbb párhuzamos magaslatai a két eposznak, amikor I. Alfonz portugál királyt, illetve a kereszties hadak vezérét, Bouillon Godfriedet égi látomás erősíti meg az előtte álló küzdelem győzelmes kimenetelének hitében.

*„Már hajnali fény oszlatgatta szerte
a Sark csillagait, vígan, serényen,
midőn Alfonznak Mária keresztre
feszített Fia jelent meg az égen.
Az, míg rajongva tekint fel a jelre,
ekképp kiált az égi Hit nevében:
– »A pogánynak, a pogánynak jelenj meg,
Uram, ne nékem, ki hiszek tebenned!«”*

(A LUSIADÁK, III. 45.)

A Jeruzsálem falainak végső megrohamozására készülő Bouillon előtt nem a kereszt, hanem Mihály arkangyal tűnik fel. Megmutatja neki, hogy mint sietnek a segítségére a vár körüli harcokban elesett nagy hírű bajtársak, majd így folytatja:

„Szemed merészen vesd még magasabbra,
s az Ég egész seregét látod együtt.«
S Godfréd elámul, hogy felette hadba
mily végtelen számu szárnyas tömeg gyült.
Ugy oszlanak három tömött csapatra,
hogy szintén hármasan tagolt a rendjük:
a körívek, melyekbe szerveződnek,
befelé csökkennek, kifelé nőnek.”

(A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM, XVIII. 96.)

A két eposz valamennyi stíláriis és tematikai hasonlósága közül a legfrappánsabb s egyben a legmegrendítőbb a két egymástól tökéletesen eltérő alkatú, de egyformán tragikus sorsra ítéltt nőalak halálának megörökítése, Inês de Castróé a portugál és Clorindáé az olasz költő művében.

Inês egyszerű kasztíliai nemeslány volt, s elkövette azt a hibát, hogy beleszeretett a portugál trónörökösbe, Péterbe, aki titokban feleségül is vette. Amikor a frigyből gyermekek is születtek, a spanyol befolyástól féltő udvaroncok a király, IV. Alfonz tudomására hozták a rangon aluli kapcsolatot, majd a Coimbrába rendelt fiatalasszonyt az uralkodó színe előtt aljasul lekaszabolták. Péter trónra kerülése után felkutatta és kivégeztette a gyilkosokat, akiknek előbb kézcsokra kellett járulniuk a koporsójából kiemelt és trónra ültetett halott Inês elébe. A morbid fenségű jelenet A LUSIADÁK leg-híresebb részletévé vált, és számtalan színpadi feldolgozást ért meg. Nálunk Dugonics András közvetítésével Erkel Ferenc BÁTORI MÁRIA című operájának librettójához szolgált alapul.

Clorinda ellenkező úton jutott el az Inéséhez hasonló mártíriumig. A keresztény etióp uralkodópár lánya volt, akit fehér bőre miatt anyja, a király féltékenységetől tartva, egy fekete bőrű csecsemőre cserélt át, és száműzött az udvarból. A csöppség, egy mohamedán szolga gondjaira bízva, harcos amazonná fejlődött, és a keresztések támadásának hírére felajánlotta szolgálatait a jeruzsálemi királynak. Alig indultak meg a vár körüli csatározások, szépségével magára vonta Tankréd figyelmét, aki első látásra halálosan beleszeretett. Tasso az ideológiai szempontból tilalmas viszony feszültségét fokról fokra továbbélezi, és mesteri cselekménybonyolítással eléri, hogy Tankréd egy éjszakai párviadal során, ellenfelét bátorsága és harci tudása miatt férfinak vélve, akaratlanul gyilkosa lesz szerelmének. A haldokló lány utolsó sóhajában azt kéri a győztes lovagtól, hogy az igaz hit elleni eddigi lázadással elkövetett vétkeinek kiengesztelésére, részesítse őt a keresztység szentségében.

Camões nyers, férfias hangja sehol nem válik olyan gyengéden együttérzővé, mint amikor a dinasztikus érdekek áldozatává vált, védtelenül kiszolgáltatott Inést búcsúztatja.

„Mint túlkorán letépve, a fehéren
nyíló százsorszép ártatlan virága,
melyet, miután meggyötört kezében,
hajába tűz kacéran a leányka,
hogy illata, színe elvész egészen,
oly sápadt lett Inês, halálra válva,
arcán a rózsák hervadtra enyésztek,
együtt hagyta el friss színe s az élet.

*Soká siratták még szomorú sorsát
a Mondego lányai, s emlegették,
az elsírt könny forrássá változott át,
mint halálának szentelt örök emlék.
Inês szerelmének hívják a forrást
mindmáig arról, ami ott esett rég.
Virágot öntöz tisztavízű habja,
tartalmát könny, nevét szerelem adta.”*
(A LUSIADÁK, III. 134. és 135.)

A Tasso által versbe foglalt gyönyörű katarzis, a tévedésből megölt szerelmesnek az utolsó pillanatban történő megkeresztelése legalább ilyen megrázó erejű. A porig sújtott szerencsétlen győztes embertelen fájdalomnak ez a minden gyűlöletet feloldó lírai végakkord adja meg örök érvényű művészi átszellemítését.

*„S csak azért nem halt meg, mert összefogta
a szíve őrzésére szánt erőket,
s a víz által, fájdalmát visszafojtva,
életet adott a vassal megöltnek.
Míg ajka a szent szavakat susogta,
öröm ragyogta át arcát a nőnek:
s úgy tűnt, azt mondja, derűsen bucsúzva:
»Az Ég megnyílik, békén kelek útra.«*

*Fehér arcára sápadt színt terített
liliom és viola keveréke,
s miközben szeme magasba tekintett,
az ég s a nap részvétellelelve nézte;
hidegre vált meztlen keze intett
a lovagnak engesztelést a béke
jelével. Így hagyta el a világot
a szép nő, s szinte csak aludni látszott.”*

(A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM, XII. 68. és 69.)

Az egybecsengés olyan erős, hogy a két epizódban egyes stanzákat akár fel is lehetne cserélni egymással. Pedig utánzásról bajosan lehet szó, minthogy Tasso – mint arról már említés történt – csaknem biztosan nem tudott a portugál pályatársáról, Camões viszont nem követhette példaképként az olasz hőskölteményt, mert A LUSIADÁK 1572-ben, három évvel korábban jelent meg Lisszabonban, mintsem A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM elkészült.

S végül utolsó bizonyítékul álljanak itt azok a sorok, melyek a két hősköltemény legfőbb erkölcsi üzenetét tartalmazzák, s melyek bármennyire különböző körülmények között hangzottak is el, szintén nem egyebek, mint egy és ugyanazon gondolat messze zengő lírai parafrázisai.

Mánuel király A LUSIADÁK IV. énekének 78. stanzájában ezekkel a szavakkal indítja el Vasco da Gamát az Indiába vezető tengeri út felfedezésére:

„...Csak munkával, kínnal ér el
dicső, merész dolgokat a halandó;
csak, mely dacol halállal és veszélyel,
az olyan élet híre maradandó,
mert ha nem hódol gyáva rémületnek,
minél kurtább, annál hosszabbra terjed.”

A MEGSZABADÍTOTT JERUZSÁLEM XVII. énekének 61. stanzájában pedig az Armida bűvkörébe került Rinaldo kiszabadításával megbízott öreg varázsló ezzel az intelemmel téríti vissza az ifjú bajnokot szent fogadalomban vállalt eredeti feladatához, a kereszt szolgálatához:

„Uram, nem nimfák, virágok, szirének
között, kies forrás partján üdülve
találhatunk, hanem csak az erények
fárasztó, meredek ormán az üdvre.
Nem jut ide, ki hőt, fagyot nem érzett,
s a gyönyör csapdait ki nem kerülte.
Vagy szívesebben völgybe zárva tengnél,
fenséges madárként, mely szárnyra nem kél?”

VERSFORDÍTÁS-PÁLYÁZAT

Robert Frost

JÁRTASNAK KELL LENNI VIDÉKEN

Az égő ház az éji eget
Alkonyfényvel ragyogta be...
Most már csak a kémény állt a házból,
Mint szirmok nélkül egy bibe.

A szél nem arra vitte a lángot,
S az út túloldalán a pajta
Épen maradt: a hely nevét
Ő képviselte csak, elhagyatva.

Többé nem tárult ajtaja
Köves úton érkező csapatoknak,
Kazlát nem szálazták szekerek,
Paták a földön nem dobogtak.

Az ablakokon, melyek betörtek,
Ki- és berepült a sok madár,
Úgy zsongtak, ahogy sóhajtozunk,
Ha gondolatunk a múltba jár.

De nekik az égett szilfa kizöldült,
S az orgona is hajtott levelet;
Kerítéspóznán egy árva drótszál;
Az esetlen kútgém égre meredt.

Nekik ebben semmi se volt szomorú.
De habár fészük vigadozva zengett,
Jártasnak kellett lenni vidéken,
Hogy azt ne hidd: a rigók pityeregnek.

ALAK AZ AJTÓBAN

A szög tágult. Magas, látványszegény,
Egyöntetű hegyek legtetijén
Jártunk: tölgyek, tölgyek és semmi föld,
Ezért minden fa satnya, elgyötört.
De megszakadt a monotónia,
Mert egy ajtóban egy emberfia
Meredt hatalmasan és komoran,
És ha a kunyhóban hanyatt zuhan,
Feje eléri a túlsó falat.
De amíg láttuk, nem zuhant hanyatt.
Habár kietlen volt lakóhelye,
Láthatólag nem törődött vele.
Komoran állt, rendíthetetlenül,
S mogorván, bár talán tudtán kívül.
A tölgyfa fényt és meleget adott.
Tartott tyúkot, tartott egy malacot.
Volt kútja, ha felfogta az esőt,
S egy hatszor hármassal a ház előtt.
Volt társasága, melyre rá sem unhat,
Ha ennek tekinthetem vonatunkat.
Látta: eszünk. S üdvözlésféleképpen
Keze utánunk lobogott a szélben.

BELEEGYZÉS

Ha felhők felé tart ernyedt nyila,
 S az öbölbe égőn zuhan a nap,
 A történeteket nem siratja a
 Természet. Egy biztos: a madarak
 Tudják, hogy ideje van a sötétnek.
 Az egyikük torkában már a hangok
 Halkulnak s fakó szeme egyre szűkebb;
 Egy másik, aki túl messze csatangolt
 A liget fölött, mint egy nyíl, a fészke
 Felé repül s még épp hogy odaér.
 Ha bármit gondol, azt gondolja: „Végre!
 Most már legyen sötét nekem az éj.
 Legyen túl sötét: ne lásson szemem
 A jövőbe. Ami lesz, az legyen.”

FALJAVÍTÁS

Valami a fal ellen dolgozik.
 Fagyos földhullámokat gyűr alá,
 Lelökdösi a termésköveket,
 És rést üt, amin két ember is átfér.
 A vadászoké egész más eset:
 Követtem őket és kijavítottam,
 Ahol kő kövön nem maradt utánuk:
 Nyulat hajtottak fel rejtekhelyéről
 Csahos kutyáiknak. De hogy a rések
 Hogyan születtek, azt nem tudja senki;
 Egyszerűen csak ott voltak tavasszal.
 Értesítem szomszédomat a dombon;
 Egy nap találkozunk s végigmegyünk:
 Helyreállítjuk megint a falat.
 A fal mindvégig közöttünk marad –
 Kinek-kinek a hozzá hullt kövek.
 Van cipó-, sőt labdaméretű is,
 Úgyhogy elkel egy kis ráolvasás:
 „Így maradsz, amíg hátat fordítunk.”
 Ujjunkon a bőr megkeményedik.
 Megint egy szabad ég alatti sport:
 Egy oldalon egy ember. Ugyanakkor

Falra itt egyáltalán semmi szükség:
Az ő felén fenyők, nálam gyümölcsös.
Almafáim soha nem kelnek át
És nem eszik meg a tobozait.
Szerinte „Jó kerítés – jó viszony.”
Tavasz van, és belém bújt a kisördög,
Szeretnék kételyt ébreszteni benne:
„Mitől lesz jó viszony? Nem arra áll ez,
Ahol téhen van? De itt nincs téhen.
Mielőtt falat húznék, felteszem
A kérdést, hogy mit falazok be vagy ki,
És hogy megbánthatok-e valakit.
Valami a fal ellen dolgozik,
Földig akarja rombolni.” „Manók”,
Mondhatnám, bár nem azok, s jobb szeretném,
Ha ő mondaná. Elnézem, ahogy
Két kőre ráterpeszti két kezét,
S jön, mint vad kőkorszaki fegyveres.
Úgy tűnik, sötétben tapogatózik
És nemcsak a fák árnyéka miatt.
Nem gondol bele, mit jelent a szólás,
S mivel apja olyan jól kitalálta,
Csak mondja: „Jó kerítés – jó viszony.”

KILÁTÓPONT

Ha fáktól fáradtan embert kutat
Szemem, reggel egy dombra felmegyek;
Ott szarvasmarhák őrzik a gyepet,
S én, a lehajló borókák alatt
Nem látzom, de élesen látszanak
S fehéren, távol minden emberi
Otthontól a szomszéd domb sírjai –
Néha élőknek látok holtakat.
És ha délre mindebből elegendem lett,
Csak a karomra fekszem és a nap
S a forró domb kigyújtja arcomat,
Légzésemről kék virágok remegnek,
Érzem a föld- s morzsoltnövény-szagot –
A hangyák kráterébe bámulok.

Imreh András fordításai

Tóth Krisztina

SZEMHUNYÁS

Gondolni, hogy helyén van,
helytelen volt, hiába,
hinni, hogy hűlt helyén majd
fölmelegszik hiánya,
hogy ami volt, fölenged,
hullik rá másik ősz is,
mi majd utadra enged
útban levőt – meg őt is,
alacsony kába napba
nézve most már ki merhet
hinni, míg szembesütve
szembesít és diderget,
valahogy kínos is most,
nem kellett volna mégsem,
mi minden hülyeséget
mondtál a Dérynében,
küzdött vitézül ő is,
boldogabbat ki látott
vitéz küzdő szemednél,
ha véle szembeszállott,
elég egy szemhunyás is
meglátni, most is ott áll –

hátulról lépni hozzá.
Ne lássa, hogy futottál.

FIGYELŐ

SÁTÁN ÉS ISTEN FOGLYA

Baka István: *Tájkép fohással*
Jelenkor, Pécs, 1996. 335 oldal, 960 Ft

Ha a lírikus pályája delelőjén maga állítja össze gyűjteményes kötetét, a könyv művészi önarcképnek tekintendő, ha ugyanez az összeállítás posztumusz kiadvány, akkor a költő testamentuma is. A méltatásnak ezt a kettős kiindulópontot kínálja a TÁJKÉP FOHÁSSZAL.

A könyv a kötetek időrendjét követi, a tartalomjegyzék az egyes versek keletkezési dátumát is föltünteti. Így ami a TÁJKÉP FOHÁSSZAL élén áll, az út elejét jelenti, a költői én ifjúkori arcmását rajzolja ki. Megelevenítő erejű, érzékletes természetfestés jellemzi Baka korai líráját. „*A bogarak, gombok a fán, / elalszanak a zöld kabáton*”: a NYÁR. DÉLUTÁNNAK ez a metaforája egyszeri meglátással, fellelhetetlen egyéni bélyeggel vés emlékeztünkbe egy különben korántsem ritka látványt. A záporról azt olvassuk, „*paraszta verítékezik*” (OLY BIZONYTALANNÁ), az erdő szíve „*őzekkel dobog*” (DAL), és a költő látományaiban a fák nemcsak „*fél lábón*” állnak, hanem „*rokkantak emlékművei*” (ERDŐ, ERDŐ). Ha ezt a bőven termő képalkotó hajlamot, a párját ritkítóan eredeti metaforasereget kinagyítjuk, szembeötlik a költő antropomorfiája. „*A fű komoly, meleg szagában / megyek a dörmögő mezőre / a fák közül, hol már homály van / s szorongva alvad rá a földre*” – ez a strófa, a kötet nyitánya (NYÁR. DÉLUTÁN), valósággal személyes életet tulajdonít a tájnak. A XX. századi magyar költészet természetfői közt is József Attila a mester. Baka mintha az ő csapásán indult volna el. A hasonlóság azonban csalóka. József Attila minden különböző tájat egyszeri jelenségnek fog föl, azaz a táj lelkét fürkészi, és ez a látásmód a romantikus természetfestés korszerű továbbfejlesztésére vall: a FALU a betelt életek éjszakájának békéjét és a pihenésben érlelődő erőt sugallja,

a SZAPPANOSVÍZ mosóleve a proletárkörnyezet lázongását és lehorgadását szemléltetve folyik szét, az ELÉGIA számos részlete a szociális ellentétek feszültségét árasztja. A romantikusok a táj lelkében hittek: ez a meggyőződés József Attila tollán beszédes kedvű animizmussá terebélyesedett. Ezzel szemben Baka István tájverseit, még kozmoszát is az ő sóvárgása járja át: minden megkapóan élthű természeti pillanatképe személyes kielégítetlenségéről tanuskodik. A megszólított erdőtől így búcsúzik: „*Erdő, te zöld reménytelenség, / te szorongással teli! / Téged is, engem is szoborrá / dermesztnek Isten kezei.*” Milyen hit, milyen világnézeti belátás oldja majd föl ezt a kielégítetlenséget? Mindenesetre jegyezzük föl, a fiatal Baka István poétikája csak egy meghatározott romantikus magatartásformától tért el.

Mert a metaforákban szakadatlanul teret kérő sorskeresése nem kevésbé romantikus jegyet tár föl. A határain túlcsapó én a VÉR ÉS ARANY lírájából ismerős, és egy ideig még Baka tematikája is érintkezik Adyval. Helyzetdalszerű költeményei közül hol Dózsa harcosainak szerepében jajong (TEMESVÁR. DÓZSA TÁBORA, 1514), hol PRÉDIKÁTOR-ÉNEK-et ír, de parafrázis kurucnótát (VÁLTOZATOK EGY KURUCDALRA), máskor meg éppen a nagy elődök mezébe bújva szól (PETŐFI; VÖRÖSMARTY. 1850).

Dúskálása a képekben, másfelől az önarc-képfestés vágya akár jelmezben, immár poétikájának alkotórésze, de nincs még birtokában olyan rendezővel, mely ezt a képességét, ezt az ösztönét költői világkép erőelemévé rendelné. Egyelőre megesis, ugyanazt a motívumot, például az éjszakát fekete ménesnek, majd fekete kendőnek mondja: a két metafora kioltja egymást, s a láttatás szenvedélye szecessziós mértéktelenségbe ragadja (ÉJSZAKA, FEKETE MÉNES). Mégis ki kell mondanunk, Baka István képteremtő ereje annyira kivételes és bőven buzgó, hogy már csupán ezért is bármely jövőendő antológiában végérvényes volna a helye. „*A zivatar*

ezernyi tűje / kihímezi a réteket”: ezután aligha ámulhatunk úgy az égháborún, hogy ez az igéző megszempélyesítés ne jutna eszünkbe (INGEMET VARRJÁK).

Bakát csakhamar olyan világlátás ragadja magával, mely drámai életérzését elmélyítve egész további költészetét meghatározza. ISTEN ÉS SÁTÁN KÁRTYÁZNAK – írja a KÖRVADÁSZAT-ban (1976), és egy másik verse címében SÁTÁN ÉS ISTEN FOGLYÁ-nak nevezi önmagát. Ez a tételes megnyilatkozás arra utal, a költő a manicheizmusra esküdött föl, és élete végéig híve maradt. A gonosz hatalma nem kisebb a jónál, az Isten és az ördög kettős királysága alatt élünk, hirdeti a manicheizmus. Az eszme fejlődéstörténete az ókori perzsáktól a középkoron át napjainkig számos metamorfózison ment keresztül, és Baka jövődő monográfusának a tiszte, hogy kiderítse, a költő melyik kor melyik változatából merítette életszemléletét. Ám ahogy Baka egyre tragikusabban és valóságképeinek egyre távolabb köreibben a testben vergődő egyén gyógyíthatatlan boldogtalanságától eljut a történelem, a társadalom olyan ábrázolásához, mely a világot a gonosz munkahelyének észleli, a gnosztikusok tanítványának bizonyul. Egyes gnosztikusok nézetét tükrözi, ahogy verseiben a rossz is az isteni principium különböző elemeként tűnik elő.

Nem az ember eszmél egy hitre, hanem a világnézetek találják meg a maguk emberét. Baka István a manicheizmussal történt szellemi élménye előtt közvetlenül két nép történetfilozófiai látományát is elátkozott sorsként mutatja föl. „Évszázadok kalászaiból / kiperdő népek sorsa”: már a nyitány így jellemzi a SZÉKELYEK végétét, és a BOLGÁROK históriáját hasonlóképpen a tragédia feketéjével festi, hogy aztán a két történelmi osztályrészt közös vízióba foglalja A JANTRA HÍDJÁN. Ezek a versek még alkalmasint öntudatlanul manicheisták. Hiszen az ördög kozmológiai hatalmát és történelmi diadalait korábban olyan lángelmék örökölték meg, és itt szándékosan mellőzöm Milton teológiai fogantatású művét, mint Victor Hugo, aki a bukott angyal hajdani szárnyaiból megmaradt tollban az istenivel fölerő energiát tiszteli, és történetfilozófiai szépséggel „szabadság”-nak nevezi (*La Fin de Satan*), vagy mint AZ ELTÉVEDT LOVAS, a NEKÜNK MOHÁCS KELL Adyja,

aki a gyökerekig látó szimbólumokban ad nevet és alakot a közösségi lét keserves törvényszerűségeinek. Hugónak voltak ugyan misztikus, de a gnosztikus tételekhez nem illeszkedő periódusai, Adytól azonban távol állt minden efféle irracionális, mégis a tapasztalaton innenit és túlit érzékelhetővé varázsoló művészetük már ekkor rokonságba hozza velük Bakát, aki nem érdemtelen a párhuzamra: ezt későbbi fejlődése bizonyítja. De tüzes színeivel, drámai fölfogásával és előadásával ez a párhuzam jelzi poétikájuk romantikus közös nevezőjét is.

Baka István többtétéles, Ady emlékének ajánlott nagylélegzetű rapszódiaja tanúsítja az alkati rokonság, fölfogásbeli hasonlóság tisztánlátását. A HÁBORÚS TÉLI ÉJSZAKA az intézményesített rombolás rémképeit sátáni átokként vizionálja, és egy-egy utalás az evangéliumi szenvedéstörténettel azonosítja. Több festőien élethű felsorolás, nem egy megejtő képzetfűzés ellenére a mű rémségek nagyáruházává tagolódik szét, a burjánzó metaforák ezúttal szecessziós túléltetés benyomását keltik: a költő képalkotó tehetsége és alkátának szerepkereső ösztöne még nem szervült frissen magáévá tett gnosztikus világszemléletével. Mindamellet rajongása Ady iránt esztendőik múltán sem lanyhul (lásd: ADY ENDRE VONATÁN).

A nyolcvanas esztendőik elejéig, derekáig írt verseit, még ha egyik-másik jól sikerült is, útkeresésnek kell minősítenünk. Egy-két évig lírájának uralkodó vonása a manicheizmus még új élményének heves kinyilvánítása. Több versének költői tárgya nem más, mint az egyén elítéltségét harsogó metafizikai vádbeszéd Isten ellen, akitől a manicheista gondolkodás szerint elválaszthatatlanok a rontás művei. A NAGY VADÁSZ durván blaszfémikus vádirat a teremtés ellen, a DALOK HARMINCÉVESEN a kozmosz hol csak komornak, hol tilalakkal elrettentőnek ábrázolt körképe. De az indulatos kárhözhatások szövedékéből kiragognak a költő örökmozgó képzeletével akár még a morbid képzetekből is alkotott érzékletes képei. Jámborabb példa: „*Behavazott táj abroszán / a hajnal vörösbörpecsét*” (TÉLI REGGEL). Vagy ahogy, ezúttal visszafogottabban, Istenről, Istennek panaszkodik: „*Ajtódra, látom, most akasztod / a biztosítólánc-Tejputat*” (DALOK HARMINCÉVESEN). Az indulattal feltörő

metaforák azonban önelvűen – a retorika műszavával – invektívák, kirohanások, a stiliztikáival romantikus tirádák. A költői képek özönlése szép tűzijáték, tarka alakzatai széttartanak és szertehullnak.

Minden teljes értékű vers teret hasít ki, amely telített, de egyszeri kivágás is a világból. A tiráda csak alkotórésze a drámának, nincs formateremtő tulajdonsága. Baka István volt annyira tudatos művész, hogy ráeszmélt műhelyének hiányosságaira, és forrongásban levő gnosztikus ideológiájának öntőmintát keresett. Formakutatásának első állomása a manicheista pusztulás képzeiteinek kifejezésére ígéretesnek látszó halálkultusz megragadása úgy, ahogy előbb a HALOTTAK NAPJA ciklusában, majd a HALÁL-BOLERO lazább sorozatában költészetté avatta.

A HALOTTAK NAPJA versei végső soron a halál határhelyzeteinek és az egyházi temetés sztereotip fordulatainak visszacsapásaival jelzett egyéni, egyszer-mászor kitűnő rájátszások. A DE PROFUNDIS metaforák halmazával fokozza az egzisztenciális száműzöttség tudatát reménytelen vádirattá: „*Kényszerzubbony volt már az anyaméh is / s járkálok bár látszólag szabadon / a Mindenség csak túlméretezett / bolondokházi kórterem tudom.*” A CIRCUMDERUNT-nak epekeserű borúlátásból eredő kozmikus látománya a kisszerűt a spirituálissal összefűzve – „*mint ruhásszekrénynek az éjnek / szétnyílnak ajtószárnycái / vállán lóg Isten sok megunt palástja / s a Megváltó vérbűzös rongyai*” – apokrif jelenéssé hatalmasodik. A leleményes metaforával – „*Míg kifeszül fölénk a mennybolt / felhőkkel foltozott kék sátor, / beissza még a vért a megsötéttült / porond lucskos fűrészpora*” – induló CIRCUS MAXIMUS a szenvedéstörténetnek értelmezett létélményt igazi művészettel összefogott szimbólummá kerekíti. A HALÁL-BOLERO füzérében Baka István visszanyúl a helyzetköltészet lehetőségeihez, és részletekben tobzódó zsánerképei nyilatkoztatják ki a létezők „sátáni” kiszolgáltatottságát a semminek. Szerencsés ötlet drámai fokozottságú kidolgozása a TÉPÉSCSINÁLÓK plasztikus életképe vagy az emberi sorsot egy váróterem népének határhelyzetében festett csoportképe, az ÁTUTAZÓBAN.

Funerális életlátásának remekművét azonban már a két sorozat fogantatásának pillanatában megalkotta: ez a Gustav Mahler emlékének hódoló TRAUERMARSCH. Azért is

mestermű, mert itt a történelem szörnyű tényeit a költő tragikus pesszimizmusa a maguk valóságában, nyers motívumokkal hitelesebben jeleníthette meg, mint világfájdalmas tirádaiban. A TRAUERMARSCH legközelebbi rokona a világirodalomban Celan TODESFUGÉ-ja, ugyanakkor a párhuzam jó alkalom Baka poétikájának árnyalására. A TODESFUGE az avantgarde-on, jelesen az expresszionizmuson iskolázott mellérendeléses szintaxisú stiláris rátalálással az ambalens germán ethoszt és a holocaustot szimultanista vízióban vetíti elénk. A TRAUERMARSCH a porosz militarizmus és az elfojtott s ezért a mélyben erjedő ösztönök megjelenését jellegzetes személyek, férfiak és nők egyszerre groteszk és végzetes életmozzanataiban haláltáncnak ecseteli. A meghökkentő és föl-föllebbentett göncökbe bújtatott figurák, totyagos hadastyánok és sárló hadiözvegyek korántsem mindennapos szituációi a kozmoszba vegyülve egyfelől a költő elátkozottságtudatának félelmesen nyugtalanító történelmi megvalósulása, másfelől az ellentétes esztétikai elvek polifon egymáshoz rendelése, a mozzanatok regényessége fenntartás nélkül meggyőző. A posztexpresszionista TODESFUGÉ-vel ellentétben Baka nem a törzsökös avantgarde stíluseljárásaival él, hanem a *Nyugat* költői forradalmát megújító újabb nemzedékek az ő poémájának előképei, AZ UTOLSÓ SZÓ KERESÉSE Jékelyje meg az *Újhold* panorámaversei.

Baka István egyenes fejlődésének további ízülete az 1983-as keletkezésűnek jelzett DÖBLING című füzére. Témaválasztása következik mind a helyzetdal poétikájának továbbgondolásából, mind hősénekek, Széchenyinek a költő manicheizmusától egyáltalán nem idegen apokaliptikus képzelgéseiből. Széchenyi lidércnyomásait, a nemzethalál szorongató rémképét Baka mint a manicheista Sátán működését nemegyszer homogén vízióként, megkapó költőiséggel tolmácsolja, de a poétika olyan edény, mely rémképekkel túltelítve kicsordul. A poéma tagverseinek változtatott beszédhelyzete a zsánerrajz és a víziók egységét törli szét. A merész képzetkapcsolások, a bizzarr képek száma így is légió, és a 4. tagvers mint betét, a kivert kutya viszontagságai-ban festve a haza életképét, önmagában is felsőfokú poézis.

A DÖBLING keletkezése előtt és megírása

után folyamatos Baka István belső formai kísérlete, melynek neve szerepjátszás. Ez a poétikai beszédhelyzet Browning példája óta megszakítatlanul jelen van a költészetben, a fiatal Babits szintén az angol példán buzdult föl (ALISCUM ÉJHAJÚ LÁNYA, STRÓFÁK A WARTBURGI DALNOKVERSENYBŐL). Babits ifjúkori szerepjátszásai és a JÓNÁS KÖNYVE maszkja közt jelentős a poétikai fölfogás különbsége, és fejlődése során Baka István is végigpróbálja a szerep beszédhelyzetének lehetőségeit. A helyzetdaltól a jellemábrázoló alakrajzon át jut el odáig, hogy az idegen alak álarcában még érzékletesebben hangosítsa ki mind személyesebbnek átélt manicheista meggyőződését a világról, ugyanakkor álarcos versei krónikás számadások is az egyéni és társadalmi élet tragikus részleteiről. „Az álarc – írja Szentkuthy – *nem arra való, hogy eltakarja [a beszélő] saját énjét, hanem mint színész különböző szerepekben megélje azt a sokféle lehetőséget, ami lelkének kipattanására vár*” (FRIVOLITÁSOK ÉS HITVALLÁSOK).

Baka Liszt Ferenc-versei mindenesetre még a Szentkuthy jellemezte színészi szerepjátszás körébe tartoznak. Nem is lehet ez másképp, hiszen a különböző álarcos versek közül az ismert történelmi és művelődéstörténeti szereplők alakrajzában a tények korlátozzák a költői én önkifejezését, bár utat is nyitnak a megjelenítő szabad képzetnek, ami Baka István erős oldala. A múlt század közepi Pest hangulatkeltő környezetrajzát adja így (LISZT FERENC ÉJSZAKÁJA A HAL TÉRI HÁZBAN), a címével is a közösségi életnek szomorú szertartására utaló, noha a zeneszerző FUNÉRAILLES-át parafrázáló GYÁSZMENET pedig meghökkenítő életkép: „*Esővert sírhalomok között / némán bolyong a gyászmenet / arcuk lezárt koperta nyelvük / pecsétviaszá dermedett / makognak bár ki érti meg.*” Mégis az ismert arc portréja és a vallomás közti művészi egyensúlyt Baka a költői én vallomásának javára teremti meg. Liszt bonyolultabb alkat volt, patriotizmusa alkalmibb, mint honfibúnak jelzett érzései, a MEFISZTÓ-KERINGÓ-versnek pedig kevesebb a köze a hírhedt zenészhez, mint a manicheizmusához.

„*Yorick Pehotnij fogadott fivérek*” – hirdeti maga a költő (BÚCSÚ BARÁTAIMTÓL). Ha ezt a két szerepet tekinti a manicheizmusához legillőbbnek, véleményével aligha vitatkoz-

hatunk. Ám ha a szempont esztétikai, fölcserélem a Yorick-verseket a Hány János maszkjában fölmondottakkal.

Szembe kell néznünk azzal a tragikus ténnyel, hogy a költő korai halállal fenyegető betegségében testi létével hitelesített sátáni gesztusra döbbsent. Érthető, hogy aki életét menthetetlenül „*égtájak célkeresztjén*” tudhatta, költői magánbeszédeit a dán királyi udvar bolondjának, annak a Yoricknak a szájába adta, aki a HAMLET-ben csak a királyfi kezében megszólított koponya. Ösztönzését Kormos István leleményéből kapta: Baka tisztelgése, a FÉM HŐMÉRŐTOK című verse az előd útmutatását az ő SZEGÉNY YORICK-kötete valomásos idézetének egy lapalji jegyzetében jelöli meg. De Baka István közvetítésében a bolond szóra bírt koponyája a letális szituáció miatt is az ördögi praktikák diadalát kiáltja világgá, azt, hogy minden másképpen van, minden még rosszabbra fordult. Ezért feddi most már ő Hamlet koponyáját, ezért kárpálja szeméremsertő szavakkal a hamisnak, cselzővőnek beállított Opheliát, Fortinbras jellemképét pedig még durvább naturáliákkal mintázza meg. Ám Yorick monológjainak is hátulütője és még tényszerűbben, ami a Liszt-versekre állt: az álarc alatt akármenynyire szubjektíven kitarulkozhat az alkotó, a maszk ismert *personájának* jegyeihez, feltételeihez epikai hitellel kell ragaszkodnia. Márpedig zavarja a ciklus összképét, hogy a norvég-dán ellentétre sarkított történeti háttérrel szólva a költőt megcsalja emlékezete, és fontos kijelentései ismételtelen is svéd-dán ellentéteket emlegetnek.

Yorick ugyan Baka István egyik kedvenc alakmása, és a halálos kór szorításában a koponya „szerepében” a fenséges megrázó kifejezéséig emelkedik YORICK PANASZDALÁBAN és a YORICK VISSZATÉR-ben, de a végzetes tragikumnak a nagy művészet fokán álló vallomásához a Hány-versekben érkezik el. Hány János folklorisztikus színezetű figurájának, a konfabuláló mesemondónak szerepköre minden művelődéstörténeti tény béklyója nélkül, a képzelet önkénye és az önarc-képfestés ecsetjárása szerint bővíthető. Hány meghatározó tulajdonsága, a hetvenkedés a metafizika végvidékeit érintő asszociációk képi megfogalmazására eszményi lehetőség. A testére szabott legendákkal kérkedő mester-

hazug és a maga elkerülhetetlen halálának ítéletével ungorkodó lírai én egymásra fényképezés a HÁRY JÁNOS BÚCSÚPOHARA magával ragadó intonációja: „*Ki császárokkal paroláltam és / A világ végén lógattam le lábom / Most engem lóbál fejfelé / A Nixtől prüsszentésnyire halálom.*” Ugyanitt írja: „*Negyvenhat évem pricsén kítakarva / Fekszem...*” Az önkínzó pillanatkép a költő léthelyzetét hétköznapi díszlettel érdesítve a jellemzést, a vallomást és a groteszk öniróniát egyesíti. Bordala és „csószdala” is az esendő alakmás maszkját a fölülemelkedés katarziséval a fenséges esztétikumává lényegíti. A Háry-versekben a rontás bűnét az egyéni haláltudat fedi föl, ugyanakkor úgyszólván minden strófájuk, minden soruk a kemény kontúrokkal rajzolt sorsról szellemi fölfedezéseket jelentő képzetkapcsolatokkal ajándékozza meg az olvasót.

Végül Baka István költői jelentőségét alighanem a Szytyepán Pehotnij-versekkel azonosítja majd az utókor, és ez az ítélet nem lesz igazságtalan. Tudvalevő, hogy Baka kitűnő russzista, sok orosz vers kiváló tolmácsa is volt; a Szytyepán Pehotnij saját nevének tükörfordítása. Saját önarcmás nevében és valóságos meg főként fikтив tapasztalataként kisebb kötetet kitevő három-„füzetnyi” verset írt. A tegnapi – forradalom előtti és utáni – tárgyú és mai érvényességű életképek átképzés mikrokozmosszá, olyan kisvilággá állnak össze, ahol a történelmi pusztulás törvényszerű, a természet kérlelhetetlen. Baka István immár nem egyetlen szerep feltételeiben, hanem egy időben és térben összetartozó közösségnek és színtérnek végzetében szemlélteti a romboló manicheista hatalmat. Művészi érettségét becsülhetjük abban, hogy az életlehetőségek teljesnek tűnő skáláján halad végig. A történelmi együttlátás drámai remeke a DON CARLOS előadását megszakító ostrom, a Téli Palota megvívásának balladai előadása – a Fülöp királyt domborító Saljapinnak a lőtávvolba került utcákon át kockáztatott menekülése párhuzamával változtatva (ELŐADÁS UTÁN). Igaz, a legelső Pehotnij-költemények jobbára *à la manière de* alkotások; például a KUTYA kemény realizmusú zsánerképe annak a Hodaszevicznek hasonló témájára emlékeztet, akinek emigráns, számkivetett osztályrésze előtt lélek- és környezetrajzával tiszteleg (HODASZEVICZ PÁRIZSBAN).

Ugyanezt a költői tárgyat, a külső és belső hontalanságot mint az oroszországhoz tartozó elveszettség átkát, jelen és múlt példáit szikráztatva még beszédesebb árnyalatokkal jeleníti meg a RACHMANINOV ZONGORÁJA. Mai társadalmi valóságában eszmél szinte mint ítélet utáni mítoszra a moszkvaiak hétköznapi közlekedésének leírásában: „*Mint Orpheusz poklokba is leszállva / Kereslek Mása tégedet / Eurüdikémet kit a vodka lángja / S a reménytelenség elégetett / S mert érmém nem maradt elem lökődnek / Acélkarokkal alvilági szörnyek*” (ALÁSZÁLLÁS A MOSZKVAI METRÓBA). Az egyéni élet zsákutcáinak, a barátságtalan környezetnek, a szükségszerű drámai összeütközéseknek mint összefüggő és változataiban ismétlődő létörvénynek manicheista világrendkénti ábrázolása egy világkép hiánytalan átváltása a maga művészi lenyomatává.

Baka még kétszer lendült neki orosz témák költői földolgozásának. A VADSZŐLŐ meg a VÁLTOZATOK EGY OROSZ TÉMÁRA a halál szomszédságában élő költőnek a melodramai hatások elkerülésére választott, alig álarcos vallomása, a többi hasonló vonatkozású vers jellem- és helyzetrajznak is pompás, és magánbeszédül tiszteletadás a művészi hitek harcterén elesett orosz elődöknek. Egyenként egyik sem kisebb rangú a SZTYEPÁN PEHOTNIJ TESTAMENTUMA verseinél, de emennek összhangját életlátás és ábrázolás közt természetesen nem érik el.

Minden érett, minden öregedő és egyre egyszerűsödő költő líráján átsugároznak korábbi eredményei: ez áll Baka cikluson kívüli, kései poézisére is. Megrostált antológiáknak is díszére válik a FARKASOK ÓRÁJA, a szorongásos tudatállapot finom megfigyelésekkel, balladás tónusban előadott remeke. Félig idill a kozmosz működését fölülemelkedetten az órásmester tevékenységével azonosított Isten-kép (ÉGI ZSEBÓRA). Ellenkező érzéssel a pusztulás bűvkörének monumentális megtestesítése a gyermekeit fölfaló Szaturnusz megidézése, Goya fekete festményének művészetközi áttétele (SZATURNUSZ GYERMEKEI). A VAN GOGH BÖRTÖNÜDVARÁN a költő ítélet alatt álló napjainak menetét vetíti az ismert festmény verses átélésébe. A könyörtelen tünetek és panaszok szorításában élete utolsó szakaszában Baka a maga drámáját már álarcok nélkül, egyéni tragédiájaként szólaltatta

meg. A kikezdett test önfényképe a sárba ragadt, nyikorgó SZEKÉR. Valóságos kórházi, alkalmassint intenzív osztályi önarckép a KLEP-SZIDRA, a lemeztelenült lélek sikolya Istenhez a ZSOLTÁR.

Baka költészetéről életében, halála után is olvastam-hallottam fenntartásokat. Jambusos ritmikája egyhangú, élményeit a pátosz szűk érzésével éli át, képzetei monomániásan belterjesek: így szóltak az észrevételek. Bár csakugyan alig akad egy-két anapesztikus lejtésű, illetve ütemes verse, a jambikus versbeszédet bírálóitól eltérően kell megértenünk. Ez az *egy* hang, ez az egyhangúság a bölcséletileg fölfogott élet jelenlétének ritmusa. Kosztolányi dikciója is jambikus, ami az ő esetében az áradó, rajongott élet ritmusa. Ahogy a következetes jambusi versbeszéd másféle képzetekkel társul, másképpen kottázandó, ám akkor is egy rögeszmés szenvedéllyel egybehangzó ritmus, Baka Istvánról szólva egy tragikus világlátás állandó ritmikai tónusa. A mindennapi kedves, humoros vagy közvetlen és életzagú motívumokat Baka gnosztikus költészettana meghatározásánál fogva csakugyan már-már egészen kizárja, ez azonban szerves és szuverén világmagyarázatának ára. Képzeteinek tartománya valóban nem nyitott, ezt viszont metafizikai meggyőződésének természete és a költő hitvalló magatartása szabja meg. Mégis a TÁJKÉP FOHÁSSZAL így, ahogy van, számos lenyűgöző, maradandó vers gyűjteményeként, Baka Istvánnak a maga világlképét teljes körként beírt költészeteként a magyar irodalom ünnepi eseménye.

Rába György

A HŰSÉGES SZÁZLÁBÚ

Eörsi István: *Az ötlábú bárány*
Pesti Szalon, 1996. 474 oldal, 1100 Ft

Mivel a publicisztika a pillanat szellemi pillangója, a „*harminc év egybegyűjtött publicisztikája*”-ként meghatározott kötet oximoron. Vagy legalábbis furcsa műfajú könyvet sejtet. Az aktuális, időszerű publicisztikák többnyire

a pillanat sürgetésének engedve születnek, mélyebb gondolatoknak rendszerint komolyabb formát keresünk. Ez a folyamatos jelenidejűség egyszerre jelent esélyt és veszélyt az „*összegyűjtött publicisztika*” számára. A műfaj így éppúgy válhat páratlan kor- (néhol kór-) történeti tünetté, mint az egyidejűség izgalmanak kihűlésével az érdektelenség leplevel borított ócskasággá. Eörsi István száz-egynéhány publicisztikája furtonfurt lehányja magáról e leplet, hol így, hol úgy, többé vagy kevésbé, de ma is néhol érdekesnek, többnyire izgalmasnak bizonyuló írásokat tartalmaz a kötet.

Holott finoman szólva is változó közegben változó közönséghez szólnak ezek a dolgozatok.

„1966 és 1980 között folyton-folyvást azon ürügyeken törtem a fejem, hogy nyilvánosságra seghessem csempészárumat. 1981-ben publicisztikám ladikja a szamizdat vizeire bukdosott át, ettől kezdve nem volt szükségem ürügyekre. Lesz talán olyan olvasóm, aki azt mondja erre: »Nagy hár«” – írja a fűszövegben Eörsi, és elég csak felidézni az elmúlt tíz év politikai viharait ahhoz, hogy belássuk: az a bizonyos ladik, bár jó szüllel, de viharos vizeken vitézkedik azóta is. Éppenséggel ez lehet az első ok, ami az amúgy tekintélyes befektetés mellett szól. (A könyv árára gondolok.) Azt persze nem állítom, hogy a könyvet olvasva egy „kis családi” moziátogatás áráért leperog előttünk a „Történelem” mint olyan, de vigasztalja az Olvasót az, hogy a „Történelemnek” ez amúgy sem szokása. Ezzel szemben az elmúlt harminc év történetének egy sajátos olvasatát, a szerző problémaérzékenységén átszűrt verzióját kapjuk. Így nem is az a kérdés, hogy reprodukálódik-e itt a történelem a maga teljességében, hanem az – szerzőnk ifjúságának terminológiáját idézve –, hogy milyen is e szubjektív történetek szubjektuma, vagy John Travoltát idézve: „*Nicsak, ki beszél itt.*”

Mindenekelőtt: ez a kérdés megválaszolható az egybegyűjtött írásokból, sőt csakis azokból válaszolható meg. Emez utóbbi kitéttel kizárom szerzőnk történelmi szerepvállalásának méltatását, valamint a személye körül buján burjánzó legendárium taglalását. (Így nem sülyedhetek el annak a történetnek a szépségében, amelyet egy szemta-

nútól hallottam, aki megesküdött arra, hogy hősünk egy ízben valamely *Autobahn* pihenőjében egy Dacia vagy mi oldalához támaszkodva, erős felindultságában egy állító helyében megevett egy tábla angolszalonnát, melyet egy kis gyulaival öblített le. Minek tagadnám, a szemiperiféria értelmiségének a nyugati koleszterinhisztériás, müzlievő egészségkultusz elleni heroikus partizánharcát ünneplem e fennkölt tettben.) Azonban ennél fontosabb, hogy valami kirajzolódik ezekből az írásokból, mondhatnánk felsejlik a szerző profilja, és ez már önmagában is teljesítmény. Elég napjaink, a klasszikus államszocializmus szürke unalmát reprodukáló arctalan sajtótermékeinek valamelyikét (nem szenvedünk bennük hiányt) kézbe venni ahhoz, hogy értékelni tudjuk az Eörsi publicisztikájából felszejlő egyéniség jelentőségét. Épp ezért azt hiszem, Nádas Péter egy kissé szigorú volt, amikor amúgy pontos és tiszta szavú Lengyel László-esszéjében az eredeti hangú publicisták körét oly szűken húzta meg.

Ezek az írások tehát kirajzolnak egy alakot, az elbeszélőt, akihez lehet viszonyulni, akivel viszonyunk lehet. Ez a figura innen szellemes krakélernek, okos kamasznak látszik, sovány testén összébb húzza felhajtott gallérú bőrzakóját, Czibulski, Robin Hood és Bors Máté egy személyben, de nem a szívtipró macho, hanem az érző lelkű apacs, aki miután csúffá tette a hatalmasokat, és vagyonukat szétoztotta az árvák közt, a lefutó szereplőlista alatt kilovagol Perzsiából. No most, fényképről van szerencsém ismerni a szerzőt, így hajlamos vagyok elfogadni, hogy *nem épp így néz ki*, a fenti leírás fizikai paraméterei inkább a *Magyar Narancs* fotósaira illenek, mintsem jeles publicistájára. (Ami azt illeti, „tovább már nem gyengülő hajhagymám” szerzőnk maga is gyakran ironizál.) Ennek ellenére ez a virtuális alak súlyosabban van jelen, mint a biológiai alakzat, és ez voltaképp igen csak reménytelen. Talán nem vagyok egyedül azzal, hogy egyre nehezebben találók a misztikus „belső készítés” mellett indokot arra, hogy miért is írjak. Olvasni nem olvassák, a világ sorát előbbre nem viszi (igaz, hátra sem), meg nem fizetik. Hát akkor mi végre e világi hívság, az „önkínzás, ének”? Eörsi virtuális reinkarnációja irányadó lehet. A fizikai létből való ideiglenes kilépés, egy új, szeretni

való szellemi ego megalkotásának és életre keltésének esélye olyan lehetséges ok, amely mozgásban tarthatja azokat, akik eléggé narcisztikusak ahhoz, hogy le legyenek nyűgözve új imaginárius egyéniségüktől, és eléggé realisták ahhoz, hogy utálják már régi fizikai valójukat. (Ez a lehetőség persze mindkét irányban nyitott, amilyen jól sikerül a képzetbeli átváltozás Eörsi számára a papírlapokon, a „fiatal tehetség” fizikai kategóriából számtalan szép arcú vénkisasszonykedvenc töpörödik írásaiban középszerű gnómá.) Az átlénygülésnek ezt a lehetőségét nevezhetnénk a marginalizálódó értelmiség elsődleges, mert el nem vehető, általános és állandó kárpótlásának. És ehhez kapcsolódik egy másik, már szűkebb, másodlagos kárpótlás is.

A rendszerváltás jó néhány generációt elmeszelt szellemi értelemben. A konformitás vagy, udvariasabban és hazugabban, a határok belülről való feszegetése nem önérték többé, miként a sejtetés, a burkolt üzenetek, a sorközökből kikacsintás képessége is nagyjából hasznavehetetlenné vált. Miként a nyugalomba vonuló két és fél méteres kosárlabdázó is egy pillanat alatt körülrajongott sztárból különös furcsasággá degradálódik, lételeme elvesztésével a magyar értelmiség nagy részére is rázuhant a valóság, még velünk vannak, de szellemileg már nem léteznek. Paradox módon ezt a szellemi ellehetetlenülést nem kísérte intézményi váltás, sőt mintha csak fokozta volna a szellemi margó képviselőinek pozícióföltöltő és gyűjtőszennedélyét. Terjedelmi korlátok visszatartanak a probléma (szellemi és intézményi-strukturális pozíció összefüggésének) részletes tárgyalásától. A lényeg az: mire AZ ÖTLÁBÚ BÁRÁNY megjelent, eldőlt a rendszerváltás egyik legfontosabb, de valójában soha meg nem vívott harca az új rendszer elit pozícióiért. Nem a korábbi demokratikus ellenzék nagyjai lettek a köztársaság új korifeusai, hanem a magukat a reformokért szorgosan, belülről harcoló értelmiséginek álmodó/festő kultúr-apparatcsikok. Ezért a veszteségért a rendszer- és elit-váltó ambíciójú ellenzék egészét nem, ám Eörsit speciel kárpótolhatja a *szabadság nyelvének birtoklása*. A kötet írásai alátámasztják a fülszöveg állítását, miszerint szellemi értelemben a szamizdattal kezdődött az új világ,

és nem 1989-ben, mivel az illegálitásban kiléptek már ekkor taktikai öncenzúra és pártállami kalkulációk nélkül írogathattak. Itt és most ennek a helyzetnek nem a politikai vagy filozófiai hasznairól szólnék, ezt a feladatot vélhetőleg amúgy is jogosabb lenne egy Kis János- vagy Kenedi-kötet méltatása kapcsán elvégezni. Amikor azonban süldő kölyökként először vehettem kézbe a *Beszélt*-et, nem a politikai állítások súlya, a filozófiai mélységek vagy a szociológiai tényfeltárás rázott meg leginkább, hanem a stílus: a szabadság jelzős szerkezetekből, plebejus fricskákból és emancipáló tiszteletlenségéből szőtt vadvirágos textúrája, amely stílusnak Tamás Gáspár Miklós mellett Eörsi volt a másik atyamestere. Éppenséggel nem rosszak a hetvenes évek ürügyekbe csomagolt publicisztikai sem, de szerzőnk lelke és pennája valóban „*börtönéből szabadult rab*”-ként a szabadság mámorában ficánkol, érvel, viháncol és kritizál a „második nyilvánosság” fórumain. És ez a nyelv, miként Eörsi kedvelt pálinkája, az idővel egyre jobb lesz, minek folyományaképp a korosodó mester némely írása frissességével és szemtelen pontosságával még a *Magyar Narancs* aranykezü taknyosainak (Kovács, Nádori, Winklair, Bojtár) stílgéniusz csatársorából is kitűnik. Nem túl kockázatos kijelenteni, hogy Eörsi Istvánból nem lesz a Magyar Tudományos Akadémia vagy az Írószövetség elnöke, de éppígy megreszkírozható, hogy a szabadság nyelve (melyet Eörsi oly folyékonyan beszél) a volt és jelenlegi funkcionáriusok számára örökké elérhetetlen marad.

Eddig az átlényegülésről, váltásról, szakításról beszéltem igencsak félrevezető módon, ugyanis ha van kulcsszava ennek a kötetnek, akkor az bizonyosan a hűség. Manapság, amikor a leggyakoribb morális metafora egy szíriai város logisztikai nehézségeit taglalja, és kedvelt társasági időöltés „a csak az ökör következetes” maxima fejcsóváló ismételtetése, akkor ez a hűség társadalmi erőnyé válik abban az értelemben, hogy mutatja az irányt, hogy igenis lehetséges, hogy nem szükségszerű megbolondulni, de igenis lépést lehet tartani; ha küzdelmek, tépelődések, törődések és megtörettetések árán is, de van ÚT, és azon – kissé felpuhítva egy harcos lelkű, gazember pék hitvallását – végig lehet menni.

Felteszem, még magát a – legsötétebb hazai árnyékszékekből gyűjtött bélsárral már sokszor megdobált – szerzőnket is meglepte az elmúlt hónapok ama retorikai innovációja, miszerint 1957-ben – tehát éppenséggel a börtönben ülve – a sztálinista ideológusokkal a mai koalíció elvi alapjait köpülte. E kijelentésnek nem primer ostoba aljassága a meglepő (ismerjük a délceg fiatal szabadelvűt, s tudjuk, hogy nem hülye, s nem gondolta, „csak tette”, amit mondott), hanem hogy felélős politikai tényező a neveltségessé válás veszélye nélkül ilyen nyilvános kijelentésre ragadtathatja magát. Az ÖTLÁBÚ BÁRÁNY ezzel szemben nem botlik meg, hanem éppenséggel annak a krónikája, hogy miként lehet a szabad, demokrata értékeket következetesen képviselni.

A szabadság és demokrácia értékparájából az utóbbi általában is kevésbé problematikus, és ez így van Eörsi írásaiban is. Jogszerűség, átláthatóság (a cenzúra bevezetésének abszurdan komoly követelése az Írószövetség 1981-es közgyűlésén), tolerancia, jogállamiság, többpárti intézményrendszer, fair választások, más efféle. Komoly dolgok, amiket ma józanul senki sem vitatna, de ezek mellett letenni a garast, akár csak tíz éve is, még ködszurkáló hőzöngésnek számított. A szabadság értékének világra segítése már bonyolultabb dolog. Nem mintha Eörsi nem állna ki következetesen az egyéni szabadságjogok tiszteletben tartása mellett, sőt a magyar nyilvánosság komolyan vehető szereplői között viszonylag ritkán mondható lendülettel lép fel cigányok, zöldek, melegek, nők és zsidók emberszámbavételéért. A zavaró tényező, amely vörös fonálként (elnézést) húzódik át a publicisztikafüzéren, nem más, mint a baloldaliság, ekképpen egybekapcsolva „*új idők dalait*” az „*ürügyekbe csomagolt csempészárúval*”. De ez a hűséges baloldaliság több és fontosabb, mintsem hogy Eörsi kötet szerkesztői fortélyának tekintsük. A kilencvenes évek publicisztikáiból kirajzolódó személyes dilemmák ismét égető társadalmi, ideológiai problémákká válnak. Nem pusztán azért, mert szerzőnk, kitől ugyan nem idegen a magányos cowboy/indián szerep, mégis egy jelentékeny nagyságú értelmiségi csoport, a baloldali liberálisok reprezentánsa. A definíciós csapdákat megint kikerülném, hadd hes-

sentsem el a túlbonyolítás rémét Eörsi saját szavaival: „*Annóra azonban nem ment el az eszem, hogy ebben a meghökkenő cikkben a baloldaliság átfogó elemzésére vállalkozzam*” (456. o.), olvashatjuk a Seres László ideológiai szárnyváltását nehezményező 1995-ös írásban. Ám bármely alakváltozásokon ment is keresztül az elmúlt évtizedekben ez a bizonytalan formájú baloldaliság, az világos, hogy a reális (állam)szocializmusok bukásával, az egypólusú világrendben ez az ideológiai irányzat történetének legsúlyosabb válságát éli át.

Épp mert tisztességesebb a *Népszabadság* kultúrrovatánál mostanában újra felfedezett kádárista ideológusoknál, akik a piacgazdaság (más frazeológiában kapitalizmus) diszfunkcióiból és árnyoldalaiból valamely szocializmus apoteózisát kanyarítják, Eörsinek van bátorsága kimondani: „*Ebben a bánatos helyzetben semmiféle baloldálnak – se a szocialistának, se a nem szocialistának – nincs a piacgazdasággal vagy ennek jelenlegi formáival szemben működőképes gazdaságpolitikai elképzelése. Ez a baloldal egyetlen – de annál mélyrehatóbb – veresége.*” (457. o.) És nem lehet nem hallani a fogcsikorgatást, mikor az ősi, igazi és talán utolsó baloldali azt kénytelen leírni: „*Éljen tehát a piac, mondom, de csak mert amúgy is él, kipróbált és csak az áhítózas színtjén jelentkező alternatíváival ellentétben, amelyek nem élnek. Éljen tehát az élet...*” (Uo.) Az értelmes baloldali, bár nem szereti a kapitalistákat, tudja, hogy nélkülük nem megy, a nagy konszernnek nem választott legitimáción nyugvó hatalmának árnyoldalait is látja, de tisztában van azzal, hogy a pénz médiumának rezdüléseit a törvény milyen ügyefogyottan tarthatja kordában, hogy jelenlegi helyzetünkben sajnálatos módon nem több, hanem kevesebb államot kell kívánnunk.

Az alternatív víziók teljes hiánya olyan feloldhatatlan problémát jelent, amely még sok fejfájást fog okozni mindannyiunknak. De az ilyen ideológiai vákuumhelyzetet mintha csak Eörsinek találták volna ki, publicisztikája pengéjét a pillanat ígérétében még sokáig a túlhatalmat gyakorló szervek potrohába meritheti. Kívánom, hogy az e publicisztikákból kötött újabb csokrokat: a hat-, hét-, nyolclábú furcsaságokat mielőbb olvashassuk.

Desseuffy Tibor

A NYOMON KÖVETENDŐ NYOMTALANSÁG

*Kőbányai János: Szarajevói jelentés
Pelikán–Múlt és Jövő, 1996. 352 oldal, 690 Ft*

*„A történelem állandó nyomásában
nehéz okosnak lenni.”*

Végy egy szöveget, s ha olyan – üsd fel akárhol; szövegetnek egészére jellemző mottót mutat. Erre is így akadtam. S mivel Kőbányai János stílusa meglehetősen sziporkázó, no meg mivel riportalányai ebben a műben szinte megszámlálhatatlanok – a jelmondat gazdája, kimondója elhalványul a legfőbb beszélő: a *szöveg egésze* ellenében. A SZARAJEVÓI JELENTÉS a korra jellemző könyv. Egy könyv, melynek címlapján, azon a tenyérnyi színes képben egy szarajevói utcán a szó valamennyi értelmében vér patakzik. Szerencsére (állítólag) ez már múlt. Elég közelmúlt. Holott pár év, hónap, sőt nap alatt az ezredforduló nyomása alatt – mit történelmivé! – geológiai-ivá öregednek a közelmúlt tudatrétegei is.

Ez a kötet a közel hajlás és madártávlat, a fikció és a „vérité”, a heves emlékezet, az intenzív napirenden tartás, a feszültség és a készenlét egyik jelentős teljesítménye irodalmunkban. A gyorsan dolgozó, sebesen helyszínelő és meglepően témát váltó fiatalember hetedik kötete. Nem aktualitása, hanem megmunkáltsága jogosít fel, hogy fontos könyvnek tekintsük. Magyar könyvnek, zsidó könyvnek, európai könyvnek annyi minden lázában vergődő közgondolkodásunk kórházi ágyának éjjeliszekrényén. Senki nem tesz nagyobb szolgálatot, mint aki anyanyelvén képes egyetemes gondokhoz hozzászólni.

„*Vonal. Első vonal. Igazi szarajevói kulcsfogalom. Ide jár – mint gyárba, hivatalba – a város férőkapacitásának jó része.*» *Véres valóság.*« *A szókapcsolat eredeti, nem metaforikus értelmében...*” „*A várost – szinte kivétel nélkül – szarajevóiak védik.*” A két mondatnyi hídfő között négy nyomtatott oldalnyi szöveg. Sűrű, mint néhol a „megénekelte” sötétség, köd vagy havazás. A „történetben”, melynek a tulajdonképpeni jelen ideje körülbelül kétezer év, ha nem öszövétségien, három. De csak ebbe a pár oldalba belefér, hogy „*nincs négyzetméter, amelyre*

ne hullott volna gránát. Volt olyan hét, amikor negyvenezer esett le itt a szorgalmasan jegyzetelő-lajstromozó ENSZ-megfigyelők szerint”; meg hogy „Még egyetlen várost sem szabadítottak fel belülről” (ami legalább Trójáig, Jerikóig hatályos „hadászati” axióma).

Két másik mondatot is választhattunk volna, melyek között ugyanolyan logikai (logisztikai) légihidak, röppályák feszülnek. Kőbányai összehordott bizonyítékbarikádjai mindenütt, ahogy „a most megmevedett vonalak mentén nemcsak két hadviselő fél, de a világ kétféle szelleme, felfogása feszül egymásnak”. De Kőbányai János SZARAJEVÓI JELENTÉS-ének egyik legfőbb érdeme az, amiről (más, konkrétabb kontextusban) maga így fogalmaz: „A legtöbb híradófotó vagy film a gránátok, golyók ütötte sebeket mutatja. Ez a látó- és érdeklődési szög megmutatja ugyan a valóság egy szeletét – a borzalmakat –, de csak az egyiket, amely nélkül a kép egésze homályos marad. Inkább tudósít a fotósról, aki a szenzációval sokkolni, lázítani akar, s egyúttal a saját hősiességét is hangsúlyozni szeretné. A sokkolás a figyelemkeltésnek, a szolidaritásra mozgósításnak hatásos módja. Bizonyos határig, bizonyos mértékben. Azon túl az ellentétébe csap át. Elfásít kedvetlenül. S eltorzítja magát a valóságot, s még inkább az igazságot. Azokat a kapcsolódási pontokat takarja el így, amelyeken keresztül segíteni lehetne, kikerülni a szövevényesen tragikus alagútból.” Ez a könyv annak demonstrációja – az időből vett aspektusokkal is telítve –, hogy „hiszen Szarajevó nemcsak romhalmaz. Szarajevó szép is. Most is, mindazok után is”...

Persze ide (még hogyha hosszú szövegrészeket át főszereplő is) a múlt, az emlék csak háttérként, magyarázatként szól be, üzeni, kommentálni. A bosnyákok régi, felekezeti szétszakitottságáról, a zsidó hitközségek nemfontos-mégis- fontos szefárd-aszkenazi rivalizálásáról, a mindig személyekben kitörő szent nemzeti, faji, vallási skizofréniákról, melyek közösségek közegében öngerjednek s önpusztítanak végül. Érdekes adalékként: még a nyelv sorsából is itt van egy „minitragédia”. Ahogy a *lager* ősjelentése mint egészen más, semleges fogalom az erdőbirtokosok, irtók, fások sorsában feldübörög a XX. századi emberiség rémfogalmáig. S ez a „státusemelkedés” ugyanazoknak az embereknek a sorsán belül, nyelvhasználatában történik, akik a *hosszú békétől* a partizánlavináig mindenben benne voltak.

Kőbányai diagnózisokat keres; a könyv egésze maga ha tartalmaz, összhatásként, utalást nem általános terápiákra! A *bajmegállapítás* a szerző riporter, de elsősorban írói érdeme. Lehet, az első balkáni zsidó közösségek nyomába is érdemes lett volna erednie, oda, ahol az egyik legrégebb Haggada-tekerés (egyelőre kimenthetetlenül, de még létezik, annak ellenére, hogy az alexandriai betűhordozók mennyivel sérülékenyebbek a moszteri hídhordozóknál!) – s ahol egy még Szulejmán szultán engedélyével nyitott, a kolozsvári Házsongárddal egyidős zsidó temető van, bár egyes hírek szerint (mondja, aki oda eljutott, ám *odáig* már nem mehetett el) – a XVI. századi héber betűs fejfák a beásott szerb ágyúknak szolgálnak mellvédül. De hát Kőbányait a mai példabeszéd szólította „*bajjal teli Szerbia ormaira*”. Bár egy percig sem téveszti szem elől a közmondásértékű megfigyelést: „*Nézd meg egy ország (nép) zsidóját, s akár ne is fáradozz az ország népének megismerésével, annyira magában hordja annak összes jellemzőjét.*”

A mostani háborút a második világháború helyileg is lezáratlan számlái folytatásának tartja, mint beszélgetőalanyai okosabb része, és „elfogadja” – bár máshol ugyancsak alanyai véleményéből az egykori, antifasiszta felépés összefogása dicsőül meg –, hogy jelen helyzetben indokolt az egyéni *türelési esély* növelése, néha a megfutamodásig, a „dezertálásig” menően.

„*Rendhagyó fejezeteket*” ír meg az egyetemes zsidó történelemből, rögzítvén a nem is olyan árnyaltnyi tény, miszerint először az újkori kelet-európai konfliktusok történetében a jugóháborúk mellékszálaként nem nyitottak a zsidók ellen se burkolt, se nyílt frontot. És Tamási Áron híres Ábel-mondatának egy eredeti „olvasatára” hivatkozva megkeresi, elemzi a szarajevóbeli magyarok esetrendszerét, esélyeit is, akik között csak két „tisza magyar” házaspár található, de mindenki, aki csakis a háború szoritásában észrevette, hogy gyermekei, ősei, rokonszenve révén, akár a nyelvet már nem is beszélve magyarnak vallja magát – tömörült. Ezek közé számítanak azok a jellemző esetek is, hogy otthon, Szarajevóban mindig is magyarnak érezte magát, Budapestre átmenve pedig most „szarajevóinak”.

Szarajevó: a történelem-földrajzi név a század eleje óta egyre jobban telitődik jelkép-

jellegekkel. Baljóslatú szimbolikája az *utolsó csepp*, s az *agónia kezdete* skálájának mentén még csinos kis jelentéselágazásokat vonzott magához abból a hangyabolyból, melyet a tolerancia s a balkániség, a pluralitás meg a homogén náció fogalomcsaládjai népesítenek be. Ha „Szarajevó” veszít tehát – nem egy várost rombolnak le „még szörnyűbb hatásokkal”, hanem emberi értékeket, amelyek a várost, *e várost* mind egy ideig fönntartották. „Viszont: Szarajevó nem Szomália. Szarajevó – Európa” – szeretné ez a könyv is a süketebbek fülébe is eljuttatni ezt a Kolumbusz, esetleg Ptolemaiosz vagy Neander-völgyi Mister Nyenyere előtti elemi információt. Mindamellet sok okból hasonlítja Szarajevót Jeruzsálemhez: „multikultúra érezhető és látható megnyilvánulásai; keresztekben és félholdakban végződő tornyok egymásmellettsége; völgyekkel szabdaltsági fekvés; a nagyhatalmak ütközőzónái közötti földrajzi és kulturális elhelyezkedés”.

Alanyai lépten-nyomon hangoztatják, hogy „a világ, mely nem tudja megakadályozni lemezárulásunkat, üldözésiünket, menekülteinket sem fogadja be”. És hogy „nem polgárháború folyik itt, hanem területfoglaló agresszió, amelyhez az ürügyet a nacionalista ideológia adja”. Ezért hát mi a „biztonság” mostanában, ebben a mindent szívesen elrelativizáló világban? „Amaz egymásba asszimiláló egészséges keveredésen túl... rengeteg menekült foglalta el az innen továbbállt összarajevóiak hiült helyét. A mindeniükből kifosztottak, legyilkolt családjukból megmaradtak népe, akik a halálos ölelésben is biztonságosabban érzik magukat, mint a hullámzó frontvonalak fölperzselt harmezőin, ahol minden erkölcsi és jogi: azaz emberi norma felfüggesztett.” Ezek nehezen lesznek viszont az előző kultúra letéteményesei és folytatói. Pedig „a XX. század végi civilizáció kiszolgáltatottsága az is – szerepe többek közt ezért is kétes –, hogy a benne élőknek nemcsak a kenyér nyújtotta vegetálás az igénye”. „A várost az az alkotó értelmiség, urbánusréteg hagyta el, amely meghatározta szellemi arculatát. A helyükre özönlő, javarészt falusi menekülteknek legalább egy-két generációra volna szükségük, hogy átvegyék a hagyományokat. Kítől? És mikor?” – lebegtetni meg többször is a kérdést az, aki ebbe a légkörbe oly jól beleszagolt, beleérezett. Analógiaként a történelemből éppen Jeruzsálem vagy Róma vagy Buda sorsai-végzetei integetnek, végül pozitív kicsengéssel; ha arra gondolunk, hogy

Párizst „csak” a sans-culotte-jai, Londont „csupán” a tűzvész meg a pestis apokalipszisa dúlta, különben megúszták. Nincs a teremtésben vesztes – csak mindenki vagy senki. Az analógiák sora tovább folytatható, bizalom-erősítő értelemben: már minden volt. Ha a sötét utcákat nézi: „Mint egy erdélyi kisváros a Ceausescu-rendszer végóráiban” – kínálkozik a hasonlat; s ha a híres „tunnel”-ről mesél, a befagyott jégen keresztül három télen át táplált Leningrád esete jut eszébe az embernek. Más dolgok az aggasztóbbak.

„A falra festett ördög – ha szívósan ragaszkodik hozzá – megjelenhet. Ha egy népcsoportot évenként át azért üldöznek, mert őt több generációval megelőző felmenői egy vallási csoporthoz tartoztak, talán tudattalanul is, de vonzódni kezd a fogalomhoz, amely miatt megkülönböztetik. (Ez az alapja a mai magyarországi zsidó- és cigánydisszimilációnak is)” – állapítja meg a könyv minden helyén egyaránt kiütöztetett „végkövetkeztetései” egyikében a szerző –, s mögötte a „helyzet”. „E házak falát nem szétlőtték, de szertesét gyalázták. Tenyérynyi hely nem maradt golyó nélkül. A falak, melyeket nem rontott le bomba, mind magukon viselik ezt a szinte szabályos csorbára csontolt, csipkézett kőszövet-anyagszerűséget, s mint lánzszahegyre tűzött fejek a várfokon, hirdetik e háború lényegét: nem stratégiai célokért folyik, hanem a szemben álló fél – amely minden esetben egy nép – olyan mértékű megfélemlítését szolgálja, hogy az saját magától »tisztsáta« meg »etnikailag« az elfoglalni vágyott területet...”

Érdekes vállalkozás – még ha a „történelem” újabb „ezüsttálcáján” kínálta is fel; a szerző intellektusára vall az érzék és érzékenység, a tárgyi tudás és árnyalt megfogalmazások képessége: a Monarchia legutolsó – csak 1908-ban „annektált” része felől közelíteni meg a legfőbb tanulságokat: a világ, ha a muzulmánokról van szó, a jó és buta klisével csakis a fundamentalizmusra képes gondolni. Holott ez a tolerancia meleggyaként működik – mióta. A bosnyákság legtaggabb értelemben – egy olyan marginalitás vállalása is, amely a világtörténelem egy nagy vonulatába illeszkedik. A marginális nem valaminek a peremét, de a két perem közötti vonalat jelenti. Veszélyesen termékeny tragédiatorozatot. Végtelen magányt és egymást hatványozó másságok gazdagságát... Ha Szarajevó győz, mi magyarok is győzünk anélkül, hogy fegyvert kellene fognunk. Győz a marginális más-

ság-gazdagság joga és lehetősége... Egy erő már összefűzte (vagy láncolta) e sokféle másságot ezen a nyughatatlan vidéken. A Monarchia minden antidemokratikussága ellenére – amely megérdemelt bukásához vezetett – a legprosperálóbb alakulata, korszaka volt az általa összefogott népek, országok történelmének. Rövid fennállása alatt: működött. Az akkor felhalmozott szellemi és anyagi tőkét, infrastruktúráját fogyasztjuk (romboljuk) ma is anélkül, hogy valami szervesen alkotót teremtettünk volna helyébe”.

Kőbányai könyve észrevételezi, hogy egyfelől az atomizálódás tünetei – paradox módon – szinte egybeesnek a civil társadalom talpratápszakadásának, szervezkedésének szimp-tómáival, s a legszomorúbb prognózis szerint nehéz elképzelni, hogy ezek után még a maiak életidejében behedgenek a sebek. Ilyen közérzet is volt már, legutóbb a második világháborút követően. Másfelől, magasabb és elméletibb szférákban pedig így tételez: „A Szarajevó-origóponton, 320 000 ember meztelen életén keresztül most a világ háromféle felfogása és azok szerveződési formái mérik össze alkotó- és rombolóerejüket, illetve lehetőségeiket. Államoké, az államokat magukba olvasztó nagy nemzetközi integrációké és a személyek integritását megőrző kisközösségeké. Modelljeik, stratégiáik nemcsak az oly bizonytalan háborús térség jövőjét tapogatják ki, de behatárolják a XXI. századba lépő civilizációnk konfliktuselhárító, feloldó mechanizmusát is.”

Egyelőre „gyulladt tekintetű kisvárosokon, falvakon” halad át Kőbányai tolla és kamerája. Külön kiemelendő irányának helyenként költői szépsége is a pontosság bővölete mellé. „A földerengő nap – két hét óta először – diadalmasan tekint szét a számára egy és oszthatatlan tájon”; vagy „Majd egy másik, jobb állapotú (hídon) egyensúlyozunk át, amelyet – ama közös európai álmot szimbolizálандó – maga Eiffel mérnök tervezett, akár a mi Nyugati pályaudvarunkat. Srdján megmutatja azt a nevezetes helyet, ahol Gavrilo Príncipe lelőtte a Monarchia eszméjét”... „A hídra nyúló utca sarkán az aktus emléket hirdető márványfeliratot és a diák történelmi elrugaszkodásának lába nyomát őrző, járdába mélyesztett táblát muzulmán szélsőségesek kirobbantották.” A szellem ha bármilyen közel hajlik is, madártávlatra megmarad: az ironia fölénye. Apropó: emlékek. A kultúra – emlék. De ami nem közös emlék (sőt egymással ellentétes értelmű) – nem marad fenn: nem bírja ki az impéri-

umváltások földrengéseit, melyek nem csak az élő emberanyagba vágnak előszeretettel széles rendeket, új (sugar)utakat. Mi is tartthatná az időben, térben mindenképpen változó embereket, nemzedékeket, emberiségeket közös nevezőn, ebben a tekintetben leg-
alább? Nagyon kevés dolog.

Hiszen pár év alatt, egy-egy ezredforduló (századfordulócska) nyomása alatt geológiai-
vá öregednek a közelmúltak tudatrétegei is. Kőbányai János SZARAJEVÓI JELENTÉS címen nagyszabású – és nagyvonalú – körképet fest a délszláv dráma „legmacbethibb” színpadán, avagy e térség zsidóságának páratlan finomságú monográfiusaként mutatkozik be egy bosnyák haditudósítás monumentális kulisszái között? Mindkettőt következetesen és nagy írástudói felelősséggel mutatja fel. A hihetetlen: összhatásként a szövege olyan, és annyi artisztikus melankóliát sugároz, ami a témák mindenikéből külön-külön adódna ugyan, de ami ennek a szemmel láthatóan nem a szépelgésre, hanem a tájékoztatásra, felrészítésre törő intellektusnak semmiképpen sem volt kitűzött (mellék)célja. Annak a műfajnak az ajándékként (?) kell fogadnunk, melyet a riport, a röpírat és a regény egykori határain nagy írói bátorsággal ide-oda utazva, a szemünk előtt szab ki és öltöget, varrogat össze nyersanyagának kontinensnyi borult egéből, hangulatainak festői ködfüggönyeiből. Kormos havon a tények vércseppjei. Maga a nyomon követhető nyomtalanság.

Lászlóffy Aladár

STANDEISKY ÉVA: AZ ÍRÓK ÉS A HATALOM, 1956–1963

1956-os Intézet, 1996. 481 oldal, 880 Ft

A rendszerváltást megelőzően az addig eltelt negyven év történetéről és különösen a forradalomról, illetve az azt követő évek eseményeiről nem folyhatott rendszeres, legalább a lehetséges elfogulatlan tudományos kuta-

tás. Maradt tehát az ideologikus és apologetikus hivatalos történet, amelynek fordulatait és ünnepi koreográfiáit a mi nemzedékünk már óvodáskorától betéve ismerte, legtöbbször anélkül, hogy annak elvont történeti logikájával valaha is azonosulhatott volna. Bizonyára nem én voltam az egyetlen, aki az érettségi után úgy felvételiztem az egyetem történelem szakára, hogy XX. századi történelmünkről tudtam betűre mindent, ami a tankönyvben volt, de érteni semmit nem értettem. Mert abban a történetben nem is volt semmi elsajátítható, újrafogalmazható vagy akár csak reprodukálható értelem. S mire sejteni kezdtem, hogy mi történt velünk, és hogy miben élek, már egy egészen más történetet ismertem meg.

Ezt az újat viszont nagyban befolyásolta az az iratlan történeti tudás, ami éppen az elhallgatott vagy átírt történelemre emlékezve szájhagyomány útján (egy történetmentő Oral Historyban), a nyolcvanas évektől pedig leginkább illegális kiadványokban jelent meg. Ez az elmúlt negyven év legendáriuma volt, amely a diktatúra történetírására válaszként őrződött és formálódott, s amelyben keveredett a reális történeti önismeret a szórványos és sokszínű, olykor elfogult emlékezettel, de kényszerűen a morális ellenállás elfogultságával is. S míg a hivatalos történet kerek és egész volt értelem nélkül, addig a titkosan őrzött múlt átélhető és befogadható volt a (bármily relatív) teljesség minden reménye nélkül. Nélkülöznie kellett azt, ami a tudománynak oly fontos: a mindenki számára hozzáférhető *dokumentumokból* kiolvasott tények felsorakoztatását, a rendszeres érvelést és az ismeretek birtokában meggyőződött bizonyítást. Ezért aztán vagy így, vagy úgy, de mindenképpen csak nagyjából tudtuk a dolgokat.

1989 után, amikor a levéltárakban a kutatás javarészt szabaddá vált, és megszűnt az elkerülhetetlenül befolyásoló hatalmi kényszer, a történetírás egyrészt óriási mennyiségű új információhoz jutott, másrészt ettől elválaszthatatlanul végre „szabad levegőhöz” is. És meglepő: milyen nehéz ehhez alkalmazkodni. Hogy milyen nehezen keveredik elő a hatalmi és elnyomott történetírói tudat után a „szabad ember”, a nem elnyomóként és nem elnyomottként élő történeti tudata.

Standeisky Éva könyve egyesíti magában mindazokat az előnyöket, amelyeket a dokumentumok hozzáférhetősége jelent, és azokat a tanulságokat, amelyeket egy átalakulóban lévő jelenkor-történetírás morfondírozásra mindenképpen érdemesnek tarthat. A munka számtalan eddig ismeretlen vagy alig ismert információt tár elénk, miközben azokat egy még alig felszabadult történetírói állásponttól rendezi. Olyan szemlélőnek az álláspontjáról, aki most ír, de még benne van: félig megkönnyebbült, félig haragos.

Konkrétan: a monográfia meghatározó történeti forrásai többéves kiterjedt kutatás eredményeként összegyűjtött levéltári források, az állami és pártirányítás iratai, és főként az íróperek, az úgynevezett „kis” és „nagy” íróper dokumentumai. Ugyanakkor bőségesen felhasználja a korszakra vonatkozó visszaemlékezéseket, naplót, levelezéseket és a magyar emigráció sajtóját is. A szerző ismeri a hatalmat gyakorló kommunista párt korábbi kulturális ideológiáját és módszereit is. Első könyve a kommunista párt 1945 és 1948 közötti irodalompolitikájáról szól, és több cikket, tanulmányt, forrást közölt az 1948 és 1956 közötti irodalompolitikáról és irodalmi életről is. A történetet tehát folyamatában ismeri.

Ez a könyv a forradalom irodalmi vonatkozású előzményeit ismertető rövid bevezető után 1956. október 23-ával indul, és részletesen ismerteti az íróknak a forradalomban vállalt szerepét, a különböző írócsoportok – elsősorban a kommunisták, a népiek és a korábban hallgatásra kényszerített írók – reagálását az eseményekre. Bemutatja a lelkiifuradás és lelkesedés között hányódó, egyébként is elbizonytalanodott kommunista írók gyakran szorongatott helyzetét ebben az időszakban, amikor sokan számon kérték korábbi, 1953–54 előtti tevékenységüket, és illusztrációként akkori, a hatalom által inspirált sematikus alkotásaikat idézgették. Az írószövetség ülésén nemegyszer párton kívüli író-társaik, Illyés, Veres, Féja, Ottlik nyugalma és önmérséklete védte meg őket a zavaros időkben befolyásos írói pozíciókra pályázó diletánsok, illetve az agresszív antikommunisták támadásaitól. Az intervenció utáni fejezetek az írószövetség kétségbeesett küzdelmét mutatják be a feltartóztathatatlannak tűnő vég-

zettel szemben: az írószövetség nyilatkozatait (és az állnyilatkozatokat, amelyeket a szövetség nevében, az írók tekintélyére alapozva mások fogalmaztak meg), az írók tiltakozását és erőfeszítéseit a deportálások ellen, kísérleteiket, hogy a szimpatizáló nemzetközi közvélemény figyelmét még inkább a magyarok felé fordítsák, kapcsolataikat a munkástanácsokkal és az értelmiségi forradalmi szervezetekkel. Az aktív ellenállás időszaka a december 28-i írószövetségi taggyűléssel és a GOND ÉS HITVALLÁS című nyilatkozat megfogalmazásával zárul le.

A könyv második, az előzőnél valamivel terjedelmesebb része 1957 januárjától 1959 végéig követi részletesen az íróperek alakulását, az irodalompolitika változásait és vele az irodalom intézményeinek és néhány író sorsának alakulását. Az 1964-ig terjedő kitékintő fejezet a konszolidált kádárista irodalompolitika legjellegzetesebb vonásait vázolja.

Sok mindent megtudhatunk tehát végre olyan dolgokról, amikről eddig csak sejtésünk vagy bizonytalan tudomásunk volt, és amiket nagyon szeretünk volna pontosabban tudni. Mit is cselekedtek a számunkra mindig is oly fontos, a „nemzet lelkiismeretét megtestesítő” írók a forradalomban. Mikor és milyen körülmények között tartóztatták le, hallgatták ki, engedték el, helyezték vád alá őket, hogyan viselték a bebörtönzést, hogyan vetettek számot önmagukkal, korábbi cselekedeteikkel, és mi történt velük kiszabadulásuk után. A könyv legjobb része, a középpontja, a perekről szóló rész. Mértéktartó, empátikus, nem fölényesen ítelkező; a szokásosnál jóval nehezebben értékelhető forrásokat megfelelő kritikával, beleérzéssel és tapintattal kezeli. Ebben a részben nyomon követhetjük, hogy a Rajk-pert és annak hatását jól ismerő Kádár mennyire igyekezett fenntartani a törvényesség látszatát ezeknél a pereknél. A vádlottak legtöbbször, különösen a kihallgatások kezdetén, egyáltalán nem érezte magát bűnösnek, és a kérdésekre válaszolva úgy mondta el a vele történeteket, ahogyan azok emlékezete szerint valóban megtörténtek. A vádiratok végül ezekből a valódi történetekből konstruáltak az ellenséges tevékenység bizonyítására alkalmas fikciókat. Ugyanakkor azt is látjuk, hogy a bebörtönzések és büntetések fő kritériuma nem a bűnösség volt: a bűnösök kiválasztását, mint ahogy

a bűnösség indoklását is bonyolult, hosszú távú politikai szempontok és érdekek határozták meg, amelyeket a belügyi apparátus nem is igen értett, így azokkal azonosulni sem tudott, következképpen állandó feszültség volt közte és a politikai vezetés között. Egyszerűen nem értették, hogy ha egyik író le lehet tartóztatni, akkor a másikat hasonló „bűnnel” miért nem. Jogi szempontból gondot okozott kezdetben az is, hogy a november 4-e előtti, illetve a forradalom alatti tevékenységet figyelembe vehetik-e. Ezekben a dolgokban azonban nem a jogi és nem is a hivatali logika döntött, hanem a legfelső szintű politikai apparátus stratégiai megfontolásai.

Standeisky Éva könyvének ez a pereket is elemző harmadik fejezete a MEGTÖRLÉS ÉS KIEGYEZÉS címet viseli. Álláspontom néhány dologban eltér attól, amit a szerző ebben a részben kifejt. Röviden összefoglalva az eltérések a következők: 1. Nem gondolom, hogy az írókkal valamiféle külön kiegyezés történt volna. Erre nem volt lehetőségük, tényleges alkuhelyzet nem volt. A kádárista vezetés kezdetől fogva a rendszer általános működésének megszervezésére koncentrált, aminek csak része, de szerves része volt a irodalmi intézmény és az irodalmi működés. Az írók minden kivétel és külön alku nélkül ebbe az általánosan érvényes kádárizmusba tagozódtak be szép lassan. 2. Kádáron kívül a személyeknek ebben a korai időszakban nem volt kiemelkedő szerepük, így Aczélnek sem. Ő (ekkor még) nem rendszeralkotó, hanem nagyon is rendszerspecifikus figura, aki a hivatali elnyomószerepnek az idők folyamán személyisége révén sajátosságát tudott adni. 3. A szerző nem döntötte el egyértelműen, hogy mi a rendje, rendszere a diktatúra folytonosságának és változékonyosságának. Többször állítja, hogy egyértelmű restauráció folyt, az új vezetés a korábbi eszközök újrafelhasználásával visszatért a régi módszerekhez, máskor rávilágít az '56 előtti és utáni diktatúra különbözőségére.

Azt gondolom, hogy a korábbi történetírói pozícióktól nehéz megszabadulni. Míg a perekről szóló részben teljesen helyénvaló és megbízható a személyekre, emberi sorsokra összpontosító empátia, a struktúrák és intézmények történetének, működésének vizsgálata valószínűleg másfajta empátiát és logikát igényel. A forradalom utáni kommunista

diktatúra nagyon bonyolult, összetett módon működő rendszer volt, amelyet érzelmileg, szakrálisan, a megtorlás és kiegyezés koordináta-rendszerében nem lehet megfejteni. Mint ahogy nem lehet kritika nélkül hosszasan jellemezni azokkal a szavakkal, amelyekkel az emigráció sajtója jellemezte 1956 és 1964 között. Ezek a leírások színesek, érzéketesekek, de sok tekintetben ismereteik hiányossága és egyébként érthető indulataik miatt nagy tételben felhasználva őket anakronisztikusak is.

A mai jelenkor-történetírás egyik problémája tehát az, amit Standaesky Éva könyve is tartalmaz, hogy néhány évvel a diktatúra bukása után a történeti leírás és az ideológia-kritika valójában kényesen egyensúlyozó önuralom kérdése: teljesen el kell szakadni az elnyomás és az elnyomattatás történetírói pozíciótól is. Mert miközben vannak, akik a szenvedést és a megaláztatást nem tudják elfelejteni, mások a mulandó hatalom szép világára gondolnak. A történetírás nem szünteti meg, nem is akarja megszüntetni ezeket az érzelmeket, indulatokat és nosztalgiaikat, de zárójelbe teheti, felfüggesztheti (majd őket annak érdekében, hogy olyan tanulságokhoz juthasson, amelyek további sorsunk alakításában talán segíthetnek bennünket.

Összegezve: nagyon hasznos, hiánypótló és több szempontból is tanulságos Standaesky Éva könyve, ráadásul a tudományos munkák között feltűnően szép, érdekes kivitelben, ami a tervező Molnár István érdeme.

Kalmár Melinda

„VIGYÁZZ, VIGYÁZZ, SOSE REPÜLJA ZANGYALOKKAL”

*M. Nagy Miklós: Nikkelszamovár
JAK 85, Balassi Kiadó, 1996. 214 oldal, 380 Ft*

M. Nagy Miklós bátor ember: ma, amikor az orosz irodalom a magyarországi könyvpiacon talán a legnehezebben kelendő áru, esszékötetet jelentetett meg a modern orosz iroda-

lomról. Olyan szerzőkről, akiknek a nevét is alig hallhatta a művelt magyar olvasó. Van abban valami jó értelemben vett fanatizmus, ahogyan M. Nagy Miklós a „posztszovjet” irodalmat népszerűsíteni és magyarul is hozzáférhetővé tenni igyekszik. Tanulmányai, esszéi, fordításai ennek a feladatnak elvégzését célozzák meg – megkockázatom: még akkor is, amikor nem a legújabb orosz irodalomról ír, vagy nem az orosz irodalomról ír. Ezt teszi a NIKKELSZAMOVÁR című esszékötetében is.

Érdeemes ezt a kötetet „egyvégtében” elolvasni, mint egy regényt. Nemcsak az derül ki, hogy a szerző biztosan tájékozódik a modern orosz irodalom dzsungelében, hanem az is, hogy ezeknek az írásoknak stílusuk van, hogy valóban esszék, hogy szépirodalmi ihletettségek. Az esszéírást én a legnehezebb írói feladatok egyikeként tartom számon, ezért is érthetetlen számomra, miért vállalkoznak manapság olyan sokan rá. Aztán megérteni véltem: az esszé szubjektivitásával a rossz esszéíró pótolhatónak véli a hiányzó tárgyi ismereteket, a szakmai (irodalomelméleti és – félve írom le ebben a posztmodern állapotban – irodalomtörténeti) kompetenciát. M. Nagy Miklós a NIKKELSZAMOVÁR-ban imponáló magabiztossággal vonultatja fel és csoportosítja a kis hazánkban csak kevesek birtokában meglévő tényanyagot, operál irodalomelméleti fogalmakkal, tájékozódik különféle elemzési módszerek között. Az esszéforma nála nem valami hiány elfedésére szolgál, sokkal inkább a pontos ismeretek még árnyaltabbá tételére. M. Nagy Miklós nem akarja a tudós ember (ál)objektivitását olvasójával elhitetni: írásaiban mindig ott érződik rejtőzködő személyisége. Ironikus, önironikus, gunyoros „kiszólásai” a szövegből a mégoly határozott elképzelésekkel is rendelkező kritikus vívódásait, töprengéseit mutatják: azt aényt, hogy a beszélő csak önmaga mondanójának megkérdőjelezésével válhat valamelyest hitelessé. Mindeközben nem válik modorossá, nem kezd el csak valamely irodalmi klikk számára érthető madárnyelven beszélni: eretnek módon érthető, sőt közérthető. Hogy M. Nagy Miklós szépirói vénával rendelkezik, kiderülhetett már a fordításai-ból is: utalok itt például arra a nyelvi leleményességre, mellyel Juz Aleskovszkij KENGU-

RU-ját vagy Szasa Szokolov ASZTROFÓBIÁ-ját magyarrá ültette.

A nyelvi játékokra és a saját mondandó megkérdőjelezésére épülő írásmód a NIKKELSZAMOVÁR-ban leginkább azoknak a műveknek adekvát elemzése, melyek maguk is hasonló eljárással készültek. Gondolok itt elsősorban a ZANGYALOK ÉS LOLITÁK meg a SÖRREALIZMUS ÉS SZÜRREALIZMUS című részekben tárgyalt művekre. Legyen szó akár Nabokov, akár Brodskij, akár a két Jerofejev vagy Kusner írásairól, M. Nagy Miklós a művet igyekszik mint nyelvi jelenséget kezelni és értelmezni. S bár nem szégyelli bevallani, hogy nem egészen érthető számára (sem) Brodskij kijelentése, mégis egyetértőleg idézi az ominózus mondatot az orosz népről és a nyelvről: „Egy olyan nemzetről van szó, amely bizonyos értelemben saját nyelvének áldozata lett, pontosabban – egy olyan nyelvről, amely képes volt létrehozni egy fiktív világot, amelytől aztán grammatikai függőségbe került.” (78.) És egyetértőleg idézi Nabokovot is az irodalomnak mint nyelvi jelek összességének befogadását illetően: „...az igazi költészet befogadására hivatott szerv az ember megborszó háta”. (40.)

A ZANGYALOK ÉS LOLITÁK című rész első három írása amolyan „bevezetés a nabokovológiába”. A MEGHÍVÁS KIVÉGZÉSRE című regény elemzése elsősorban arról győzi meg az olvasót, milyen bonyolult – irodalmi és filozófiai – idézetrendszerre épülnek Nabokov művei. Aztán azzal az ellentmondással is igyekszik számot vetni M. Nagy Miklós, hogy a MEGHÍVÁS KIVÉGZÉSRE olyan antiutópia, melyben a közönségességet, aljasságot (*poszloszty*) mint bűnt ostromozza, azaz moralizáló, miközben Nabokov azt is igyekszik hangsúlyozni, hogy az irodalomnak nem szabad másnak lennie, mint irodalomnak, vagyis igyekszik elhatárolni magát mindenféle ideologikus-irányzatos írásmódtól, az eszmék irodalmától. A PNYIN PROFESSZOR című regény és a TERRA INCOGNITA című elbeszéléskötet kapcsán írott esszék olvastán pedig annak belátására kényszerül az olvasó, hogy Nabokov talán – Viktor Jerofejev állításának megfelelően – valóban egyetlen „metaregényt” írt egész életében: az egyes művek annyi motívikus szállal vannak összefűzve, hogy külön-külön szinte lehetetlen az értelmezésük. A

negyedik esszé – Nyina Berberova BUDBERG BÁRÓNÓ-je apropóján – pedig még azt is hozzászól az előző megállapításhoz, hogy ez a bizonyos „metaregény” magában foglalja Nabokov életrajzát is, azaz Nabokov megvalósítani látszik azt a követelményt, amit kedves orosz szerzője, Andrej Belij a művésztől elvárt: a művész alkossa meg, esztétizálja át a saját életét úgy, hogy legfőbb műalkotása az élete legyen. Ezt az „önmagában értékes életet” tartja Nyina Berberova – M. Nagy Miklós véleménye szerint – önmagára nézvést is kötelezőnek s egy egész nemzedék igazolójának. Az első rész következő esszéje Nabokov egyik tanítványáról, az orosz irodalom fenegyerekéről, Viktor Jerofejevről íródott. Jerofejev AZ OROSZ SZÉPLÁNY című regényében egy moszkvai prostituáltról úgy vall, mint a „szent Oroszország” brezsnyevi időszakban megvalósult képviselőjéről. Ezzel természetesen nemcsak a „pangás időszakának” kritikáját adja, hanem azt is megmutatja, hogy a XX. század közepére mennyire profanizálódnak és értelmüket veszítik a XIX. századi nagy orosz eszmék. A ZANGYALOK ÉS LOLITÁK rész utolsó két esszéje két emigráns költőről, Alekszandr Kusnerről és Joszif Brodskijról szól. Ezek legfőbb tanulsága talán az, hogy mennyire nyelvként és a nyelvben ragadhatók meg a (poszt)modern világ problémái. Ahogyan Brodskij kapcsán M. Nagy Miklós fogalmaz: „...a művész kapitulál a nyelv totalitárius jellege előtt: az egész világot le akarja fedni a nyelvvel és a nyelvbe ágyazott kultúrával” (81.), „vagyis egy bizonyos virtuális valóság elemei Brodskijnál gyakran valóságosabbak egy tényleges valóságnál...”. (81.)

A SÖRREALIZMUS ÉS SZÜRREALIZMUS című rész modern orosz prózairók műveit tárgyalja. A kötetnek ez a része sokkal heterogénebb, kevésbé egységes szerkesztés alapján készült, mint az előző, s így stílusukban, művészi megformáltságukban, gondolatosságukban egymástól távol álló művek kerülhettek egymás mellé. Kirajzolódnak látszanak természetesen bizonyos vonulatok, amelyek mentén e fejezet egyes darabjai megrajzolódnak: tematikus szervezőelemként megjelenik a zóna (Vlagyimov: EGY ŐRKUTYA TÖRTÉNETE, Gabisev: DÚVADNEVELDE), a szovjet rendszerről rajzolt gyilkos szatíra (Iszkander:

KROLIKI I UDAVI, Akszjonov: TÁJKÉP PAPÍRBÓL), az önéletrajzi elemekkel átszőtt emlékezés (Zoscenko: NAPFELKELTE ELŐTT, Okudzava: UPRAZDNYONNIJ TYEATR), a kelet-európai abszurditást a nyelvben megragadó írások (Aleskovszkij: KENGURU, Szinyavszkij: SÉTÁK PUSKINNAL) vagy a XIX–XX. századi irodalmi hagyományt átértelmező posztmodern remeklések (Venyegyikt Jerofejev: MOSZKVA – PETUSKI, Szasa Szokolov: ASZTROFÓBIA).

A SZABADSÁG FANTOMJAI című fejezetben azok az írások kaptak helyet, amelyek a XIX. századi orosz kultúra szlavofil hagyományához kapcsolódnak. Azért is érdekes ez, mert M. Nagy Miklóst az orosz irodalomból nem a szláv mentalitás, nem a tágas orosz lélek, nem a szlavofil vallásos közösségélmény, nem Oroszország messianisztikus szerepe, nem Krisztus második eljövetele érdekli. Nem akar az irodalom kapcsán metafizikával foglalkozni – ami persze (s ezt ő is tudja) lehetetlen –, s ugyanúgy nem tartja az eszmék irodalmát irodalomnak, mint kedves szerzője, Nabokov. Eszmék, filozófiák, vallásfilozófiák csak mint töredékek, csak mint valamilyéle intellektuális játék részei érdekesek és értelmezhetők számára. S ez így rendjén is van, hiszen az új típusú orosz irodalomról új beszédmódban lehet csak nyilatkozni, s aki kicsit jobban belekóstolt már a XX. századi orosz irodalomba – a szimbolista prózáikkal kezdődően az avantgárdon át a legújabb irányzatokig –, annak talán nem teljesen szokatlan ez az esztétizáló megközelítés. S míg M. Nagy Miklós bevezetése a nabokovológiba vagy az emigráns orosz prózába olyan feladat elvégzését jelenti, amely nélkül nem lehet meg korszerű ruszisztika, addig az imént említett szemléletváltás következtében a klasszikus orosz irodalommal kapcsolatban írottak valószínűleg éles, de remélhetőleg termékenynek bizonyuló vitát indíthatnak el. Arról van ugyanis szó, hogy azt a metafizikát, amiért a XIX. századi orosz kultúrát és irodalmat magasztalni szokás, M. Nagy Miklós határozottan elutasítja. Nem fogadja el ugyan teljes mértékben Varlam Salamov erre vonatkozó radikalizmusát, de közel áll hozzá: „A XIX. századi orosz humanista írók lelkét nagy bűn terheli, a XX. században az ő zászlarjuk alatt kiontott emberi vér bűne... Valamennyi terrorista

tolsztojánus és vegetáriánus volt, valamennyi fanatikus az orosz humanisták tanítványa” – írta Salamov.

A SZABADSÁG FANATIKUSAI című részben M. Nagy Miklós a szlavofil gondolkodókat – a fentebb jelzett oknál fogva – erőteljes kritikával illeti, amikor azt állítja róluk, hogy bár írásaik gazdag műveltségi anyagot hordoznak, „*eszmeileg meglehetősen szegények, a filozófiai redukcionizmus elrettentő példái*”. (137.) A recenziót – noha ezzel a kijelentéssel önmagában sem ért egyet – nem annyira Homjakov, Akszakov, Kirejevskij, Szamarin illetően alábecsülése készíti elsősorban vitára, hanem az, hogy M. Nagy Miklós a szlavofil gondolat egyenes folytatását látja Dosztojevskij, Tolsztoj (vagyis „Tolsztojevskij”), Vlagyimir Szolovjov, majd a XX. században Bergyajev és Szolzsenyicin írásaiban. Az egyenes ági leszármaztatást még el tudnám képzelni olyan esetekben, mint Bergyajev Dosztojevskij-könyve vagy Szolzsenyicin röpirata (HOGYAN MENTSÜK MEG OROSZORSZÁGOT?), a többi esetben, tehát Dosztojevskij és Tolsztoj regényei, Szolovjov HÁROM BESZÉLGETÉS-e, Szolzsenyicin IVAN GYENYISZOVICS-a esetében azonban nem. És nem azért, mintha kritikátlanul elfogadnám a szlavofil gondolatot, hanem azért, mert én – M. Nagy Miklóssal ellentétben – nem (csak) filozófiaként vagy metafizikaként, hanem szépirodalomként olvasom ezeket a könyveket. Olyan művekként tehát, melyekben a pozitívnak vélt filozófiai gondolat a szerkesztéssel, a szereplők megformáltságával, az elbeszélőtechnikák bonyolult szövevényével megkérdőjeleződik, azaz nem állításként, hanem pró és kontra vélemények sokaságában egy lehetséges elképzelésként van jelen. Vlagyimir Szolovjov például a HÁROM BESZÉLGETÉS-ben olyan elbeszélői formát teremtett, melyben a dosztojevskiji polifóniát a platóni dialógussal ötvözte, tehát nem filozófiai traktátust, hanem szépirodalmi művet írt, melyben saját legszenvedebbné vélt filozófiai eszméit éppúgy kétségbe vonta, mint az általa antikrisztusinak minősített tolsztojánizmust. Szolzsenyicin esetében is – úgy vélem – különbséget kell tenni a HOGYAN MENTSÜK MEG OROSZORSZÁGOT? műfajából, a röpiratból következő irányzatosság és a modern prózaepöitikai eljárásokkal

készült IVAN GYENYISZOVICS EGY NAPJA, a POLKOL TORNÁCA meg a RÁKOSZTÁLY művészi többretegűsége között.

Iménti megjegyzéseimmel, ellenvéleménnyel természetesen nem akarom M. Nagy Miklóst és könyvét elmarasztalni, csupán azt szeretném jelezni, hogy lehetséges egy másfajta megközelítés is, amely alapján az említett írók műveit – a NIKKELSZAMOVÁR szerzőjéhez hasonlóan – nem (csak) azért tartom a világirodalom klasszikusainak, mert metafizikusak, hanem mert szerintem – M. Nagy Miklós véleményétől eltérően – megformáltságuk révén valódi esztétikai értéket képviselnek.

A kötet utolsó részének igen találó címe (FJÚCSÖR-R-RRR) egyfelől arra utal, hogy a szlavofilek kapcsán kifejtett szabadságeszme mennyire utópikus, illetve antiutópikus elközelítésekhez vezet, másfelől arra, hogy ebben a részben nem az orosz, hanem az angol nyelvterületekről származó könyvekről van szó. Az utópia, antiutópia, eutópia, disztópia fogalmait igyekszik tisztázni M. Nagy Miklós a negyedik rész első írásában, a SZINESZTÉTIKUS JÖVŐ címűben. Miután az eutópiát ideológiailag gyanúsának, „*aljas fájdalomcsillapítónak, szómának vagy éppen fenyegetésnek*” (172.) ítéli meg, az utópiával kapcsolatban a következő megállapítást teszi: „*Az utópia tehát – a jelek szerint – meghalt. Az utópia halála azonban olyan utópia, amelyre a tudatnak (annak a bizonyos szókratészi démonnak) disztópiával kell válaszolnia. Márpedig az anti-antiutópia a logika szabályai szerint utópia.*” (179.) Ennek a felütésnek jegyében tárgyalja aztán a szerző Toffler, Fukuyama vagy Luc Ferry műveit.

M. Nagy Miklós bátor ember: szereti az orosz irodalmat és a futballt. Könyvének nyitó esszéje (KAPÁSGÓL) a futball ürügyén az orosz mentalitás modern értelmezését kísérli meg („*a bulira úgy emlékezhessünk majd, mint egy klasszikusan szép kollektív műalkotásra*” [5.]), záródarabja pedig egy brit szerző, Nick Hornby „*futballregényének*” bemutatása. M. Nagy Miklóst nem láttam még futballozni. De az a sóvárgott kapásgól sikerült: a NIKKELSZAMOVÁR az. És nem baj, ha a nagy Ő nem látta: majd megnézi a visszajátszást. Mert ugyebár csak a bírónak nincs videója...

A NIKKELSZAMOVÁR című kötetről – mint a hétvégi rangadóról – lehet sok jót mondani

és talán sok rosszat is (miért ne?), egyet azonban nem lehet: figyelmen kívül hagyni. Mert aki ma Magyarországon megpróbál eligazodni a (poszt)modern orosz irodalom útvesztőiben, annak M. Nagy Miklós könyve alapmű lesz.

Goretity József

SALMAN RUSHDIE: THE MOOR'S LAST SIGH

(*A mór utolsó sóhaja*)

London, Vintage, 1995. 437 oldal

Camoens da Gamát, az elbeszélő nagyapját, a gazdag és hóbotos kokini (dél-indiai) fűszerkereskedőt egy időben megfertőzték a kommunista tanok. 1923-ban valahogyan tudomást szerzett róla, hogy a Szovjetunióban hivatalosan betanított, Lenin-hasonmásnak maszkírozott színészek járják az országot, és eredeti Lenin-beszédek szó szerinti felmondásával örvendeztetik meg az egyszerű népet. Camoens da Gama ahelyett, hogy válságos napokat átélő vállalatával vagy gyermekágyas feleségével törődne, Lenin-beszédeket fordított, megszállottan járja a vidéket színészi tehetséggel megáldott potenciális Lenin-megszemélyesítő után kutatva, majd a kiválasztott hét hasonmás felkészítésével tölti idejét. 1924-ben a Speciális Szovjet Lenin-trupp egyik tagja, egy igazi „*első osztályú Lenin*”, Kókinba érkezik, hogy megtekintse a helybéli Lenineket és hivatalosan engedélyezze a társulat működését. „Vlagyimir Iljics” azonban mélységes idegenkedéssel szemléli a felsorakozott Lenineket, akiknek bőre sötétbarna, arcvonásaik a legkevésbé sem emlékeztetnek Leninre, a „*Lenin-image helyi viszonyokra való alkalmazásában*” szatirikus karikatúrát gyanítva; amikor pedig az indiai Leninek malajálam, telugu és kannada nyelven egyszerre zendítenek rá a betanult beszédekre, s közben a nagy igyekezettől Lenin-szakállaik is meglazulnak, az eredeti hasonmás néhány keresetlen orosz mondattal foglalja össze leújtó véleményét a látottakról, és felháborodottan elviharzik.

Az anekdotát természetesen olvashatjuk afféle posztkoloniális parabolaként, Kelet és Nyugat (társadalmi és politikai rendszerektől függetlenül törvényszerű) kommunikációképtelenségének példázataként, az európai modellek meghonosításának abszurditását sugalmazó történetként, de úgy is, mint egyet a redundancia elve alapján működő elbeszélés számtalan aprócska története közül, amely azonnal megtelhet valami önmagán túlmutató jelentéssel, mihelyt beillesztjük a szöveg által bőségesen kínált értelmezői sémák egyikébe. Rushdie ez idáig utolsó regénye tele van ilyen és ehhez hasonló történetekkel, amelyek – részben az elbeszélő folytonos interpretáló rögeszméje által mozgásba hozva – a szóserintiség és allegorikusság között tétováznak. Rushdie visszatért a kisebb-nagyobb anekdotákkal telezsúfolt genealogikus szűzséhez (AZ ÉJFÉLZ GYERMEKEI, SZÉGYEN), valamint – és megítélésem szerint ezért jobb A MÓR UTOLSÓ SÓHAJA a SZÉGYEN-nél és a SÁTÁNI VERSEK-nél – a dramatizált elbeszélői szituációhoz és az egyes szám első személyű főszereplő-elbeszélő-értelmező alakjához. Az elbeszélő a Mór, vagyis Moraes Zogoiby, aki anyai ágon kokini portugál keresztény családból, apai ágon pedig a végnapjait élő XV. századi spanyolországi menekültek által alapított kokini zsidó közösség egyik családjából származik. Vagyis ősei hódítók (a da Gama család természetesen Vasco da Gamáig vezet vissza a családfát) és száműzöttek, de mindkét oldalról (Indián belülről nézve) teljesen periferikus etnikai és vallási csoportok tagjai. A „Mór” nevet ugyan azért a nyögésszerű hangért kapja, amelyet születésekor hallat, a szöveg mindazonáltal többféle (metaforikus és metonimikus) kapcsolatot is létesít Moraes Zogoiby és a regény címében megjelölt történelmi legenda között, amely a következőképpen szól: midőn Ferdinánd és Izabella keresztény seregei visszafoglalták Boabdil birodalmát, az utolsó granadai szultán (vagyis az utolsó mór uralkodó) harc helyett a menekülést választotta. Egy dombtetőn még visszafordult, hogy egy utolsó pillantást vessen elvesztett paradicsomára, a mesés Alhambra palotára, amelyből immár örökre kiűzetett. Boabdil könnyes szemét látva anyja, a kemény Aisa, imigyen róttá meg elérzékenyülő fiát: „*Úgy bizony, sirasd csak, ami a tiéd*

volt, mint az asszonyok, ha már nem tudat férfi módra megvédeni.” A hely, ahol a legenda szerint mindez történt, ma „A mór utolsó sóhaja” nevet viseli.

Egy családi legenda szerint a Zogoiby-dinasztia balkézről Boabdil szultántól származik (a „Zogoiby” – vagyis „szerencsétlen” – az ő csúfneve volt), ennél a legendás genealogikus kapcsolatnál azonban sokkal fontosabb az a mód, ahogyan Moraes Zogoiby története valóban a történelmi Mór történetévé válik. A MÓR UTOLSÓ SÓHAJA a kiűzetés regénye, egy világ végének regénye, csakhogy az anya, akiről és akinek az egész elbeszélés szól, itt nem társa a száműzött fiúnak, mint az eredetiben, hanem a kiűzetés okozója és „szerzője”. Moraes Zogoiby anyja, Aurora, hírneves festőművész, akinek képein fia születésétől kezdve központi motívum a Mór legendája: ezen átszűrve olvassa-értelmezi-alakítja Aurora fia történetét, aki a képekhez modellt is áll anyjának. Amikor egy okatlan szerelem és a szeretett lány cselszövései miatt a Mór kiűzetetik az anyai házból (az apák a dinasztikus történetben meglehetősen kicsiny szerepet játszanak, ez a genealogikus történet a nők története – egészen a pusztulásig, amikor az apa, a fiát készséggel feláldozó Abraham Zogoiby veszi át az irányítást), és a bombayi alvilágban éli árnyékéletét, Aurora képein megmarad főszereplőnek a Mór, csak éppen a képek komorulnak el. Az anya halála után a Mór megbékél apjával, de már nincs hova visszatérni, az elvesztett Édenkert csak Aurora képein létezik tovább: Abraham Zogoiby világa igazi (pénzügyi, politikai és metafizikai) alvilág, a láthatatlan pénzek és emberek világa, amelynek egyetlen lehetséges története a pusztítás (a Rushdie-regényekben már megszokott Apokalipszis) története. A lángban álló Bombayt elhagyva a Mór Granadába megy, hogy megtalálja anyja ellopott festményeit. Itt él a képtolvaj, Vasco Miranda, goai portugálok származéka, a művészileg sekélyes, ám üzleti szempontból annál sikeresebb festő, Aurora egykori védence és eltaszított (talán nem csak plátói) szerelme. Itt játszódik a regény utolsó része, egy Benengeli nevű, már a nevével is (a DON QUIJOTE forrásául szolgáló krónika szerzője) önön fikcionalitását jelző falucskában; Benengeli a száműzött árnyéklétezés helye, ponto-

sabban nem-helye, „*anti-Jeruzsálem*”, „*olyan hely, amely nem megköt, hanem szétporlaszt*”. Azoknak a (túl)világa, helye, akik „átbillentek” a száműzetés okozta fiktív létezés másik oldalára, akiknek épp egy ilyen nem-helyre van szükségük, hogy saját kitalált világukban élhessenek. Ezen a nem-helyen építette fel Vasco Miranda a Kis-Alhambrát, hogy újraalkossa a számára egyetlen valóságos világot, Aurora Mór-képeinek allegorikus Alhambráját. Miranda alkotásának műzsája a gyűlölet. Valamikor régen festett egy portrét Auroráról, amely azonban nem nyerte meg a Zogoi-by-család tetszését, és Miranda bosszúból ráfestette a portréra első piacra szánt képét, amelynek A MÓR UTOLSÓ SÓHAJA volt a címe (ugyanaz volt a címe Aurora utolsó, befejezetlen képeinek is). Amikor a Mór Benengeleibe érkezik, Miranda fogva tart várában egy restaurátornőt, akinek egyetlen feladata, hogy lekaparja A MÓR UTOLSÓ SÓHAJÁT az Aurora-portréről. Miranda célja, hogy elpusztítsa Aurora képeit és az utolsó élő Zogoibyt, vagyis a Mórt, hogy megsemmisítse azt az időt, amely elválasztja a portrén látható valamikori Aurorától. Amikor Aoi Ue (a magánhangzónevű restaurátornő) lekaparja a Mór-képet a portréről, akkor kell meghalnia a Mórnak, akkor létezik majd kizárólag az az Aurora, akit Miranda festett egykoron. Miközben Aoi Ue a felső festmény lekaparásán dolgozik, a vele együtt raboskodó Mórnak (újabb Rushdie-toposz) Seherezádé gyanánt mesélnie kell: le kell írnia a da Gama-Zogoi-by-dinasztia történetét – és csak addig élhet, ameddig a történetet tart.

Vagyis, akárcsak Miranda, a Mór is újraalkotja képzeletében az elveszett világot, de míg Miranda ihletője a gyűlölet, a Mór műzsája Aoi Ue, a megtestesült nyelv, aki itteni, rákényszerített tevékenységével ellentétben restaurátor, vagyis *helyreállító*. Miranda megöli ugyan a restaurátornőt, de mivel közben a feltárult kép, valóságának egyetlen támasztéka is megsérül, neki is meg kell halnia. A Mór, az örök túlélő, aki Aoi Ue megvédelmzése helyett legendabéli elődjéhez hasonlóan sirva fakad, elmenekül az álparadicsomból, és miközben beborítja a tájat papírlapokra írott történetének darabkáival, elzarándokol „A mór utolsó sóhaja” nevet viselő dombtetőre, hogy végleges kiűzetése (halála) előtt

megláthassa a távolból az Alhambrát. Ez a pillanat a történetmondás mostja, és voltképpen ettől, a történetmondás pillanata és az elbeszélés közötti kapcsolattól függ a regény sikere is. Rushdie történetmondása, mint mindig, most is bőbeszédű, melodramatikus, redundáns, burjánzó, barokkosan telezsúfolva mesés, románcos, gótikus és naturalisztikus elemekkel; az elbeszélés, akárcsak AZ ÉJFÉL GYERMEKEI-ben vagy a SZÉGYEN-ben, itt is zsúfolt, átretorizált (kérdő módú, illetve belső párbeszéd formájú elbeszélés stb.), és szinte roskadozik az elbeszélő által ráhelyezett alternatív oksági, figuratív (mágikus) láncolatok, értelmezői sémák és önreflektív gesztusok súlya alatt. A regény akkor működik, amikor Rushdie-nak sikerül meggyőzően átruháznia mindezt egy olyan elbeszélőre-fabulátorra, aki valóban megélhetett-megteremthetett egy ilyen világot, aki magától értetődővé teszi mind a regényvilág elemeit, mind a nyelvi megformálás mikéntjét. Az elbeszélő alakjának és a beszédhelyzetnek kell motiválttá tennie az egész barokkos narratív redundanciát: hitelesítenie kell például a jelentésvágyból eredő kapcsolatkereső mániát, amelynek révén a Mór (hasonlóan Szalim Szinaihoz, A ÉJFÉL GYERMEKEI elbeszélőjéhez) mindegyre a történet távoli részei, eseményei között létesít metaforikus kapcsolatokat. A regény egyharmadát kitevő genealogikus történet szerepe ennek megfelelően – amellet, hogy emlékezetes alakok és történetek sorát vonultatja fel – ebből a szempontból nem más, mint hogy történetminták, helyzetek sokaságát hozza létre, kontextust szolgáltatva ezáltal a Mór életének történései számára, amelyeknek jelentése így nem (csak) önmagukban, hanem az e mintáknak való megfelelésben, megfeleltethetőségben van; a genealogikus, több generációt átfogó történet mintegy önmagából hozza létre saját archetipusait, az ismétlődő (vagy ismétlődésként értelmezett) elemek metaforikus logikáját helyezve így rá az egyébként is zsúfolt történetre. A beszédhelyzet dramatizálásának és az elbeszélés motiválásának tétje az, hogy ezáltal kell hitelesen kimondhatóvá válnia mindannak, ami az elbeszélés során kimondatik. Úgy gondolom, A MÓR UTOLSÓ SÓHAJÁ-ban sikerült a Rushdie-világ és a Rushdie-nyelv ilyen módon való elfogadtatása.

A genealogikus történetet a regény központi metaforáinak (a palimpszeszt-metaforák sokaságának) is központi eleme. A Mór, amelyet, hogy saját élettörténetét mintegy legitimálja a genealogikus történet elemeivel való folyamatos megfeleltetés által, el is tünteti önmaga meséjét a családfa nagy története alatt. Ha történetének *jelentése* az, hogy belakja, megéli a neve által kiszabott dinasztikus pozíciót, akkor voltaképpen mindegy, hogy ezt a pozíciót éppen ő foglalja-e el. Az elbeszélés állandó dilemmája, hogy vajon ki a felelős a történetért: a Mór története alternatív történetek rendszere (a dinasztikus történet; Boabdil története; az Aurora képein megfestett történet; az Abraham mindenhova elérő keze által irányított történet és a Mór saját, senki más által át nem élhető története). Az Aurora képein megjelenő Mór allegorikus alak, akinek története talán India sorsát példázza, talán a modellt ülő Moraes Zogoibyét; a fiú értelmezésében (aki műértelmezőként olyanná válik egy kicsit, mint Charles Kinbote Nabokov regényében) anyja művészete természetesen kizárólag róla, illetve kettejük kapcsolatáról szól. Ugyanakkor azonban Aurora utolsó képéről (A MÓR UTOLSÓ SÓHAJÁRÓL, amely Moraes értelmezésében az anyai megbocsátás dokumentuma) kiderül, hogy nem más, mint fedőréteg, amely alatt megfestette gyilkosának (Abraham Zogoibynak) elrejtett arcképét. Melyik hát az igazi festmény? Melyik az igazi történet? Egyetlen kép-e a festmény, két réteggel, vagy két kép, amelyek az egymásfölöttiség (érintkezés) következtében másképpen is összefüggenek? Értelmezi-e valamiképpen a két festmény egymást, s ha igen, melyik a „mű”, és melyik az értelmezés? Vajon a palimpszeszt alsó rétege elrejtettsége miatt eleve „igazabb”, „mélyebb” rétegnek (festménynek, történetnek, értelmezésnek) tekinthető? Ez az eldönthetetlen alul/felül logika nemcsak a regény egyik meghatározó önértelmező metaforája, hanem az egész regényvilág legfontosabb szervezőeleme is: a látható, érzékelhető tör-

ténetek, helyek és szereplők alatt mindig ott sejtlenek a láthatatlan (eltakart) történetek, helyek és szereplők is, mint a bombayi alvilág vagy az Abraham alakja alatt rejtőző Mogambo, a gyermekeit is elpusztító mitikus szörnyeteg. A Mór története a két címében rá utaló kép (Miranda és Aurora festményei) tanulsága szerint felül van, álca, utólagos ráfestés csupán, amelynek szerepe csak annyi, hogy eltakarjon valami nála fontosabbat; a palimpszeszt-logika azonban eldönthetetlené teszi az (allegorikus) szintek viszonyát és hierarchiáját. A Mór pedig nemcsak elvesztett világát teremti újra, hanem egyúttal olyan világot alkot, amely *róla* szól, ahol a minden történet által elrejtett, eltakart egyetlen igazi történet egyedül az övé.

A MÓR UTOLSÓ SÓHAJA egy világ pusztulásának regénye. Az elpusztuló világ egyrészt a jótékony (kulturális, etnikai, vallási) keveredés következtében utólag otthonosnak tűnő India, másrészt, és erre több jelből következtethetünk, Rushdie előző regényeiben megalkotott Indiája is. A bombayi apokalipszis során elpusztulnak AZ ÉJFÉL GYERMEKEI-ből és a SÁTÁNI VERSEK-ből visszatérő szereplők és helyszínek is (Zeenat Vakil, a SÁTÁNI VERSEK életvidám művészettörténésze, Adam Braganza, Szalim Szinai nevelt fia, a Pioneer kávéház, ahová Szalim anyja járt titkos, plátói találkáira, Khusro Khusrovand, AZ ÉJFÉL GYERMEKEI önjelölt guruja); nehéz ebben a gesztusban nem valami búcsúfélét látnunk, és ha valóban így van, az egy tekintetben legalábbis üdvözlendőnek tűnik. A MÓR UTOLSÓ SÓHAJA jó regény; az a távolság, amely AZ ÉJFÉL GYERMEKEI-től elválasztja, veszélyesen csekély, de nem annyira csekély, hogy a későbbi regényt pusztá manírgyűjteménnyé vagy a Rushdie-piacra készült öniméltléssé változtatná. Ritka bravúrt vitt véghez Salman Rushdie: sikerült megírnia egy jó regényt, amely mintegy a korábbi remekműhöz való veszélyes közelsége ellenére jó. Még egyszer azonban ugyanez aligha sikerülhet.

Bényei Tamás